

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля
юридичний факультет
кафедра правознавства

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
СНУ ім. В. Даля

О.Б. Целіщев

ЗВІТ

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

ТЕМА:

**«Напрями розвитку законодавства України в контексті євроінтеграції»
(ЮФ-04-20) протягом 2020-2023 років
(заключний)**

Начальник НДЧ
к.т.н., доц.

Бойко Г.О.

Керівник НДР
зав.кафедрою, д.ю.н., проф.

Розовський Б.Г.

Київ -2023

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР
зав.кафедрою, д.ю.н.
(вступ, висновки)

проф. Розовський Б.Г.

проф. Івчук Ю.Ю. (п.п. 1.3., п.п. 2.2.)
проф. Арсентьева О.С. (вступ, висновки, додатки)
доц. Антоненко М.І. (вступ, висновки, додатки)
доц. Жолудева В.І. (п.п. 1.5., п.п. 2.1., п.п. 2.3.)
доц. Гриценко Г.М. (п.п. 3.2.)
доц. Капліна Г.А. (п.п. 3.1., п.п. 3.3.)
проф. Котова Л.В. (п.п. 1.1., п.п. 3.4.)
доц. Мезеря О.А. (висновки, додатки)
доц. Назимко О.В. (п.п. 1.2., п.п. 1.4)
доц. Скупінський О.В. (п.п. 2.1.)
ст. викл. Петросян К.Є. (п.п. 1.1.)

РЕФЕРАТ

Звіт з НДР : 160 с., 199 джерел, 3 додатки

У звіті відображені проведені викладачами кафедри дослідження, аналіз національних та міжнародних нормативно-правових актів, визначені тенденції та проблеми розвитку законодавства України в процесі гармонізації національного законодавства з міжнародним.

Досліджено процес адаптації національної нормативної бази до міжнародних стандартів, зокрема питання верховенства права, трудового права, соціального захисту та охорони праці. Аналізуються взаємодія міжнародних трудових стандартів з українським законодавством, а також проблеми правового регулювання дистанційної зайнятості.

Висвітлено роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у створенні ефективного механізму захисту прав людини в Україні. Розглянуто питання *prima facie* доказів, дотримання розумного строку кримінального провадження, а також проаналізована практика ЄСПЛ у справах щодо сепаратизму та міждержавних конфліктів.

Окремий напрям дослідження зосереджено на євроінтеграційних аспектах удосконалення українського законодавства у сфері боротьби з корупцією та доступу до публічної інформації. Особлива увага приділена використанню цифрових інструментів у запобіганні корупції, забезпеченні прозорості діяльності державних органів та контролю за господарською діяльністю.

Результати наукових досліджень носять комплексний характер і віддзеркалені у публікаціях видань, що є фаховими.

Ключові слова: стандарти ЄС, розумні строки, право на справедливий суд, практика Європейського суду з прав людини, електронні інструменти, електронні застосунки, державний нагляд (контроль), сепаратизм, права людини, міждержавний конфлікт, інформація, що становить суспільний інтерес, «трискладовий тест», розпорядник суспільно необхідної інформації, діджиталізація, боротьба з корупцією, запобігання корупції, публічна влада.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄС: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ	11
1.1. Верховенства права як керівний принцип дії норм, що регулюють право на соціальний захист	11
1.2. Способи взаємодії міжнародних трудових стандартів і національного трудового законодавства	21
1.3. Питання наближення національного законодавства з охорони праці до міжнародних стандартів у сфері професійної безпеки, гігієни праці	28
1.4. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання праці у гірничодобувній промисловості	38
1.5. Окремі питання правового регулювання дистанційної зайнятості	46
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ПРАКТИКА ЄСПЛ У СТВОРЕННІ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ОКРЕМИ АСПЕКТИ	57
2.1. PRIMA FACIE докази у практиці ЄСПЛ	57
2.2. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання	66
2.3. Роль Європейського суду з прав людини у вирішенні питань сепаратизму: аналіз рішень ЄСПЛ у справах міждержавних конфліктів	76
РОЗДІЛ 3. ПИТАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В СФЕРІ АНТІКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ДІДЖИТАЛ-ІНСТРУМЕНТІВ	89
3.1. Правові аспекти реалізації доступу до інформації, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідної інформації)	89
3.2. Динаміка нагляду (контролю) регулювання господарської діяльності з боку державних органів	96
3.3. Право на доступ до публічної інформації в контексті технологій цифровізації	113
3.4. Діджиталізовані інструменти у процесі запобігання корупції у публічній владі України: вдосконалення законодавчих та практичних підходів	119
ВИСНОВКИ	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	136
ДОДАТКИ	157

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Інтеграція України до міжнародних стандартів у правовій сфері є одним із ключових напрямів державної політики, зумовлених євроінтеграційними прагненнями країни та необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до норм Європейського Союзу (ЄС) і міжнародних організацій.

23 червня 2022 року лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили історичне рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, що офіційно запускає процес набуття Україною членства в ЄС. Важливо, що світогляд ЄС ґрунтується на шести основних цінностях, які є близькими та зрозумілими кожному українцю, а саме: верховенство права, рівність, повага до людської гідності, повага до прав людини, свобода та демократія.

Процеси глобалізації, зростання міжнародної правової взаємодії та вимоги до правових систем держав, що прагнуть до співпраці з ЄС, ставлять перед Україною завдання вдосконалення національного правового регулювання відповідно до міжнародних стандартів.

Значну роль у цьому відіграє імплементація міжнародних правових норм у вітчизняне законодавство, що передбачає адаптацію українських нормативно-правових актів до *acquis communautaire* ЄС, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, міжнародних договорів та угод, підписаних Україною. Важливими напрямками інтеграції є забезпечення верховенства права, ефективного правосуддя, дотримання прав людини, реформування антикорупційного законодавства, посилення гарантій соціального захисту та трудових прав громадян.

Сучасні галузі права мають забезпечити реалізацію конституційних принципів стосовно того, що людина є в Україні найвищою соціальною цінністю. З цією метою необхідно передбачити нові підходи і розробити такі механізми, що адекватно відповідатимуть як сьогоденним складним, так і подальшим явищам у цілому за умови їх сталого розвитку і стабілізації. У нинішній ситуації правова наука покликана оперативно відреагувати і створити теоретичне підґрунтя для

вирішення цього практичного завдання, що зумовлює актуальність проведення різнопланових наукових правових досліджень.

Попри значні зусилля, інтеграційні процеси України в правовій сфері стикаються з низкою проблем, серед яких недостатній рівень імплементації міжнародних правових норм, суперечності між національним та міжнародним законодавством, низька ефективність правозастосування, корупційні ризики та недосконалість судової системи. Тому наукове дослідження цих питань є вкрай важливим для розробки ефективних механізмів правової інтеграції України до міжнародної правової спільноти.

В цьому аспекті дуже важливим та своєчасним питанням є проблеми права щодо інтеграції України до європейських стандартів.

У звіті відображено дослідження проблем правової євроінтеграції у кількох основних напрямках, таких як гармонізація національного законодавства з правом ЄС – досліджується питання адаптації українських нормативно-правових актів до *acquis communautaire* та вимог міжнародних організацій, реформування трудового законодавства відповідно до міжнародних стандартів – аналізуються питання імплементації норм МОП та забезпечення соціального захисту громадян, антикорупційна політика та цифровізація державного управління – досліджуються проблеми запобігання корупції за допомогою цифрових технологій та підвищення прозорості державного управління, практика ЄСПЛ та її вплив на правову систему України – вивчається вплив рішень ЄСПЛ на національну правозастосовну практику та доступ до публічної інформації та цифрові технології – аналізуються питання забезпечення відкритості інформації у контексті європейських стандартів.

Стан дослідження проблеми.

Проблематика гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами є предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних вчених. Зокрема, значний внесок у вивчення правових аспектів євроінтеграції України зробили О.В. Батанов, В.Ф. Погорілко, М.В. Буроменський, В.С. Семчик, О.В. Скрипнюк, Н.М. Оніщенко та інші.

Аспекти верховенства права та імплементації норм міжнародного права в українську правову систему аналізували Ю.С. Шемшученко, І.В. Яковюк, С.П. Погребняк, О.М. Костенко. Дослідженням адаптації трудового законодавства України до міжнародних трудових стандартів займалися Л.І. Черкес, Л.Є. Гайворонська, В.В. Мельник.

Учені-правознавці зробили вагомий внесок у вирішення методологічних і теоретичних проблем у сфері міжнародно-правового виміру національного трудового законодавства. Різним аспектам міжнародного трудового права та його впливу на національне законодавство присвячували увагу багато як зарубіжних, так і вітчизняних учених, серед яких: Д. П. Богиня, В. О. Гаврилюк, Ю. М. Гришина, М. І. Іншин, А. В. Казановський, Н. О. Коваль, А. М. Колот, О. В. Крушельницька, Н. О. Мельничук, В. П. Пастухов, О. С. Пашкова, О. І. Процевський, В. І. Прокопенко, В. І. Щербина, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші.

Слід зазначити, що проблематика використання світового досвіду з регулювання праці знаходить висвітлення в працях Н.Б. Болотіної, П.Ю. Буряка, В.С. Венедіктова, В.П. Грохольського, Ю.П. Дмитренка, В.В. Жернакова, П.Д. Пилипенка, О.Г. Середи, та ін.

Окремі питання гармонізації законодавства України із законодавством ЄС з охорони праці досліджували О. А. Теличко, Ю. М. Щотова та Д. В. Назаров.

Окремі аспекти щодо робочого місця працівників досліджували у своїх працях О.С. Арсентьєва, Г.О. Барабаш, С.В. Венедіктов, О.М. Вінник, Г.А. Капліна, В.Л. Костюк, Л.В. Котова, С.С. Лукаш, К.Ю. Мельник, О.С. Погорелова, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, Б.Г. Розовський, Я.В. Свічкарьова, Н.М. Хуторян, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін.

Дослідження стосовно тягаря доказування є науковим доробком таких вчених, як: А. М. Безносок, В. В. Вапнярчук, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, К. Б. Калиновський, О. В. Капліна, Р. О. Куйбіда, Л. М. Н. О. Марчук, П. М. Рабінович, І. В. Решетнікова, М. В. Сіроткіна, А. С. Степаненко, С. Я. Фурса, Т. І. Фулей, М. І. Хавронюк, М. Є. Шумило, Т. В. Цюра, Г. Ю. Юдківська та інші.

Питанню дотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження присвячені праці В.М. Кушнерьова, О.В. Капліної, О.А. Банчука, О. П. Кучинської, П.В. Жовтан, Н.З.Рогатинської та ін.

Теоретично-правовою основою для дослідження зарубіжного досвіду запобігання та протидії корупції стали праці таких вчених, як В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурка, М.Ю. Бездольного, Ю.П. Битяка, М.В. Буроменського, В.В. Галунька, Р.А. Калюжного, Є.В. Зозулі, С.В. Ківалова, Г.М. Котовича, В.А. Кучера, О.В. Сосніна, Н.Г. Чистякова, В.Ф. Дейнека, Н.Г. Шкуренка, Т.В. Сараскіна та інші.

У сфері антикорупційної політики та забезпечення прозорості діяльності органів державної влади працювали Р.С. Куйбіда, В.В. Тимошук, Ю.Г. Барабаш. Питання цифровізації правових процесів, зокрема використання цифрових технологій у забезпеченні права на доступ до інформації, досліджували О.О. Серьогіна, А.О. Селіванов, І.О. Кресіна.

Проте, не зважаючи на такий значний науковий доробок вчених, проблематика розвитку законодавства України в контексті євроінтеграції потребує подальшого глибокого дослідження, враховуючи нові виклики та загрози, тенденції розвитку суспільних відносин, принципові зміни у суспільстві та правовій системі. Все вищевикладене підкреслює актуальність та необхідність подальшого наукового пошуку для забезпечення ефективного правового регулювання у сучасних умовах. Наукова та практична значущість зазначених питань й обумовили вибір теми науково-дослідної роботи.

Науково-дослідна комплексна робота виконана на кафедрі правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Метою цієї роботи є аналіз сучасних проблем правової інтеграції України до міжнародних стандартів, визначення ключових викликів та розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання відповідно до європейських та міжнародних стандартів.

Завдання дослідження сформульовані наступним чином:

Проаналізувати загальні принципи гармонізації національного законодавства України з міжнародними правовими нормами.

Визначити основні проблеми імплементації міжнародних стандартів у сфері трудового, антикорупційного та інформаційного права.

Дослідити практику Європейського суду з прав людини та її вплив на правову систему України.

Оцінити роль цифрових технологій у процесі правової інтеграції та забезпеченні прозорості державного управління.

Запропонувати шляхи вдосконалення механізмів імплементації міжнародних правових норм в українське законодавство.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що формуються в процесі правової інтеграції України до міжнародних стандартів у сфері верховенства права, трудового права, антикорупційної політики та доступу до інформації.

Предметом дослідження є норми міжнародного права, законодавство України, рішення ЄСПЛ, практика міжнародних організацій та європейських інституцій у сфері імплементації міжнародних правових стандартів.

У процесі дослідження використано комплекс методів наукового пізнання, що забезпечують глибоке і всебічне вивчення проблематики правової інтеграції України до міжнародних стандартів.

Загальнонаукові методи аналізу і синтезу використовувалися для дослідження окремих правових норм та їх взаємозв'язку у контексті міжнародної правової інтеграції. Методи індукції та дедукції застосовувалися для узагальнення правових тенденцій та формування висновків щодо гармонізації законодавства. Системний підхід забезпечив розгляд процесу інтеграції України до міжнародних стандартів як комплексного явища, що охоплює різні сфери права.

Також дослідниками було використано спеціально-правові методи, такі як порівняльно-правовий метод – використовувався для аналізу відповідності національного законодавства міжнародним стандартам та досвіду правового регулювання в інших країнах; формально-юридичний метод – застосовувався для аналізу нормативно-правових актів, міжнародних договорів та рішень ЄСПЛ, метод правового моделювання – використовувався для розробки пропозицій щодо вдосконалення механізмів імплементації міжнародних норм в українське законодавство.

Правову базу дослідження склали Конституція України, чинне законодавство, проекти нормативних актів, кодексів України, зарубіжні нормативні акти, міжнародно-правові акти, матеріали судової практики, статистичні дані. Науково-теоретичним базисом стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених загальної теорії права, економістів та фахівців-правників.

Таким чином, наукова робота є комплексним дослідженням правових аспектів інтеграції України до міжнародних стандартів, що має значний теоретичний і практичний інтерес для подальшого вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики.

РОЗДІЛ 1

ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄС: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ

1.1. Верховенства права як керівний принцип дії норм, що регулюють право на соціальний захист

Європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі (далі - ЄС) є стратегічною метою України та одним з кращих способів побудови економічно розвинутої та демократичної держави.

23 червня 2022 року лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили історичне рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, що офіційно запускає процес набуття Україною членства в ЄС [1]. Важливо, що світогляд ЄС ґрунтується на шести основних цінностях, які є близькими та зрозумілими кожному українцю, а саме: верховенство права, рівність, повага до людської гідності, повага до прав людини, свобода та демократія.

Одним із головним завдань, закріплених у Римському договорі про заснування ЄЕС 1957 р. [2], було скасування перепон для реалізації свободи вільного пересування працівників у межах держав-членів ЄС. Для досягнення цього необхідним вважалося прийняття заходів соціального забезпечення для захисту громадян держав ЄС від втрати набутих прав системи соціального забезпечення у випадках працевлаштування або проживання на території іншої держави ЄС, ніж держава громадянства. Тому невід'ємною складовою ефективної реалізації свободи вільного переміщення осіб у рамках ЄС є регламентація соціального захисту.

В рамках цього дослідження викликає інтерес ряд конструкцій національної та європейської системи соціального захисту через призму цих цінностей. Необхідно зазначити, що для національної юридичної практики важливим є дослідження тих сфер правового регулювання соціальних відносин, які краще розвину-

ті в ЄС і можуть бути з успіхом використані для розвитку і удосконалення національного законодавства відповідно до вимог Європейського Союзу.

Європейський та євроатлантичний курс України, військова агресія РФ проти нашої держави, пандемія Covid-19, економічна криза, міграція населення та інші виклики глобалізації мають два напрями впливу на суспільство та суспільні відносини. З одного боку, впливають на збільшення масштабів економічної та гуманітарної кризи, внаслідок чого люди стикаються з численними проблемами у галузі трудового права та права соціального забезпечення. А з іншого, підштовхують законодавця швидко реагувати на виклики та вдосконалювати національне законодавство, норми якого регулюють суспільні відносини, у тому числі в аспекті реалізації трудових і соціальних прав та свобод громадян.

В умовах сьогодення демократичне суспільство розглядається саме через принцип верховенства права, який являє собою похідну всіх загальних засад права. Як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи і визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. Відданість принципу верховенства права – загальноприйнята в усьому світі міра легітимності уряду [3, с. 10; 14].

Саме тому метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу питання верховенства права як керівного принципу дії норм, що регулюють право на соціальний захист на національному та європейському рівнях. Серед основних завдань є проведення аналізу термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» з метою формулювання єдиних термінів та підходів для однотипних суспільних явищ та законодавче їх закріплення, що призведе до уніфікації понятійного апарату у цій сфері.

Досягнення мети і вирішення поставлених у дослідженні завдань здійснюється шляхом узагальнення наявних даних із застосуванням методів логічності, порівняльного аналізу, систематизації та теоретичного узагальнення.

Як вже зазначалося, у сучасних умовах демократичне суспільство розглядається саме через принцип верховенства права, який лежить в основі дії норм тру-

дового права та права соціального забезпечення, які у тому числі, дозволяють забезпечити право на працю та право на соціальний захист.

Основоположна роль у формуванні доктрини верховенства права належить англійському ученому-конституціоналісту А. Дайсі, на думку якого принцип верховенства права ґрунтується на визнанні та беззастережному сприйнятті найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод, які, є «основою, а не результатом права країни» [4, с.522].

Верховенство права – це мегапринцип, що включає в себе низку інших юридичних принципів, на яких будується державна влада, аби виконати своє головне завдання – забезпечити захист прав людини [5, с.90].

Правове регулювання економічних процесів наразі відбувається під впливом процесів глобалізації, що має наслідком вибудовування проблематики прав людини. Права людини – це основні можливості, необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються універсальними, невід’ємними та рівними для кожного і мають гарантуватися державою в обсязі міжнародних стандартів [6, с. 301]. Наразі значущим є поділ прав людини за сферою суспільних відносин, зокрема на: громадянські (особистісні) права (право на життя, на свободу і на особисту недоторканість), політичні права (свобода слова, право звернення, свобода зібрань та об’єднань), соціальні, економічні та культурні права, що охоплюють право на працю, свободу підприємництва, право на гідний рівень життя, на освіту тощо.

За приписами Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. В свою чергу дотримання та реалізація соціальних прав, зокрема права на соціальний захист – найважливіша функція соціальної держави, якою є Україна у відповідності до загальних засад Основного закону. Здійснюючи соціальну функцію, держава тим самим забезпечує соціальний захист своїх громадян у сфері суспільних відносин. Пріоритетними завданнями соціальної держави є забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, соціальної безпеки і соціальної допомоги, громадянського миру і злагоди [7, с. 55].

Більшість науковців вважають право соціального забезпечення однією з найбільш важливих галузей права, що охоплює значну кількість правових норм, спрямованих на реалізацію конституційного права громадян на соціальне забезпечення. Ця галузь має важливе значення для як для держави так і для суспільства й інтенсивно розвивається.

Досліджуючи соціальне право (право соціального забезпечення) в рамках ЄС, зазначимо, що воно є наднаціональним правом, яке діє паралельно з правом національним й має пріоритет у порівнянні з ним. Зміст соціального права визначається місцем соціальної політики у спільній політиці ЄС та охоплює ринок праці, питання зайнятості, соціального партнерства, соціального захисту, соціального страхування тощо.

Взаємодія національного права соціального забезпечення та соціального права ЄС здійснюється на основі принципів, які закріплені в Договорах (зокрема, про Європейське Співтовариство, про Європейський Союз) та доповнюється актами вторинного права та рішеннями Суду ЄС. Принципи рівності, заборони дискримінації, принцип рівної оплати тощо є основою цієї взаємодії.

Важливим актом уніфікації законодавства держав-членів є Регламент Ради про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, що працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства № 1408/71 [8], який має силу закону та містить норми прямої дії, що забезпечують однаковий правовий режим для регулювання відносин у певній галузі. Саме Регламент 1408/71/ЄЕС від 14.07.1971 р. визначає основні принципи соціального забезпечення ЄС, до яких, зокрема, належать: 1. Недискримінація за ознакою громадянства (враховуються: еквівалентність фактів, підсумування всіх страхових періодів та збереження набутих прав). Тобто, держава не може резервувати допомоги з соціального забезпечення для своїх громадян. 2. Здійснення виплат незалежно від місця проживання (основні види допомоги особа має отримувати від відповідних установ країни проживання, в тому числі у випадку переїзду до іншої країни ЄС). 3. Запобігання дублюванню допомоги. Сплата внесків до систем соціального страхування двох та більше держав ЄС за один період не гарантує право на отримання

допомоги одного виду в різних державах. Тлумачення поняття допомоги «одного виду» було надано Судом ЄС у рішенні у справі *Christel Schmidt v. Rijksdienst voor Pensioenen* (98/94 11995). Згідно з цим рішенням допомоги «одного виду» повинні мати ідентичні цілі, об'єкт та підстави, за якими обчислюються такі допомоги. Водночас, тільки формальні характеристики не є суттєвими критеріями для класифікації допомоги. 4. У ст. 48 закріплено принцип підсумовування періодів, що враховуються для надання допомоги. 5. Принцип поширення законодавства тільки однієї держави ЄС [8].

Соціальне забезпечення відноситься до багатоаспектного поняття. Тенденцію вживання терміну «соціальне забезпечення» можна спостерігати у другій половині ХХ сторіччя у міжнародних документах, зокрема у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права тощо. Застосовується цей термін і в українському законодавстві. Разом з тим у Конституції України вживається термін «соціальний захист».

На думку Р. Підлипної «поширення терміну «соціальний захист» пов'язане з прийняттям Закону про соціальний захист (*Social Security Act*) 1935 р. у США. У перекладі термін «security» має кілька значень, основні з яких: безпека, охорона, захист, забезпечення, гарантування. Слово «social» у перекладі означає «суспільний», «соціальний» [9, с. 17].

У національному законодавстві не розрізняють терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», а більшість науковців розглядають ці поняття як синоніми. Під соціальним забезпеченням О. Кісіль розуміє «комплекс заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя особи, з огляду на виникнення соціально значущих обставин (старість, хвороба, інвалідність тощо) або характер чи умови праці», а слово «захист» повинно використовуватися при обертанні певного права – права на соціальне забезпечення» [10, с. 179].

На думку С. Устинова, соціальне забезпечення – це організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення громадян у разі настання обумовлених законодавством соціальних ризиків за рахунок фондів соціа-

льного страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів та інших обумовлених законодавством коштів [11, с. 93-94].

М. Чорна вважає, що «поняття соціального захисту почало активно використовуватися в роки незалежності України і було закріплене в Основному Законі нашої держави, порівняно із широко вживаним до 1991 року поняттям соціального забезпечення має таке специфічне навантаження, як захист від негараздів трансформаційного періоду, ризиків переходу від соціалістичної економіки до ринкової» [12, с. 153].

Соціальний захист в юридичній літературі визначається як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [13, с.381].

М. Тимофєєва зазначає, що «соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту, гарантованого Конституцією України, кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, що ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав» [14, с. 172].

На думку І. Сироти, термін «соціальний захист» належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [15, с.4].

Н. Болотіна розглядає соціальний захист «як зміст соціальної функції держави, який виражається системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини й громадянина в державі» [16, с.324].

Згідно праць П. Шевчука система соціального захисту покликана виконувати дві основні функції: пом'якшувати наслідки бідності (реабілітаційна функція) через надання короткотермінової адресної допомоги бідним; запобігати бідності (превентивна функція), що досягається запровадженням умов для участі громадян у соціальному страхуванні під час свого активного періоду життя. Перша функція має, зазвичай, характер пасивної підтримки тих членів суспільства, які з певних причин опинились у скрутному економічному становищі, що допомагає їм уберегтися від зубожіння. Друга полягає у захисті доходу окремої особи і членів її сім'ї

на випадок втрати працездатності (через старіння, хворобу, каліцтво) чи самої роботи і є активним заходом допомоги [17, с.165].

Частиною першою статті 46 Конституції України передбачено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Тобто соціальний захист не обмежено забезпеченням у разі настання ризику [18, с. 10] та включає в себе термін «соціальне забезпечення». Соціальний захист – це широке поняття, яке містить у собі елементи, що не входять до складу соціального забезпечення. У зв'язку із цим завдання правової науки полягає у тому, щоб дати визначення та обґрунтувати це поняття [19, с. 91]. Як наслідок в цьому аспекті погоджуємося із думкою М. Чорної про те, що «в чинному законодавстві має бути проведена уніфікація понятійного апарату, а саме здійснене формулювання єдиних термінів для однотипних суспільних явищ та законодавче їх закріплення» [12, с. 152], оскільки термін «соціальне забезпечення» є більш вузьким порівняно з поняттям «соціальний захист».

Соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення порівняно із соціальним захистом є вузьким поняттям і означає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [20, с.36].

Мета соціального захисту полягає в тому, щоб, забезпечивши людям мінімально необхідний життєвий рівень, надати кожному можливості вільно розвиватися, реалізувати себе, свої здібності, гарантувати дотримання стабільності в суспільстві, соціальної солідарності, загального добробуту населення. В аспекті принципу верховенства права слід зауважити, що право на соціальний захист має при-

родно-правовий характер, тобто належить особі з моменту народження, а тому має визнаватись і гарантуватись державою. Система соціального захисту має допоміжний стосовно соціальних прав людини характер і існує тільки в умовах досягнення найрозвиненішої форми державного устрою – соціальної держави.

Слушною є думка Ж. Богословської, яка визначила такі «ознаки конституційного права людини і громадянина на соціальний захист: а) являє собою систему суб'єктивних можливостей; б) закріплене в Конституції України та деталізоване в законах та інших нормативно-правових актах; в) передбачає право суб'єкта отримувати пенсію, інші соціальні виплати, соціальну допомогу; г) гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, а також бюджетними та іншими джерелами соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними тощо; д) дає можливість користуватися системою соціального забезпечення та вимагати поновлення порушеного права й відшкодування збитків» [21, с. 187].

Гарантом права соціального забезпечення виступає Конституція України, яка визначає, що право на соціальний захист забезпечується: 1) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій; 2) за рахунок бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; 3) створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними; 4) конституційною вимогою, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Отже, Конституцією України встановлено способи і засоби реалізації права громадян на соціальний захист, а також гарантії їх захисту для забезпечення гідного життя на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства і вільного розвитку людини. Соціальний захист є, з одного боку, функціональною системою, тобто системою напрямків, за якими вона здійснюється, а, з іншого інституціональною, тобто системою інститутів, що її забезпечують (державна, профспілки та інші громадські організації) [22, с. 35]. Тому погоджуємося із вченою, яка зазначає, що

«право на соціальний захист полягає у праві на доступ до соціальних благ, які визнаються необхідними і достатніми для нормального існування людини та її сім'ї, а також права на компенсацію у випадках неможливості доступу до цих соціальних благ у зв'язку з настанням відповідних соціальних ризиків, передбачених законом» [23, с. 63].

В сучасних умовах право на соціальний захист пов'язано із цілою низкою факторів, зокрема економічними, соціально-політичними, організаційними тощо. Тому сама по собі декларація права на соціальний захист не гарантує його реальність, застосовність до кожної особи та захист у випадку порушень. Як слушно зазначає О. Ярошенко, «поглиблення економічних реформ, насамперед рівноправне існування різних форм власності, свобода підприємництва, вільний вибір видів зайнятості – все це створює принципово нову соціальну, економічну й правову ситуацію і викликає потребу в адекватному правовому регулюванні. Структура права на соціальний захист має визначатися таким чином, щоб не породжувати, так званої, зрівнялівки й утриманських настроїв при розподілі і споживанні життєвих благ, а, навпаки, посилювати мотивацію до праці, створювати умови для її найповнішого виявлення» [24, с. 347].

Наразі можемо констатувати позитивні кроки з боку держави щодо приведення чинного законодавства у сфері соціального захисту до європейських стандартів. Водночас характерною є також низька якість правових норм, що регулюють питання соціального захисту громадян, неефективність їх окремих норм, наявність юридичних колізій і прогалин і т.д. Соціальна захищеність в сучасних умовах вимагає від держави дотримання законності як складової принципу верховенства права в частині забезпечення критерія «якість і передбачуваність закону» та «правова визначеність» [25, с. 150].

Аналізуючи чинні нормативно-правові акти у сфері соціального захисту можна дійти висновку про дотримання процедурних питань під час їх розробки та прийняття. Однак слід зауважити на проблемних аспектах обов'язку органів у сфері реалізації державної політики з питань пенсійного та соціального забезпечення щодо єдиного підходу у правозастосуванні. При цьому оцінка на відпові-

дність вимогам закону рішень, дій чи бездіяльності відповідних органів залишається неперіоритетною виходячи з масовості соціальних спорів, що перебувають на розгляді в судах.

Підводячи підсумок даного дослідження можна дійти наступних висновків:

1. Соціальне право ЄС є наднаціональним правом та пріоритетним по відношенню до національного права соціального забезпечення. Зміст цього права визначається місцем соціальної політики у спільній політиці ЄС та охоплює ринок праці, питання зайнятості, соціального партнерства, соціального захисту, соціального страхування тощо.

2. Термін «соціальне забезпечення» відноситься до багатоаспектного поняття. Національне законодавство не розрізняє терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Частина науковців розглядають ці поняття як синоніми, частина вчених вважають, що соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави.

Відповідно до міжнародних та європейських стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

3. Вважаємо, що метою соціального захисту є, забезпечення людям мінімально необхідного життєвого рівня, надання кожному можливості вільно розвиватися, реалізувати себе, свої здібності, гарантувати дотримання стабільності в суспільстві, соціальної солідарності, загального добробуту населення.

Право на соціальний захист, в аспекті принципу верховенства права, має природно-правовий характер, а тому має визнаватись і гарантуватись державою. Система соціального захисту має допоміжний стосовно соціальних прав людини характер і існує тільки в умовах досягнення найрозвиненішої форми державного устрою – соціальної держави.

4. В сучасних умовах право на соціальний захист пов'язано із цілою низкою факторів (економічних, соціально-політичних, організаційних тощо).

Наразі можемо констатувати, що ще існує недостатня якість окремих правових норм, що регулюють питання соціального захисту громадян, їх неефективність та недотримання деяких процедурних питань під час їх розробки та прийняття, що звісно потребує нагального вирішення. Однак серед позитивних кроків з боку держави є приведення чинного законодавства у сфері соціального захисту до європейських та міжнародних стандартів, що дозволяє посилити рівень соціального захисту населення.

1.2. Способи взаємодії міжнародних трудових стандартів і національного трудового законодавства

В рамках сучасного загальносвітового правозастосовного процесу норми діючого міжнародного та національного права часто відтворюються у їхньому природному, логічному, нерозривному та вкрай необхідному функціональному симбіозі. Власне мова йде про те, що на сьогоднішній день міжнародні та національні правові системи не можливо уявити поза їхньою галузево-предметною взаємодією. Виключення становить лише вітчизняне право окремих країн, яке надзвичайно мало або ж зовсім не запозичило універсальних міжнародних нормативно-правових імперативів (наприклад, минула та сучасна правова система КНДР). Сказане цілком стосується і норм такої надзвичайно важливої галузі сучасного міжнародного та національного права як трудове право.

Однак власне що ми маємо на увазі, говорячи про суто предметні та взаємопов'язані складові або ж конкретно-предметні цілі вказаної міжсистемної галузево-правової взаємодії?

Насамперед, слід зазначити, що сучасне міжнародне трудове право відтворюється в якості діючого та динамічного нормативно-регулятивного еталону у сфері трудових відносин. Його універсально-взірцеві імперативні та диспозитивні по-

ложення формують змістовне наповнення матеріальних норм діючого національного трудового права переважної більшості суверенних держав. Будучи членом Міжнародної організації праці (надалі – МОП), підписуючи та ратифікуючи її декларації, конвенції, рекомендації, протоколи, пакти та інші джерела міжнародного права, суверенні держави безпосередньо створюють та/або ж суттєво доповнюють, реформують, змінюють, удосконалюють вітчизняне трудове законодавство. Такий міжнародний нормативно-регулятивний еталон стосується усіх необхідних аспектів та умов, пов'язаних із початком, продовженням та припиненням трудових відносин як таких.

Однак важлива, суто практична значимість такої взаємодії полягає у тому, що, міжнародні трудові стандарти, будучи належно інкорпорованими до національного трудового законодавства суверенних держав, є або ж мають стати рушійною силою та основою для бажаних, часто довгоочікуваних змін у сфері національних трудових відносин. Дані норми на суто правовій основі дієво забезпечують такі соціальні блага як більш високий рівень життя трудової людини, гідна заробітна плата за виконану нею фізичну або інтелектуальну працю, нормований робочий час, регулярна відпустка, достатнє пенсійне та інше законне грошове забезпечення у майбутньому, професійно-кваліфікаційне і, отже, посадове зростання тощо.

Метою є аналіз способів взаємодії міжнародних трудових стандартів і національного трудового законодавства.

У даному дослідженні мова буде вестися про сутність, характер та значення низки очевидних та відомих способів/форм взаємодії двох фундаментально-видових нормативно-правових систем-контрагентів – міжнародних трудових стандартів і національного трудового законодавства як такого.

На наш погляд, слід виділити наступні три цілісні та взаємопов'язані способи для взаємодії сучасних міжнародних та національних трудових стандартів.

Першою безспірною, фундаментальною та цілісною, власне функціонально-цільовою основою або ж першим способом для взаємодії будь-яких універсальних та/або галузевих міжнародних та національних правових стандартів є безпосеред-

не ефективно причино-наслідкове регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин.

Другою ж, не менш важливою основою та способом для вказаної взаємодії є нормативна пріоритетність, тобто відповідні правозастосовні верховенство та підпорядкованість у співвідношенні між діючими системами норм міжнародного та національного права в рамках цілісного законодавчого базису тієї чи іншої суверенної держави.

Що ж стосується вітчизняного нормативно-правового досвіду, то, наприклад, у ст. 9 діючої Конституції України чітко говориться про наступне: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [3]. Отже, згідно даної вітчизняної системно-нормативної позиції, відтворюється стан нормативної та правозастосовної рівності між національним правом України та його належно рецесійованими міжнародно-правовими складовими, коли останні є, таким чином, «вже не міжнародним, а власне українським правом».

Отже, взаємодія міжнародних та національних правових стандартів в рамках національного правового поля великої кількості сучасних держав відбувається через безпосереднє переважання перших над останніми.

Абсолютно усе сказане безпосередньо стосується і однієї із найважливіших сторін людського соціального буття – трудових відносин, які після Першої світової війни набули та постійно відтворюють свій надзвичайно важливий міжнародно-правовий публічний та приватний регулятивний вимір.

Таким чином, саме через таку необхідну, максимально несуперечливу, систему мають регулюватися і національні трудові відносини в тій чи іншій окремій суверенній державі.

Жахливі соціально-класові, виробничо-майнові зіткнення, «битви» початку ХХ століття, очевидний та безжалісний економічний егоїзм власників засобів виробництва/роботодавців продемонстрували гостру необхідність та неминучість дієвого міжнародно-правового регулятивного втручання у зазначену сферу суспільних відносин, зокрема у національне трудове законодавство суверенних держав.

Метою такого втручання є ніщо інше як власне створення та забезпечення гармонійного, справедливого порядку відтворення комплексно врегульованих відносин між двома основними та додатковими сторонами у сфері праці – працівником та його роботодавцем.

Так, В.Л. Костюк зазначає, що особлива роль міжнародних договорів у розбудові внутрішнього національного трудового законодавства полягає в тому, що вони: по-перше, уособлюють та відображають міжнародний і зарубіжний досвід правового регулювання питань праці, який є більш сталим, має більшу практику застосування; по-друге, сприяють визначенню та належній імплементації міжнародних соціальних стандартів з питань праці; по-третє, дозволяють виокремити концептуальні напрями розвитку трудового законодавства, яке має перехідний етап становлення, його належну кодифікацію; по-четверте, дозволяють на належному рівні виконувати Україною міжнародні зобов'язання з питань праці; по-п'яте, можуть виступати складовою національного законодавства України [4, с. 66].

В цілому ж, як зазначає О.Ю. Білоус, на сьогоднішній день джерельний базис сучасного міжнародного трудового права, тобто, насамперед, базис МОП, який суто умовно іменують так званим Міжнародним трудовим кодексом, становить 189 конвенцій, 204 рекомендації та 6 протоколів [1, с. 1-2]. Наприклад, за даними Федерації професійних спілок України, станом на 1 листопада 2015 року Україною ратифіковано усі 8 із 8 основоположних конвенцій МОП, усі 4 з 4 директивних конвенцій, 57 із 177 технічних конвенцій – усього 69 конвенцій, з яких 61 чинна, а 8 – денонсовано [9].

О.Ю. Погребняк наводить такі порівняльні дані: «Іспанія ратифікувала 133 конвенції, у тому числі 8 із 8 фундаментальних; Франція – 124 (у тому числі 8 із 8); Велика Британія – 86 (у тому числі 8 із 8). Водночас США ратифікували лише 14 конвенцій (у тому числі 2 із 8 фундаментальних), а Китай – 25 (у тому числі 4 із 8 фундаментальних)» [7, с. 44-45].

До речі, та чи інша конвенція МОП набирає юридичної чинності лише в якості багатосторонньої міжнародної угоди за умови її ратифікації як мінімум двома державами-членами МОП [7, с. 43].

Таким чином, нормативно-правове верховенство міжнародних трудових стандартів перед національним відтворюється через запровадження змісту конвенцій та рекомендацій МОП до національного трудового права України. І це, безумовно, також є способом міжнародно-національної міжсистемної нормативно-правової взаємодії.

У свою чергу, основним діючим джерелом сучасного трудового законодавства України є діючий Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року [2].

Отже, зазначений джерельний базис МОП, таким чином, формує сучасне українське трудове законодавство не лише в цілому, але й за його окремими, конкретно-предметними напрямками. Так, наприклад, Ф.А. Цесарський стверджує, що сучасний шлях розвитку українського трудового законодавства в напрямку його гармонізації з нормами міжнародного права щодо впорядкування регламентації трудових договорів можливий виключно з урахуванням традицій (та через юридично обов'язкове виконання. – Прим. авт.) міжнародно-правового регламентування цього інституту трудового права [11, с. 102].

В цілому ж, сучасне національне трудове право України нормативно визнає примат відповідного міжнародного галузевого права. Відповідне положення міститься і у ст. 8 «Співвідношення міжнародних договорів про працю і законодавства України» Кодексу законів про працю України, де також чітко говориться: «Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди» [2].

Однак у ч. 8 ст. 19 діючого Статуту МОП від 28 червня 1919 року зазначається наступне важливе врівноважуючо-компромісне нормативне положення (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «В жодному разі прий-

няття будь-якої конвенції або рекомендації Конференцією або ратифікація будь-яким членом Організації (мається на увазі МОП. – прим. авт.) не повинні розглядатися як такі, що зачіпають будь-який закон, судові рішення, звичай або угоду, які забезпечують зацікавленим трудящим більш сприятливі умови (курсив мій. – Авт.), ніж ті, які передбачено конвенцією або рекомендацією» [10].

Третім, також надзвичайно важливим способом здійснення взаємодії між сучасними міжнародними та національними правових стандартами у сфері регулювання трудових відносин є ситуація, коли фактичний правозастосовний процес в рамках національного трудового права або ж його відсутність є однозначним порушенням міжнародних складових даної галузі національної системи права. За даних умов відбувається певна негативна «реакція» тих чи інших норм сучасного міжнародного трудового права. Матеріально-практичним вираженням такої «реакції» є не лише міжнародне правозастосування, а й, наприклад, конкретні рішення, винесені в рамках Конференції МОП.

Так, О.Ю. Погребняк зазначає: «Розробка і прийняття міжнародних трудових норм у формі конвенцій і рекомендацій та контроль за їх виконанням (курсив наш. – Авт.) – найважливіший напрям діяльності МОП, покликаний надати допомогу державам-членам (МОП. – Прим. авт.) у розробці й удосконаленні національного трудового законодавства» [7, с. 43]. Таким чином, мова йде відтворення взаємодії в рамках системи «обов'язковість норм міжнародного трудового права – порушення цих норм – відсилання до права МОП – прийняття рішення в рамках МОП».

О.Д. Місяць зазначає наступне з цього приводу: «Судячи із кількості звернень громадян України до Європейського суду з прав людини з приводу захисту своїх порушених трудових прав, можна зробити висновок, що питання регулювання трудових відносин залишається не вирішеним і досі. Так, у 2015 р. Європейським судом з прав людини розглянуто 64 850 заяв, з них третина є позовами проти України (21,40%), Туреччини (13,00%). Від громадян України до Європейського Суду з прав людини впродовж 2015 р. було направлено 6 010 заяв, з яких 5 712 ви-

знані неприйнятними для розгляду в Суді, щодо 81 – прийнято відповідне рішення, загалом розглянуто 5 793 заяви» [5, с. 87].

Отже, порушення або ж невиконання тією чи іншою державою певних нормативних положень конвенцій МОП є сучасною розповсюдженою практикою. Так, О.Ю. Погребняк зазначає наступне про стан справ в сучасному українському трудовому законодавстві: «До сьогодні України не ратифікувала низку ключових конвенцій МОП, зокрема Конвенцію МОП № 168 про сприяння зайнятості й захист від безробіття 1988 р., Конвенцію МОП № 183 про охорону материнства 2000 р., Конвенцію МОП № 186 про основи, які сприяють безпеці та гігієні праці 2006 р. й деякі інші конвенції. Можна також навести чимало прикладів, коли положення вже ратифікованих конвенцій тривалий час не були імplementовані в національне трудове законодавство. Потребують вирішення на законодавчому рівні питання дискримінації працівників за належністю до профспілки, віком, статтю тощо; надмірного законодавчого обмеження права на страйк, що перешкоджає реальному здійсненню цього права; наявності фактичної примусової праці у випадках, коли працівники працюють без оплати через страх перед звільненням; недостатності розміру мінімальної заробітної плати; безпеки і гігієни праці тощо» [7, с. 45].

А. Ніколенко, посилаючись на відповідний змістовний сегмент Статуту МОП, зазначає і інший організаційний механізм контролю за дотримання тією чи іншою державою сучасних міжнародних трудових стандартів: «У разі ратифікації конвенції держава зобов'язана прийняти законодавчі акти для втілення її в життя і раз на 2-4 роки подавати до МОП доповіді про вжиті заходи щодо ефективного застосування ратифікованої конвенції» [6, с. 73].

Таким чином, виходячи із усього вищевикладеного, ми доходимо наступних висновків. Сучасне розвинуте трудове право як таке є неможливим без комплексної нормативно-правової взаємодії міжнародних та національних трудових стандартів. Така взаємодія здійснюється через: 1) спільне міжнародно-правове та національно-правове регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин; 2) відповідне співвідношення між діючими системами норм міжнародного та національ-

ного трудового права в рамках цілісного галузевого законодавчого базису тієї чи іншої суверенної держави; 3) міжнародно-правове реагування на порушенням міжнародних складових даної галузі національної системи права.

1.3. Питання наближення національного законодавства з охорони праці до міжнародних стандартів у сфері професійної безпеки, гігієни праці

Глобалізація значно впливає на взаємодію міжнародних і національних правових систем. Сьогодні жодна держава не в змозі існувати без постійної взаємодії з міжнародно-правовою системою. Регулюючий вплив міжнародно-правових норм поступово все глибше пронизує сферу внутрішньодержавних відносин, у тому числі і сферу охорони праці.

Питання гармонізації законодавства України із законодавством ЄС з охорони праці досліджували О. А. Теличко [1], Ю. М. Щотова [2] та Д. В. Назаров [3].

У науковій літературі виділено два основних способи зближення національного та міжнародного права. Перший спосіб впливу міжнародних правових актів на внутрішнє законодавство ґрунтується на теорії трансформації, згідно з якою після того як держава бере на себе зобов'язання за міжнародним договором, цей договір стає складовою частиною внутрішнього права. Прийняття внутрішнього трудового законодавства з урахуванням міжнародних актів – другий спосіб зближення національного та міжнародного законодавства.

Серед проблем стосовно недостатньої ефективності законодавства у сфері безпеки праці у якісному вимірі можна зазначити такі. По-перше, нестабільність або динамічність законодавства (внесення численних змін у законодавство України у сфері безпеки, гігієни праці та виробничого середовища говорить про безсистемне, «косметичне» його вдосконалення, що не відповідає вимогам якості європейських стандартів. Сьогодні багато науковців-правознавців і фахівців-практиків вважають, що нова редакція Закону України «Про охорону праці» від 21 листопада 2002 р. відповідає лише вимогам перехідного періоду розвитку України, почат-

ковим етапам адаптації національного законодавства із європейськими стандартами, зокрема, у сфері безпеки праці. По-друге, недосконалість змісту й форми законодавчих актів (нечіткість формулювань статей законодавчих актів, відсутність легальних визначень понять у них, більшість нормативно-правових актів з безпеки і гігієни праці базуються на положеннях формально-технократичної концепції «абсолютної безпеки»). По-третє, недостатність упорядкованості та узгодженості законодавчих актів між собою й ін. (регламентація відносин щодо забезпечення безпечних і здорових умов праці на сьогодні здійснюється на підставі виокремленої сукупності норм законодавчих актів різних за своєю формою і галузевою приналежністю; зазначеній сукупності норм поряд із її важливим, позитивним змістом бракує логічності, системності і завершеності у регулюванні зазначених відносин, ці норми розпорошені у численному нормативному масиві і не продукують сучасних, ефективних важелів та механізмів забезпечення безпеки праці). По-четверте, некорисність деяких правових норм – особливо тих, що дорівнюють за відповідальністю усіх роботодавців, які належать і до малого, і до середнього, і до великого підприємництва) [5, с. 107–109].

Сьогодні в Україні створено досить розгалужену нормативну базу у сфері охорони праці. Однак їй притаманні певні недоліки. Так, відносини в сфері охорони праці регламентують два комплексних закони: Закон України «Про охорону праці» та КЗпП України. Це породжує проблему розпорошеності та подвійності законодавства, а також знижує значення КЗпП України як основного нормативно-правового акта в системі трудового законодавства. Крім цього, нормативна база у сфері охорони праці дещо застаріла та має невпорядкований вигляд. Як відомо, кількість нормативно-правових актів, яку зафіксував Державний реєстр нормативно-правових актів з питань охорони праці, перевищила дві тисячі. Це, безумовно, є однією з причин того, що підприємства, особливо ті, що організували багатогалузеве виробництво, не виконують більшість із цих норм, правил та стандартів, бо розібратися в них зовсім не є можливим [6, с. 3].

Важливою віхою в сфері охорони праці України стала ратифікація у другому десятилітті ХХІ ст. багатьох важливих Конвенцій МОП у сфері охорони праці

(безпеки та гігієни праці): № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» [7], 161 «Про служби гігієни праці» [8], 174 «Про запобігання великим промислових аваріям» [9] й ін.

Національне законодавство з охорони праці змінило основну тенденцію свого розвитку – від захисних заходів до профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і попередження виявів професійного ризику. Адже профілактика більш ефективна й менш витратна, ніж лікування та реабілітація потерпілих на виробництві.

Однак Україною не ратифікована ще одна базова Конвенція МОП № 187 «Про засади, що сприяють безпеці та гігієні праці», мета якої полягає в тому, що кожна держава-член, що ратифікує цю Конвенцію, сприяє постійному удосконаленню безпеки й гігієни праці з метою попередження випадків виробничого травматизму, професійних захворювань і загибелі людей на виробництві шляхом розробки на основі консультацій з найбільш представницькими організаціями роботодавців та працівників, національної політики, національної системи та національної програми (ст. 2) [10].

В Україні взята до уваги при розробці національного переліку професійних захворювань та їх реєстрації Рекомендація 2002 р. № 194 «Про перелік професійних захворювань, повідомлення про нещасні випадки, на виробництві й професійні захворювання та їх реєстрацію», що додається до Конвенції.

Вчені вказують, що в цілому всі міжнародні акти, присвячені безпеці та гігієні праці, можна поділити на 2 групи: акти, що містять загальні принципи правового регулювання охорони праці (Конвенція № 155 і Рекомендація № 164 1981 р. «Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище»; Конвенція № 161 і Рекомендація № 171 1985 р. «Про служби гігієни праці») і акти про захист від окремих виробничих ризиків (Конвенція № 115 і Рекомендація № 114 «Про захист від іонізуючої радіації» від 1960 р.; Конвенція № 139 і Рекомендація № 147 «Про боротьбу з небезпекою, спричинюваною канцерогенними речовинами й агентами у виробничих умовах і заходи профілактики»).

Враховуючи тенденції в Україні щодо гармонізації національного законодавства у сфері права на безпечні і здорові умови праці з відповідними міжнародними та європейськими стандартами праці насамперед слід провести його термінологічну уніфікацію. Так, слід зазначити, що поширений у національному законодавстві усталений термін «охорона праці» в міжнародних і європейських стандартах праці не використовується (частіше в них застосовуються терміни «безпека і гігієна праці», «безпека і захист здоров'я працівників» й ін.). Варто зауважити, що цей термін активно почав використовуватися у законодавчій техніці завдяки виникненню й розвитку вчення про охорону праці за часів СРСР. Вчення про охорону праці є результатом багаторічних ґрунтовних досліджень видатних радянських науковців трудового права – прихильників формально-технократичної концепції «абсолютної безпеки» [12, с. 62-63].

В Україні норми Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. [13] не повністю гармонізовані з нормами Конвенції МОП № 174. У зазначеному Законі не передбачена система прав та обов'язків працівників та їхніх представників, пов'язаних з їх діяльністю на об'єктах підвищеної небезпеки, що задекларовані цим міжнародним стандартом праці.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку України до 2020 року, затвердженої указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, одним із основних векторів руху до впровадження в Україні європейських стандартів життя є вектор безпеки, за яким керівництву держави особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, захищеності соціально вразливих верств населення й ін. (розд. 2 «Мета реалізації Стратегії та вектори руху») [14].

Загальні вимоги стосовно забезпечення роботодавцями охорони праці працівників, затверджені наказом МНС України від 25 січня 2012 р. № 67, передбачають вимоги щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці шляхом належного облаштування робочих місць і виробничих, санітарно-побутових та інших приміщень на підприємстві, в установі, організації, безпечного використання працівниками засобів праці, забезпечення навчання працівників і залучення їх до вирішення питань охорони праці, регулювання взаємовідносин з охорони праці між підп-

приємствами у разі залучення до вико-нання робіт працівників інших підприємств [15].

Необхідність удосконалення забезпечення безпечних умов праці та здоров'я працівників викликано такими причинами: незадовільний стан безпеки й умов праці у суспільному виробництві, високий рівень аварійності, виробничого травматизму та професійної захворюваності; неналежне дотримання вимог актів законодавства та інших нормативно-правових актів із питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, раціонального використання й охорони надр суб'єктами підприємницької діяльності, роботодавцями та працівниками; створення значної кількості суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують найману працю, різних форм власності та видів діяльності, особливо підприємств малого та середнього бізнесу, приватних підприємців, що ускладнює здійснення державного нагляду традиційними методами; проведення адміністративної реформи в Україні та здійснення заходів з дерегуляції економіки, упорядкування кількості перевірок підприємств контролюючими органами; недосконалість взаємодії між різними уповноваженими органами державного нагляду й контролю у сфері охорони праці та розмежування їх повноважень; зменшення бюджетного фінансування та необхідність використання позабюджетних джерел фінансування для здійснення державного нагляду, забезпечення роботи органів державного нагляду; прагнення України інтегрувати в європейське та світове співтовариство та потребою найшвидшого впровадження в національне законодавство і реальне життя загальноприйнятих міжнародних норм із питань безпеки та охорони здоров'я найманих працівників, організації діяльності інспекцій з охорони праці; створення належного підґрунтя для наступного офіційного приєднання України до Конвенцій Міжнародної організації праці та інших міжнародних угод із питань охорони праці [16, с. 52-53].

Охорона праці є одним з основних напрямів соціальної політики ЄС, що визначено договорами про його утворення. Досягнення більш високого рівня охорони праці забезпечується шляхом ухвалення директив, які встановлюватимуть мінімальні вимоги у цій сфері. У 70–80 рр. ХХ ст. ЄЕС започаткував практику ухва-

лення директив з конкретних питань створення безпечних і здорових умов праці – захист працівників на виробництві, в окремих галузях економіки (атомна, металургійна промисловість), від конкретних виробничих ризиків (шум, хімічні та біологічні речовини). 21 грудня 1987 р. Рада ухвалила резолюцію з питань безпеки, гігієни та охорони здоров'я, в якій обумовила намір Комісії подати на розгляд рамкову директиву про охорону праці, яка б стала каркасом для спеціальних директив, що охоплювали б різноманітні ризики, пов'язані з безпекою та гігієною праці.

Як результат, 12 червня 1989 р. ухвалено Директиву Ради № 89/391/ЕЕС «Про впровадження заходів, які сприяють поліпшенню безпеки і здоров'ю працівників на роботі» (далі – Директива № 89/391/ЕЕС). Ця Директива утвердила новий напрям – інтегрований підхід, який опирався на попередженні нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві та функціонуванні єдиної вимоги щодо постійного удосконалення здорових і безпечних умов праці. Замість пануючого на той час методу, спрямованого на усунення негативних наслідків від нещасних випадків та професійних захворювань, вона встановила перевагу превентивного методу, що базується на індивідуальній поведінці суб'єктів трудових відносин та запровадженні організаційної структури охорони праці. Директива № 89/391/ЕЕС визначила основні напрями у створенні здорових і безпечних умов праці: відповідальність роботодавця за створення безпечних і здорових умов праці, попередження нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві, інформування працівників та їх представників з питань охорони праці, навчання працівників з охорони праці, консультування та участь працівників, їх представників з питань охорони праці. Роботодавець визнається відповідальною особою за створення безпечних і здорових умов праці, на яку покладено обов'язок з попередження виробничих ризиків та створення структур, що запроваджуватимуть заходи і засоби з охорони праці. Превентивна політика роботодавця повинна базуватися на принципах: уникнення виробничих ризиків, їх оцінки, боротьби з першопричинами ризиків, адаптування робочого місця до конкретного працівника та врахування технічного прогресу, заміна небезпечних умов праці на безпечні або менш небезпечні, вироблення політики попередження (яка охоплює, у тому числі техно-

логію, організацію роботи, умови праці, соціальні відносини, засоби індивідуального захисту з наголосом на пріоритеті колективних заходів над індивідуальними) [17, с. 229].

Директиви ЄС є інструментом обмеженого впливу на внутрішні правопорядки, він уможлиблює внесення необхідних змін до внутрішнього права за максимально можливою повагою суверенітету держав-членів ЄС з їх власними концепціями та термінологією [18, с. 559–600].

Необхідно відмітити, що процес прийняття нових і скасування існуючих директив триває безперервно, щорічно Європейським парламентом приймаються нові директиви, які скасовують застарілі, або вносять у чинні директиви зміни. За час існування Європейського Співтовариства у сфері охорони праці було прийнято і залишаються чинними на даний час близько 250 рамкових і окремих директив ЄС, але ця кількість є приблизною і не є остаточною [19, с. 20].

На базі державної установи «Національний науково-дослідний інститут промислової безпеки та охорони праці» з 2009 р. функціонував науково-дослідний сектор адаптації до законодавства ЄС, який за час свого існування здійснив аналіз актів законодавства ЄС, в якому були визначені акти *acquis communautaire*, що регулюють правовідносини у сфері охорони праці [19, с. 17].

До основних з них науковцями зазначеного сектору були віднесені: 1) загальні вимоги до роботодавців щодо забезпечення охорони праці працівників, в тому числі на їх робочих місцях і під час застосування засобів праці (директиви 89/391/ЄЕС, 89/654/ЄЕС, 2009/104/ЄС, 95/63/ЄС); 2) щодо поліпшення стану охорони праці на гірничодобувних підприємствах (Директива 92/104/ЄЕС); 3) мінімальні вимоги охорони праці на риболовних суднах (Директива 93/103/ЄЕС); 4) мінімальні вимоги охорони праці під час користування ЕОМ (Директива 90/270/ЄЕС, 2013/35/ЄС); 5) мінімальні вимоги охорони праці у вибухонебезпечних середовищах (Директива 99/92/ЄС); 6) мінімальні вимоги охорони праці на підприємствах, що видобувають мінеральну сировину через свердловини (Директива 92/91/ЄЕС); 7) мінімальні вимоги охорони праці під час роботи на тимчасових і переміщуваних у просторі будівельних майданчиках (Директива 92/57/ЄЕС);

8) мінімальні вимоги до засобів індивідуального захисту (директиви 89/656/ЄЕС і 89/686/ЄЕС); 9) вимоги безпеки до машин (Директива 98/37/ЄЕС); 10) вимоги безпеки до обладнання, що працює під тиском (директиви 97/23/ЄС, 76/767/ЄЕС і 87/404/ЄЕС); 11) вимоги безпеки до електрообладнання (Директива 73/23/ЄЕС); 12) вимоги безпеки до обладнання, призначеного для використання у вибухонебезпечному середовищі (директива 94/9/ЄС); 13) вимоги безпеки до вантажопідіймальних засобів (директиви 84/528/ЄЕС, 95/16/ЄС); 14) вимоги безпеки до сільськогосподарських та лісогосподарських тракторів (Регламент ЄС № 167/2013); 15) вимоги щодо рівня шуму в кабінах будівельних і сільськогосподарських машин (директиви 79/113/ЄЕС, 84/534/ЄЕС, 86/622/ЄЕС, 2006/26/ЄС); 16) вимоги до вибухових речовин цивільного призначення (Директива 93/15/ЄЕС); 17) мінімальні вимоги позначення небезпеки (Директива 92/58/ЄЕС); 18) вимоги щодо захисту працівників від небезпечного впливу хімічних речовин (директиви 98/24/ЄС, 2000/39/ЄС), біологічних матеріалів (Директива 2000/54/ЄС), канцерогенів і мутагенів (директиви 90/394/ЄЕС, 97/42/ЄС, 1999/38/ЄС); 19) вимоги щодо захисту працівників від небезпечного впливу вібрації (Директива 2000/44/ЄС, стандарти ISO 5349, ISO 263); 20) вимоги щодо захисту працівників від небезпечного впливу азбесту (директиви 83/477/ЄЕС, 91/382/ЄЕС, 2003/18/ЄС, які консолідовані у директиві 2009/148/ЄС).

За роки проведеної роботи сектором з адаптації законодавства України з питань охорони праці до законодавства ЄС значна кількість директив вже адаптована, однак національне законодавство з охорони праці ще не гармонізоване з деякими важливими міжнародними стандартами та стандартами ЄС, які стосуються особливої категорії працівників, працівниками, що входять до особливої групи ризику з охорони праці.

У контексті цього дослідження зауважимо Директиву 92/85/ЄЕС «Про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують» (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) [20] від 19 жовтня 1992 р., в

якій зазначається що до особливої групи ризику з охорони праці входять вагітні працівниці, працівниці, які нещодавно народили, або які годують.

У зазначеній Директиві передбачені різні заходи стосовно охорони праці жінок, які нещодавно народили й вийшли на роботу. На жаль, така категорія в українському законодавстві не виокремлена.

Україна ще не узгодила національне законодавство з охорони праці із декількома важливими міжнародними стандартами праці з питань материнства, такими як:

– Конвенція про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства № 183, (яка застосовується до усіх працюючих із найму жінок, включаючи жінок, зайнятих нетиповими формами залежної праці (ст. 2));

– Конвенція МОП № 89 про нічну працю жінок у промисловості (переглянута у 1948 р.), (за якою жінки, незалежно від віку, не використовуються на роботах у нічний час на державних або приватних промислових підприємствах чи в будь-яких їхніх філіалах, за винятком підприємств, на яких працюють лише члени однієї родини (ст. 3)).

Національне законодавство, яке закріплює вимоги в сфері безпеки і охорони здоров'я працівників на робочому місці, в цілому відповідає міжнародним та європейським нормам. Однак існують певні недоліки законодавчого регулювання цих питань, а декілька міжнародно-правових положень взагалі не враховано національним законодавством. Так, КЗпП України та Закон України «Про охорону праці» не містять: загальних принципів техніки безпеки, які закріплені в п. 2 ст. 6 Директиви № 89/391/ЄЕС; обов'язок роботодавця щодо призначення працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуація працівників, закріплений у п. 2 ст. 8 Директиви № 89/391/ЄЕС. В КЗпП України (ст. 159) та Законі України «Про охорону праці» (ст. 14) відсутній узгоджений між собою та зі ст. 13 Директиви № 89/391/ЄЕС перелік обов'язків працівників в сфері безпеки і охорони їх здоров'я. В національному законодавстві не закріплено обов'язок роботодавця, встановлений п. 2 ст. 10 Директиви № 89/391/ЄЕС, щодо здійснення необхідних заходів з тим, щоб роботодавці працівників інших підприємств, залучених

до роботи на його підприємстві або виробництві, одержували призначену для них інформацію стосовно: загроз для безпеки і здоров'я, а також захисних та запобіжних заходів на підприємстві або виробництві в цілому, а також для кожного робочого місця або виду робіт; чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуація працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні. В національному законодавстві відсутній комплексний нормативно-правовий акт, який би встановлював мінімальні приписи щодо безпеки і охорони здоров'я у робочих зонах, як це зроблено в Директиві Ради 89/654/ЄЕС. До того ж і сам термін «робочі зони» не визначено національним законодавством [21, с. 176–177].

У розділі «Міжнародні трудові норми» Програми Гідної праці МОП для України на період 2016–2019 рр. зазначено, що Україна ратифікувала всі основні та керівні конвенції МОП (основоположні конвенції МОП: № 29, 87, 98, 100, 105, 111, 138, 182; пріоритетні конвенції МОП: № 81, 122, 129, 144). Перелік ратифікованих міжнародних трудових норм розширився завдяки ратифікації конвенцій № 155 та 117. У березні 2016 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію МОП № 102. Досягнуто істотного прогресу в напрямі ратифікації Конвенції про працю в морському судноплаванні.

Останніми роками Україна досягла прогресу в покращенні виконання нею своїх конституційних обов'язків щодо повідомлення про ратифіковані міжнародні трудові норми до наглядових органів МОП і подання національним органам влади новоприйнятих норм. Проте подальше надання допомоги необхідне для того, щоб забезпечити повну відповідність законодавства і практики ратифікованим трудовим нормам, як вимагає Комітет експертів МОП із застосування конвенцій та рекомендацій.

1.4. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання праці у гірничодобувній промисловості

У сучасних умовах розвитку національної економіки гірничодобувна промисловість є однією з визначальних і суспільно-значущих галузей, від сталого функціонування якої значною мірою залежить ефективність роботи практично всіх сфер господарства, у т.ч. комунального. Проте на сьогодні має місце незадовільний стан охорони праці й промислової безпеки, що негативно впливає на продуктивність праці й рентабельність діяльності. Зазначене вище обумовлено, передусім, недосконалістю правового регулювання праці працівників гірничодобувної промисловості.

Так, свідченням цього є велика кількість нещасних випадків з летальним наслідком у розрахунку на 1 млн. т видобутку вугілля, яка в Україні є суттєво вищою у порівнянні з аналогічним показником іноземних країн. Зокрема, маємо наступні значення: Австралія – 0, США – 0,02, Німеччина – 0,08, ПАР – 0,16, Польща – 0,26, Індія – 0,56, Китай – 3, Україна – 3,7 [1]. Тому у гірничодобувній промисловості, як і в інших сферах правовідносин, Україна змушена грати роль «наздоганяючого», оскільки процеси, які вона сьогодні переживає, проблеми, які нині вирішує, тенденції, які в ній спостерігаються, для провідних країн світу – вже частина історії [2, с.369]. Тому вивчення досвіду правового регулювання праці у гірничодобувній промисловості іноземних країн є важливим та актуальним завданням.

Слід зазначити, що проблематика використання світового досвіду з регулювання праці знаходить висвітлення в працях Н.Б. Болотіної, П.Ю. Буряка, В.С. Венедиктова, В.П. Грохольського, Ю.П. Дмитренка, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, В.І. Прокопенка, П.Д. Пилипенка, О.Г. Середи, Г.І. Чанишевої та ін. Проте європейський та міжнародний досвід правового регулювання праці працівників безпосередньо гірничодобувної промисловості є малодослідженим.

Метою є визначення особливостей зарубіжного досвіду правового регулювання праці у гірничодобувній промисловості з метою покращення якості національного законодавства та підвищення практики його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Солід погодитись з твердженням про те, що при реформуванні трудового законодавства важливо без перебільшень оцінити здобутки держави та суспільства, обдуманно використовувати досвід правового регулювання соціально-трудоких відносин у країнах Європи, трансформація трудового права України під впливом європейської інтеграції має відбуватися з дотриманням таких принципових положень, як поступовість, послідовність, продуманість, довгострокова стратегія, обов'язковість перехідного періоду адаптації [3, с.115-118].

Варто відмітити, що сучасне правове регулювання праці у гірничодобувній промисловості іноземних країн базується, передусім, на положеннях низки міжнародних нормативно-правових документів, що лежать в основі національних законодавчих баз, зокрема: Конвенції МОП № 176 «Про безпеку та гігієну праці в шахтах» від 22.06.1995 р., № 31 «Про обмеження робочого часу у вугільних шахтах» № 31 від 28 травня 1931 р., № 45 «Про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р., № 63 «Про статистику заробітної плати і тривалості робочого часу в основних галузях гірничодобувної та обробної промисловості, зокрема у цивільному і промисловому будівництві, а також у сільському господарстві» від 2 червня 1938 р., № 124 «Про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях» від 23.06.1965 р., № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках» від 22.06.1965 р.; Рекомендації МОП № 125 «Щодо умов праці молодих людей, зайнятих на підземних роботах у шахтах та копальнях» від 23.06.1965 р., № 183 «Щодо безпеки та гігієни праці на шахтах» від 6 червня 1995 р.; Директив Ради 92/91/ЄЕС від 3 листопада 1992 р. «Про мінімум вимог по поліпшенню охорони праці працівників галузей по видобутку корисних копалин на основі буріння», 92/104/ЄЕС від 3 грудня 1992 р. «Про мінімальні вимоги щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я працівників гірничодобувних підприємств з підземним і відкритим способами видобування» [4-5] та ін.

Аналізуючи зазначене міжнародне та європейське законодавство в порівнянні з національним, В.С. Венедіктов, М.І. Іншин, В.П. Грохольський та інші науковці приходять до висновку, що законодавчі акти України в цілому враховують вимоги міжнародних та європейських норм. Проте, на думку авторів, у Гірничому Законі України [3] не враховано: 1) положення ст. 5 Конвенції МОП № 176 щодо збирання і публікування статистичних даних про нещасні випадки, професійні захворювання і небезпечні події на гірничих підприємствах; 2) того, що компетентний орган з питань нагляду за охороною праці та його посадові особи мають право зупиняти чи обмежувати виробничу діяльність на гірничому підприємстві через поганий стан без-пеки та гігієни праці, доки умови, які дали підстави для такого зупинення чи обмеження, не будуть виправлені, що закріплено у ст. 5 Конвенції МОП № 176; 3) положення ст.ст 7, 10 Конвенції МОП № 176, ст.ст. 3-8 Директиви Ради 92/104/ЄС відносно закріплення обов'язків власника (керівника) гірничого підприємства; 4) вимоги ст. 9 Конвенції МОП №176 щодо інформування працівників щодо небезпек, пов'язаних з їхньою роботою; 5) передбачені ст. 13 Конвенції № 176, п. 1.5 Додатку «Мінімальних вимог щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄС права працівників; 6) основних положень Конвенції МОП № 63 щодо загальних засад збирання статистичної інформації про заробітну плату і тривалість робочого часу в гірничодобувній промисловості; 7) вимоги ст. 3 Директиви Ради 92/104/ЄС відносно того, що якщо два або більше роботодавця здійснюють роботи на одному і тому ж гірничому підприємстві, то роботодавець, безпосередньо відповідальний за це підприємство, координує вжиття всіх заходів, пов'язаних із безпекою та гігієною праці працівників, і несе основну відповідальність за безпечність робіт, що не звільняє інших роботодавців від відповідальності за життя всіх заходів, пов'язаних з безпекою та гігієною праці їхніх працівників [6, с.411-422].

Крім того, В.С. Венедіктов пропонує вдосконалити Правила безпеки у вугільних шахтах шляхом винесення окремих пунктів під назвою «Оснащення робочих місць» (п. 1.1.1 Додатку «Мінімальні вимоги щодо без-пеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄЕС); окремого пункту під назвою «Загальні вимоги до

приміщення для відпочинку працівників» (п. 16.8 Додатку «Мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ЄЕС) тощо.

Аналізуючи інші міжнародні акти, слід зупинитися і на п.3 ст.2 Конвенції МОП «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках» № 123 від 2 червня 1965 р, яка визначає, що мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках у жодному разі не встановлюється нижче 16 років [7]. Відповідно в Україні згідно ст.190 КЗпП забороняється застосування праці осіб молодше 18 років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах [8]. На нашу думку, український законодавець коректно вчинив, визначивши вік 18, а не 16 років, проте вважаємо доцільним проранжувати і розписати в КЗпП конкретні групи видів робіт і допустимий вік, що може бути неоднаковим, виходячи з необхідного досвіду, стажу для заняття тієї чи іншої посади.

У свою чергу, Конвенцією МОП № 45 «Про застосування праці жінок на підземних роботах в шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р. повністю забороняється жінкам незалежно від віку працювати на будь-яких підземних роботах у шахті [9]. Згідно зі статтею 174 КЗпП забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт із санітарного та побутового обслуговування) [8]. Зокрема, виключеннями є: жінки, що займають керівні посади та не виконують фізичної праці; жінки, зайняті санітарним та соціальним обслуговуванням; жінки, що проходять курс навчання і допущені до проходження стажу в підземних частинах шахти з метою професійної підготовки; інші жінки, які повинні спускатися час від часу в підземні частини шахти для виконання робіт нефізичного характеру[8].

При цьому Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 № 256 було затверджено Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок [10]. Однак, на нашу думку, доцільно законодавчо закріпити і перелік гірничих професій, на яких дозволяється використання праці жінок при виконанні підземних робіт.

У даному контексті М.С. Трофименко пропонує доповнити частину 1 статті 174 КЗпП України положеннями такого змісту: «Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт, а саме: зайняття керівних посад, що не потребують виконання фізичної праці; зайняття санітарним та соціальним обслуговуванням; проходження курсу навчання та допущення до проходження стажу в підземних частинах шахти з метою професійної підготовки; інші види робіт, при яких жінки по-винні спускатися час від часу в підземні частини шахти для виконання робіт нефізичної характеру» [11, с.269]. Проте не можемо погодитися з дозволом на будь-які роботи, пов'язані зі спуском та перебуванням під землею (як виняток – за бажанням працівниці), зважаючи на фізіологічні особливості та соціальну роль у суспільстві (сім'я, діти та ін.).

Слід зазначити, що для реалізації перед-бачених і міжнародними, і національними стандартами прав, гарантій і інших аспектів правового регулювання в будь-якій країні створюється спеціальний державний орган, наприклад, Федеральна адміністрація з техніки безпеки та виробничої санітарії в США, Управління з техніки безпеки та гігієни праці в Швеції). Крім того, у США, окрім загальної адміністрації, у сфері охорони праці було створено спеціальну галузеву адміністрацію з питань охорони праці. В даній адміністрації функціонує цілодобова «гаряча лінія», на яку можна надіслати скаргу зручним для працівника способом (телефоном, Інтернетом, письмовим зверненням тощо). Завдяки роботі даного органу прослідковується тенденція до зменшення кількості нещасних випадків на виробництві й скорочення втрат робочого часу з причин аварій.

У Бразилії управління гірничодобувною сферою здійснюється Національним департаментом гірничого виробництва, що входить до структури Міністерства видобувної промисловості та енергетики, а також Секретарі-атом гірничої та металургійної промисловості та Геологічною службою Бразилії. У свою чергу, в Австралії таким управлінським і регулюючим органом є Департамент промисловості та мінеральних ресурсів штату Захід-на Австралія [13, с.220].

У цілому ж гірничодобувна промисловість є однією з пріоритетних в США і регламентується федеральним законом «Про охорону здоров'я й безпеку праці на шахтах» 1977 р., а з 2006 р. – новим законом [14]. Варто зазначити, що американцям вже вдалося знизити рівень виробничого травматизму в гірничодобувній промисловості на 35%, при цьому взятий курс на «нульовий травматизм» і ліквідацію професійних захворювань в даній сфері. Для цього, в тому числі на федеральному рівні, передбачені спеціальні програми страхування від нещасних випадків на виробництві для шахтарів, які страждають професійними захворюваннями (так звані «чорні легені»). При цьому США займає друге місце по споживанню після Китаю. Щодо інших країн, то, наприклад, вугілля видобувають понад 50 країн світу, споживають його – понад 70 країн. Серед найбільших виробників: Китай – 2325 млн. т, США – 990, Індія – 427, Австралія – 309, Російська Федерація – 233, Казахстан – 92, Польща – 85, Україна – 80,3 млн. т. [16, с.86]. Старопромисловими районами з видобутком вугілля є й Польща, Німеччина, Великобританія.

У Польщі серед заходів правового регулювання праці працівників гірничодобувної сфери варто відмітити достроковий вихід шахтарів на пенсію з економічно обґрунтованих причин (закриття шахт) і надання працівникам, яким до виходу на пенсію залишається не більше 5 років, добровільної відпустки протягом 5 років із збереженням 75% місячного доходу. Звертає на себе увагу й гарантоване працевлаштування звільнених працівників (при ліквідації шахт), яким залишилось до пенсії не більше 2 років.

Цікаво звернути увагу й на досвід правового регулювання праці в гірничодобувній сфері Німеччини, де акцент робиться на спеціальні економічні методи – дотації гірничим підприємствам, субсидії працівникам, що вивільнилися тощо. Значний соціальний та економічний ефект мають локальні програми розвитку, які фінансувалися за рахунок коштів структурних фондів ЄС. Через систему «мітбеш-тімунг» у гірничодобувній та сталеварній промисловості максимальною мірою здійснюється принцип соціального партнерства.

Правовий режим іноземних нафтових компаній, що беруть участь у надрокористуванні в Китаї, установлюється як національним законодавством, так і нормами міжнародних договорів, формуючи систему дворівневого правового регулювання. Таке дворівневе правове регулювання забезпечує гармонічне поєднання міжнародно-правового й національного регулювання та створює правову базу для оптимального врахування інтересів іноземних осіб і держави-реципієнта гірничих відносин [17].

Досліджуючи світовий досвід правового регулювання праці в гірничодобувній промисловості, слід підкреслити, що Україна вже рік як отримала статус країни-кандидата Ініціативи прозорості видобувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative, EITI). Згідно з рішенням правління Ініціативи, Україна повинна провести необхідні реформи в надрокористуванні і опублікувати свій перший звіт про імплементацію EITI до 17.10.15 р Основний акцент при імплементації EITI зроблений на підвищення прозорості платежів, зокрема, в нафтогазовому секторі [18]. Крім того, Україна знаходиться в центрі уваги Групи технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Східної Європи й Центральної Азії [19]. Основними напрямками діяльності даного органу є: 1) забезпечення виконання Рамкової конвенції МОП № 187; 2) впровадження системи управління охороною праці, спрямовані на досягнення культури охорони праці (МОП-СУОП 2001); 3) проведення в регіоні інформаційної кампанії про необхідність поліпшення безпеки працівників з метою зміцнення прихильності вирішення цієї проблеми (у т.ч. щорічне проведення 28 квітня Всесвітнього дня охорони праці); 4) поширення інформації через переклад та публікацію великої кількості міжнародних та європейських публікацій та досліджень, доступних у друкованому та електронному видах; 5) навчання та зміцнення потенціалу в галузі створення сучасних систем управління охороною праці та оцінки ризиків через технічну підтримку міністерств праці, соціальних партнерів, навчальних закладів, навчальних центрів та підприємств; 6) впровадження показових програм для подальшого їх поширення і стимулювання ініціативи у сфері охорони праці серед рядових працівників (приклад: програма WIND - «Удосконалення практики праці в процесі розвитку

місцевих спільнот» та про-грама WISE - «Удосконалення практики праці на підприємствах») тощо [20]. Відмітимо, що ще в 2001 році МОП розробила Керівництво по системам управління охороною праці МОП-СУОП 2001, яке представляє собою систему управління охороною праці, покликану допомогти як країнам, так і окремим підприємствам включити охорону праці та соціальний діалог в загальну систему управління. Визначальною рисою є й те, що рекомендації МОП припускають створення національної рамкової структури для систем управління охороною праці, переважно закріпленої в національних законах та нормативних актах.

Вважаємо, що зазначені вище напрямки правового регулювання праці в гірничодобувній сфері є досить актуальними, оскільки за оцінками МОП, щорічно в світі більше 2,3 млн. чоловіків і жінок гинуть в результаті нещасних випадків на робочому місці або професійних захворювань, 4% світового валового внутрішнього продукту втрачаються в результаті поганих умов праці та нещасних випадків. Більш того, в країнах СНД щорічно близько 12 млн. чоловіків і жінок стають жертвами нещасних випадків на виробництві. Крім того, 180 тис. людей змушені достроково виходити на пенсію з причини нещасних випадків на виробництві та профзахворювань [20].

На нашу думку, для того, щоб відповідати міжнародним вимогам, в Україні потрібно в першу чергу забезпечити якісні зміни законодавства для підвищення ефективності гірничодобувної промисловості. При цьому існує проблема приведення нормативно-правових актів (у т.ч. узгодження юридичних термінів) у відповідність до міжнародних і європейських норм і стандартів, їх удосконалення, систематизація, а також узгодження основних юридичних термінів.

Таким чином, виходячи із усього вище-викладеного, ми доходимо наступних висновків. Аналіз досвіду правового регулювання праці в гірничодобувній промисловості обґрунтовує необхідність здійснення наступних заходів: 1) гармонізації національної нормативної бази з положеннями Конвенції МОП № 45 «Про застосування праці жінок на підземних роботах в шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р., де повністю забороняється праця жінок незалежно від віку на будь-яких підземних роботах у шахті; ст. 5 Конвенції МОП № 176 щодо збирання і пу-

блікування статистичних даних про нещасні випадки, професійні захворювання і небезпечні події на гірничих підприємствах, ст.ст 7, 10 Конвенції МОП № 176, ст.ст. 3-8 Директиви Ра-ди 92/104/ЄС відносно закріплення обов'язків власника (керівника) гірничого підприємства та ін.; 2) перевірки Гірничого закону України на узгодження положень з вимогами ратифікованих Конвенцій МОП та Директив ЄС; 3) систематизації спеціального трудового законодавства в гірничодобувній сфері, чітко прописуючи обов'язки, права та відповідальність працівників і роботодавців в Гірничому Законі України, у т.ч. щодо затримки заробітної плати, порушень умов колективного договору, інформування про шкідливі умови праці і т.п.; 4) виконання вимоги ст. 9 Конвенції МОП №176 щодо реального інформування працівників про небезпеки, пов'язані з їхньою роботою шляхом підвищення дисциплінарної відповідальності керівників (до звільнення з посади); 5) удосконалення Правил безпеки у вугільних шахтах, враховуючи положення Додатку «Мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄЕС (оснащення робочих місць, приміщень для відпочинку тощо); 6) здійснення ранжування в проєкті Трудового кодексу вимог щодо допустимого віку і досвіду працівника залежно від посади й виду небезпечних, шкідливих робіт; 7) законодавчого закріплення переліку гірничих професій, на яких дозволяється використання праці жінок та ін.

1.5. Окремі питання правового регулювання дистанційної зайнятості

Роботодавці, менеджери та науковці вже давно зацікавлені в інноваційних способах вдосконалення управління роботою людей. Цей інтерес обумовлений низкою різних причин, який включає оптимізацію виробничих процесів для товарів і послуг та покращення процесу праці працівників. Зазначимо, що останнім часом підкреслюється значне зацікавлення можливості інноваційних трансформацій робочих місць для підтримки інноваційних можливостей організацій. Такі інноваційні трансформації займають важливе місце у системі використання гнучких

форм зайнятості, демонструючи таким чином гнучкість такого роду трудових правовідносин.

Стан дослідження. Окремі питання щодо робочого місця працівників досліджували у своїх працях О.С. Арсентьєва, Г.О. Барабаш, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, О.М. Вінник, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, Г.А. Капліна, В.Л. Костюк, Л.В. Котова, С.С. Лукаш, К.Ю. Мельник, П.Д. Пилипенко, О.С. Погорєлова, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, Б.Г. Розовський, Я.В. Свічкарьова, Н.М. Хуторян, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Проте, не зважаючи на такий значний науковий доробок, проблематика правового регулювання гнучких способів організації місця роботи досліджена не повною мірою та потребує глибокого дослідження.

Сьогодні державі не вистачає перспективного бачення майбутньої моделі зайнятості населення, орієнтованої не тільки й не стільки на збільшення кількісних показників і детінізацію трудових відносин, а більшою мірою спрямованої на забезпечення якісних зрушень у сфері праці, регулювання віртуального трудового простору, розвиток нових, нестандартних форм трудової діяльності та створення робочих місць нового типу.

Метою цього дослідження є врахування наукових досягнень трудового права, універсальності правозастосовної практики для розробки концептуального поля правового регулювання використання дистанційної зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Правила регулювання ринку праці створюють взаємозв'язок між легкістю ведення бізнесу та новими робочими місцями. Розвиток економіки неможливий без модернізації правил функціонування трудової сфери та інноваційного підходу до зміни концепції робочих місць. Відхилення у бік громіздкого регулювання чи, навпаки, зайве послаблення та гіперболізована лібералізація, призводять до одного – підвищення показників тіньової зайнятості та офіційного безробіття, порушення базових соціальних прав.

Тому розвиток цифрових та інформацій-них технологій повинен стимулювати розробку відповідних правил регулювання віртуальних трудових відносин як гну-

чких форм зайнятості. Це є важливим та актуальним завданням наукових розвідок та дослідницького пошуку.

Очевидно, що підвищення рівня використання цифрових технологій і трансформація робочих місць є категоріями взаємопов'язаними, оскільки вдосконалення процесу використання праці все частіше вимагає впровадження цифрових та технологічних інновацій у сфері управління трудовою діяльністю працівників, так звані «організаційні інновації». Зазначимо, що організаційні інновації включають наступні категорії: а) ділова практика (обмін знаннями та розвиток персоналу); б) організація робочого місця (передача прийняття рішень працівникам щодо його використання); в) зовнішні відносини (між працівниками в одній частині організації та з іншими відділами або зовні); г) інші інновації (наприклад використання змінної системи оплати або нетипових (гнучких) трудових договорів) [1]. Отже, цілком закономірним є те, що робоче місце зазнає ряд трансформаційних впливів зважаючи на рівень розвитку технологічних інновацій. Це заохочує у працівниках розвивати у собі такі навички, як гнучкість, адаптивність і бажання змінюватися в професійному плані шляхом ефективного використання доступних цифрових технологій, тобто переходити від стандартної зайнятості до дистанційної.

Дистанційна зайнятість з'явилася в процесі переходу до інформаційного суспільства, розвитку комунікаційних технологій та інновацій, які зумовили можливість появи «дистанційних трудових відносин» між роботодавцем і його працівниками. Попри те, що дистанційна зайнятість з'явилася порівняно недавно, її стрімкий розвиток значно впливає на внутрішній і зовнішній (міжнародний) ринок праці, оскільки саме завдяки дистанційній зайнятості особи можуть бути працівниками компаній іноземних держав не виходячи з дому.

Крім того, відповідно до висновків Європейської комісії при дистанційній формі зайнятості «робота здійснюється будь-де і в будь-який час. Таке виконання працівниками трудових функцій повинно повністю відповідати меті, завданням, графіку роботи і способу життя працівника, і не обов'язково виконується в певному місці, а також може виконуватися «в дорозі»[2]. Як наслідок, дистанційна за-

йнятість, заснована на цифрових технологіях, відбувається в постійно мінливих ситуаціях, але обов'язково з урахуванням необхідності співпраці з іншими працівниками або клієнтами. Отже, можна стверджувати, що існує одна важлива вимога – бути постійно на зв'язку з колегами, керівництвом, клієнтами для досягнення спільної мети.

На нашу думку, чудовим прикладом взаємодії дистанційних працівників і контролю за виконанням ними трудових функцій є компанія Apple, яка досягла великих успіхів у сфері результативності дистанційної роботи. Суть створеної в компанії моделі управління і міжособистісної комунікації полягає в жорсткому контролі і проходженні чотириденного інтенсивного тренінгу, протягом якого компанія прагне визначити, чи здатен працівник до дистанційної роботи. Факт наявності працівника на робочому місці компанія перевіряє за допомогою спеціального програмного забезпечення, крім того, співробітника в будь-який момент можуть попросити ввімкнути веб-камеру та вийти на відеозв'язок з головним офісом[3].

Дистанційна зайнятість часто використовується самозайнятими особами та пов'язана з іншими гнучкими формами зайнятості. Наприклад, краудсорсинг (як у Данії, Німеччині, Греції, Португалії та Іспанії), коворкінг та інші форми співробітництва між самозайнятими особами (як на Кіпрі, Німеччині, Італії, Литві та Іспанії), так і портфоліо кар'єрного розвитку (як у Латвії та Норвегії).

Попри ряд переваг, які надає дистанційна зайнятість, виникають і певні недоліки, які можуть призвести до зловживання правами, або порушення норм законодавства. Одним з найбільш проблемних аспектів дистанційної зайнятості, виявляється, є ізоляція та відсутність доступу до неформального обміну інформацією, що відбувається на постійному місці роботи. Дистанційні працівники втрачають інтеграцію у весь процес ведення справ свого роботодавця, тому що вони працюють на власному фрагментованому завданні і менш задіяні в загальній діяльності. Електронна комунікація не відповідає багатству спілкування «віч-на-віч», а відсутність соціальних контактів може призвести до менш розвинених соціальних навичок (таких, як робота в команді або толерантності), частіше застосовувати

більш негативний тон спілкування, який може включати мову ворожнечі, і підвищене відчуття деперсоналізації. Зниження продуктивності та збільшення зусиль для підтримки ефективного обміну інформацією може призвести до невизначеності та неоднозначності, що може підвищити рівень стресу[2].

Умови роботи дистанційних працівників залежать від домовленостей з їх роботодавцем щодо їхньої доступності. Деякі роботодавці очікують, що працівники будуть постійно доступні після основного робочого часу. У німецькому опитуванні 70% опитаних компаній очікують, що їхні співробітники будуть доступні за межами робочого часу фірми, навіть якщо в трудовому договорі говориться, що ніхто не зобов'язаний бути доступним цілодобово[4].

Але існують і вдалі практики використання дистанційної зайнятості, так у Швеції, яка в кінці 1990-х років підтримувала роботу з цифровими пристроями (ІТ-керовані арбети), ця форма зайнятості повідомила про революцію у виробництві, споживанні та способах праці. Перехід до зростаючої залежності від цифрових технологій для організації роботи зменшив важливість традиційного фізичного робочого місця. Це призвело до набуття нових навичок, нової практики роботи та підвищення ефективності організації, посилення загальної конкурентоспроможності та сприяння росту (включаючи створення робочих місць)[5].

У Данії розповсюдження дистанційної зайнятості вносить свої зміни у організацію роботи. Гнучкість, пов'язана з цією новою формою зайнятості, відрізняється від гнучкості більш традиційних форм, таких як змінна робота. Вона вимагає більшої самоорганізації та самоврядування та потенційної доступності всієї команди.

У Фінляндії очікується, що якщо дистанційна зайнятість стане більш поширеною, організація роботи стане менш ієрархічною і більш гетерогенною, контекстуальною та індивідуалізованою. Індивідуальні робочі заходи та трудові відносини стають реальністю[6].

Зазвичай більшість нововведень в Укра-їні стикаються з проблемами низького рівня технічної та технологічної оснащеності нашої економічної й інформаційної сфер. Зокрема серйозною перепорою для розробки й реалізації на ринку праці

дистанційних форм зайнятості є не лише поверхневість законодавчого закріплення форм дистанційної зайнятості, а й брак регулювання електронних відносин у трудовій сфері.

Законом України від 30 березня 2020 ро-ку № 540-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» зі змінами, внесеними згідно із Законом № 725-ІХ від 18.06.2020 р., серед іншого, було внесено зміни до Кодексу законів про працю України та дано поняття дистанційної (надомної) роботи.

Впровадження таких заходів було об'єктивно обґрунтованим, оскільки виникла гостра потреба встановлення правомірного застосування дистанційної роботи роботодавцями та працівниками у зв'язку з введенням карантинних обмежень з метою ефективної боротьби з розповсюдженням COVID-19.

Зокрема у ст. 60 Кодексу законів про працю вказано наступне: «дистанційна (на-домна) робота – це така форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця.

При дистанційній (надомній) роботі працівники розподіляють робочий час на свій розсуд, на них не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не передбачено у трудовому договорі. При цьому загальна тривалість робочого часу не може перевищувати норм, передбачених статтями 50 і 51 цього Кодексу.

Виконання дистанційної (надомної) роботи не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників. При цьому, якщо працівник і роботодавець письмово не домовились про інше, дистанційна (надомна) робота передбачає оплату праці в повному обсязі та в строки, визначені чинним трудовим договором» [7].

Зазначимо, що дана норма не є досконалою і носить лише загальний характер. Зокрема ототожнюється поняття дистанційної та надомної роботи, що на нашу

думку має бути розділено у дві окремі гнучкі форми зайнятості. Крім того, поза увагою законодавця залишаються ще багато питань, які потребують деталізації та нормативного урегулювання.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проаналізувати Закон від 04.02.2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» [8]. Даний Закон вніс зміни до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про охорону праці». Ціллю внесення змін було встановлення необхідного правового обґрунтування при використанні роботодавцями дистанційної або надомної роботи, яке допоможе забезпечити неухильне дотримання трудових прав працівників.

Так, до основних положень можна віднести:

- чітке відмежування дистанційної роботи та надомної роботи й визначення їх, як двох окремих гнучких форм зайнятості;
- для надомної роботи передбачається фіксоване робоче місце, яке має бути погоджене з роботодавцем, тобто роботодавець має право отримувати відомості про місце проживання або інше місце за її вибором працівника, де буде виконуватись трудова функція. Натомість для дистанційної роботи суворої фіксації не передбачено і робота може виконуватись будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій ;
- упровадження системи електронного документообігу зокрема з метою ознайомлення працівника з рядом локальних правових актів (правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором, локальними нормативними актами роботодавця, повідомленнями та іншими документами, з якими працівник має бути ознайомлений у письмовій формі;
- при дистанційній роботі працівники самостійно можуть обирати за яким графіком їм працювати, при надомній роботі робочий час має відповідати стандартному режиму роботи;
- забезпечення можливості шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, ознайомлювати дистанційного працівника з вимогами щодо охорони праці;

- забезпечення можливості працівника поєднувати дистанційну роботу з виконанням роботи в звичайному режимі на робочих місцях у приміщеннях чи на території роботодавця;
- забезпечення засобами роботи дистанційного працівника, пов'язаними з інформаційно-комунікаційними технологіями, покладається на власника або уповноважений ним орган;
- встановлення для працівника «періоду відключення», тобто часу відпочинку протягом якого він має право бути поза зоною досяжності для роботодавця;
- покладення на працівника зобов'язань щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на робочому місці.

Він урегулював більшість питань що стосуються дистанційної форми зайнятості та поряд із цим деякі питання потребують деталізації та доповнення. Так, доволі незвичним є положення, що працівник може вимагати переведення його на дистанційну роботу на період двох місяців, якщо він або вона зазнають дискримінації на робочому місці. На нашу думку, оформлення дистанційної роботи у такому випадку не може бути дієвим механізмом для усунення проблем проявів дискримінації.

Відзначимо, що Україна не єдина країна, яка зіткнулася з проблемою недостатньої урегульованості дистанційної зайнятості у трудовому законодавстві. В багатьох європейських країнах питання дистанційної зайнятості не було врегульовано зовсім або лише на мінімальному рівні. Ми пропонуємо розглянути підходи інших країн у вирішенні цього питання, порівнюючи їх з українським законодавством для багатостороннього аналізу.

23 вересня 2020 року Іспанський офіційний державний журнал (Boletín Oficial del Estado) опублікував Королівський указ-закон 28/2020 від 22 вересня ("RDL 28/2020") про дистанційну роботу. Новий регламент набрав чинності через 20 днів після його опублікування з усіх питань, що стосуються регулювання цієї гнучкої форми зайнятості.

Дистанційна робота повинна бути оформлена письмовою згодою і повинна мати певний мінімальний зміст, без шкоди загальному законодавству про працю.

Загалом, контракт на дистанційну роботу в Іспанії повинен містити: «і) опис ресурсів, обладнання та інструментів, необхідних для виконання роботи, ii) потенційні витрати та спосіб кількісного вирахування компенсації, що виплачується підприємством працівнику, iii) робочий час, iv) відсоток та розподіл між роботою на місці та віддаленою роботою, v) робоче місце, до якого прив'язаний працівник, vi) місце, де буде виконуватися віддалена робота, vii) періоди попередження з метою відновлення роботи на місці, viii) засоби роботодавців для моніторингу роботи, ix) процедура, якої слід дотримуватися, якщо виникають технічні проблеми, що перешкоджають нормальній роботі, x) інструкції з інформаційної безпеки, xi) захист даних та xii) термін дії угоди» [9].

Аналізуючи даний закон бачимо, що іспанський законодавець на відміну від українського включив питання обов'язковості визначення робочого місця, встановлення відсоткового складу дистанційної та стандартної зайнятості, питання моніторингу роботи, питання не тільки охорони праці, а й інформаційної безпеки та захист даних. Серед інших положень, RDL 28/2020 поширює План MECUIDA, який діє до 31 січня 2021 року, а також деякі заходи соціального забезпечення з метою полегшення доступу людей до офіційної мінімальної заробітної плати.

Вважаємо також цікавим досвід Польщі щодо правового регулювання дистанційної зайнятості. Зазначимо, що «16 червня 2020 р. польський Сейм ухвалив закон про створення антикризового щита (Anti-CrisisShield 4.0) [10], метою якого є протидія і подолання негативних наслідків пандемії. До основних положень цього нормативного акту відноситься і регулювання дистанційної роботи.

Основні нововведення, які були представлені польським законодавцем, наступні: а) обладнання та матеріали для віддаленої роботи надаються роботодавцем, але працівник може використовувати власний ресурс, якщо з його боку буде забезпечено конфіденційність та захист інформації, яка охороняється відповідно до закону; б) на вимогу роботодавця працівник повинен вести облік робочого часу, пов'язаного з віддаленою роботою. Положення щодо ведення таких записів

(включаючи форму та періодичність роботи) визначаються роботодавцем; в) роботодавець може в будь-який час скасувати дистанційний режим роботи [11].

У Польщі цей документ є тимчасовим, на відміну від України. Спочатку це було прийнято до вересня 2020 р., але потім продовжено. Цілком ймовірно, що положення, що містяться в цьому законі, у майбутньому будуть не лише розширені та доповнені, але й закріплені в польському законодавстві вже не на тимчасовій основі.

У процесі проведеного дослідження ми здійснили змістовну характеристику дистанційної форми зайнятості. Так ми дійшли висновку, що така форма зайнятості стає все більш поширеною в останні роки. Можливість використовувати робочий час на власний розсуд знаходить все більше прихильників. Частка працівників, які зайняті дистанційно щорічно збільшується, що веде до об'єктивно зумовлених трансформацій робочого місця під впливом цифрових технологій, розвитку робототехніки, автоматизованих систем та штучного інтелекту.

Та не дивлячись на ряд переваг, які надає дистанційна форма зайнятості, ми змушені визнати, що така форма зайнятості не підходить для всіх робочих місць. Доходимо висновку, що потрібно мати можливість виконувати завдання, притаманні певному виду роботи (або, принаймні, її частині), поза приміщенням роботодавця або іншого фіксованого робочого місця. Діяльність та завдання дистанційних працівників значно відрізняються залежно від сектору та професії. Крім того, такі працівники також повинні мати можливість доступу до систем зв'язку компанії та обміну відповідною інформацією незалежно від місця та часу. Для цього потрібна система хмарних обчислень для зберігання даних з віртуальним доступом з мобільних пристроїв та створення відповідної корпоративної мережевої інфраструктури (мережа комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, мобільних телефонів тощо), а також узгоджені процедури комунікації та обміну інформацією.

Отже, запровадження дистанційної форми зайнятості і її легалізація повинна відбуватися на декількох рівнях (національний, галузевий та локальний). Інноваційна трудова політика держави має включати обговорення та законодавче закріплення гнучких форм зайнятості, зокрема, дистанційної зайнятості. Першим рівнем

є національний (державний), що обумовлюється необхідністю створення єдиної нормативно-правової бази, яка регулюватиме питання виникнення, зміни і припинення трудових правовідносин за умов дистанційної зайнятості. Другий рівень — галузевий, оскільки, як вже було зазначено, дистанційна форма зайнятості притаманна лише певним видам професій і тому має бути включена в політику галузевого розвитку. Останній рівень — локальний, оскільки політика організаційної реструктуризації на безпосередньому робочому місці є ключовою ланкою та покликана забезпечити фактичну реалізацію права на працю в умовах дистанційної зайнятості.

Висновки. Фішинг, вішинг, загрози віддаленого доступу та компрометація ділової електронної пошти — це всі проблеми, з якими організації можуть зіткнутися при дистанційній зайнятості. Враховуючи той факт, що дистанційна зайнятість стає все більш поширеною, для всіх роботодавців важливо створити необхідну інфраструктуру, а також відповідні вказівки, плани та політику безпеки, щоб мінімізувати їх ризик кібербезпеки. Тому, у Кодексі законів про працю доцільно закріпити наступне положення «Роботодавець зобов'язаний забезпечити належний рівень кібербезпеки шляхом встановлення належного антивірусного програмного забезпечення, брандмауерів та протоколів шифрування інформації. Крім того, роботодавець має забезпечити доступ персоналу до захищеної електронної системи зберігання файлів; встановити політику телемереж (або переглянути ту, яку вони вже мають), яка визначає або повторює політику компанії щодо конфіденційних даних, комерційної таємниці та інтелектуальної власності в цілому; встановити протоколи для зберігання корпоративних файлів та папок (наприклад, заборонити зберігання на незашифрованих USB-накопичувачах або зберігання фізичних записів у незахищених місцях)».

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ ПРАКТИКА ЄСПЛ У СТВОРЕННІ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ОКРЕМИ АСПЕКТИ

2.1. *Prima facie* докази у практиці ЄСПЛ

Сучасне українське процесуальне законодавство та законодавство зарубіжних країн приділяють велику увагу проблемам вирішення питання щодо тягаря доказування. В основному в законодавстві зарубіжних країн, як і в Україні, згадується принцип презумпції добросовісності та раціональності представлених доказів. Як правило, через процесуальну недоброчесність законодавство різних країн передбачає зловживання правом, яке формально виглядає як законне діяння, але може суттєво вплинути на своєчасність рішення чи зміст самого рішення.

Переходячи до цього теоретичного підходу, слід сказати, що, з одного боку, докази є частиною кожного процесуального інституту кожної національної правової системи, що виникли в часи, коли зізнання вважалося «*regina probationum*» або коли зізнання було допустимим навіть якщо воно було отримане за допомогою катування. Сьогодні система доказів суворо організована і направлена на встановлення об'єктивного рішення у справі а тягар доказування покладено на сторону, яка підтримує обвинувачення.

З іншого боку, підхід Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), пов'язаний з поняттями доказів та доказування, є особливим. Змушений, за своєю суттю, застосовувати різні погляди на систему доказів відповідно до законодавства різних держав-членів та враховуючи власне призначення (слідкувати за дотриманням прав людини), ЄСПЛ розробив свій власний підхід у цьому питанні. Іншими словами, поняття доказів і доказування є автономним та має особливе значення в судовій практиці Суду. Зокрема окреме місце у процесі доказування займає обставина «*prima facie*».

Окремі питання стосовно тягара доказування досліджували А. М. Безносюк, В. В. Вапнярчук, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, К. Б. Калиновський, О. В. Капліна, Р. О. Куйбіда, Л. М. Н. О. Марчук, П. М. Рабінович, І. В. Решетнікова, М. В. Сіроткіна, А. С. Степаненко, С. Я. Фурса, Т. І. Фулей, М. І. Хавронюк, М. Є. Шумило, Т. В. Цюра, Г. Ю. Юдківська та інші, але окремих досліджень присвячених використанню обставини «*prima facie*» у практиці ЄСПЛ не було проведено.

Метою є аналіз сутності стандарту процесуального доказування та використання обставини «*prima facie*» у практиці Європейського суду з прав людини.

Щодо тягара доказування, ЄСПЛ дотримується принципу «тягар доказування лежить на стороні, яка стверджує». Таким чином, за загальним правилом, ЄСПЛ покладає тягар доказування на заявника. Він виходить із припущення, що заявник зобов'язаний визнати всі ті факти, які він назвав порушенням своїх прав відповідальними державними органами. Як виняток із цього загального правила, ЄСПЛ може вимагати від державних органів-відповідачів доказів та інформації, необхідної для вирішення справи.

У випадках, коли лише органи держави-відповідача мають доступ до інформації, яка може підтвердити або відхилити заяви заявника, на них лежить тягар доказування, ситуація, коли органи держави-відповідача зобов'язані надати повні та переконливі пояснення щодо справи. Якщо держава-респондент не подає необхідну інформацію без достовірних та поважних причин такої поведінки, ЄСПЛ має право вважати аргументи заявника обґрунтованими

Однак рівень переконання, необхідний для досягнення конкретного висновку та розподілу тягара доказування між сторонами, нерозривно пов'язаний із конкретними обставинами справи, характером звинувачень сторін та характером порушеного права, яке гарантоване Конвенцією про захист прав та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). В принципі, доказові вимоги залежать від конкретного порушення, заявленого до ЄСПЛ, у тому числі і необхідності використання обставини «*prima facie*».

«Prima facie» – це юридична конструкція, яка означає, що сторона має достатньо доказів для початку судового розгляду або винесення судового рішення. Відповідно до словника Блека, «може означати «з першого погляду», наскільки можна судити з першого роз'яснення (as far as can be judged from the first disclosure), ймовірно (presumably) і т.п. Далі пояснюється, що сторона судового спору має «prima facie» випадок тоді, коли призводить в свою користь докази, досить сильні для того, щоб вимагати відповіді від опонента. В такому випадку «prima facie» випадок встановлений достатніми доказами і може бути подоланий тільки спростовуючим доказами, наданими іншою стороною [1, с.938].

Термін «prima facie» виник в стародавньому Римі, однак в міжнародне кримінально-процесуальне право був запозичений з англо-саксонської моделі кримінального процесу, яке виявило значний вплив на міжнародне кримінально-процесуальне право [2, с.4]. Обставина «prima facie» – це вірна обставина, до тих пір, поки воно ніким, ні в якому вигляді не оскаржена.

У рішенні ЄСПЛ Case of Tangiyeva v. Russia (Тангієва проти Російської Федерації) визначено, що «стандарт «prima facie» дотриманий, коли обвинувачений зміг запропонувати «струнку, правдоподібну і несуперечливу версію» подій, яка дає підстави для зміни сторони на яку покладено обов'язок доведення» [3]. Тобто, у даному випадку ЄСПЛ відходить від стандартного принципу «тягар доказування лежить на стороні, яка стверджує» та покладає цей обов'язок на іншу сторону, тобто на державу проти якої подано позов. Вважається, що наданих доказів достатньо для початку судового процесу.

Як зазначають С.Я. Фурса та Т.В. Цюра, поняття «достатність доказів» назвати новим важко, оскільки воно має доволі широке застосування в юридичній літературі та судовій практиці. З цим поняттям пов'язується можливість оцінити певну обставину як встановлену. При цьому, в судовій практиці кожна сторона надає суду свій аналіз достатності доказів, але суд в своєму рішенні має констатувати обґрунтованість сторонами заявлених позовних вимог [4, с. 191].

Т.В. Руда зазначає, що «в юридичній літературі та судовій практиці в залежності від конкретних обставин справи розмежовують два види достатності

доказів: очевидна достатність ("prima facie evidence") та задовільна достатність ("satisfactory evidence"). Очевидно достатніми є докази, яких згідно з законом достатньо для встановлення певного факту або усієї сукупності фактів, що обґрунтовують вимоги або заперечення сторони, доти, доки існування цього факту не буде заперечене іншими доказами» [5, с. 546]. Тобто такі докази не є безспірними, але якщо протилежна сторона не надасть належні докази для їх спростування, вони є достатніми для ухвалення рішення на користь особи, яка їх подала [6, с. 1220].

Наприклад, у справах про заподіяння шкоди позивач має довести такі обставини: 1) фактичне заподіяння шкоди; 2) наявність у відповідача обов'язку не вчиняти певні дії, які можуть завдати шкоду; 3) порушення відповідачем цього обов'язку; 4) порушення було безпосередньою причиною заподіяної шкоди. У разі підтвердження позивачем цих чотирьох обставин належними, допустимими і достовірними доказами, їх буде очевидно достатньо для того, щоб суд вирішив справу на його користь. Вказівки на те, яка кількість доказів є очевидно достатньою для певної категорії справ, містяться у нормах матеріального права. Наприклад, відповідно до законодавства штату Мічіган очевидно достатніми є докази завдання автомобілю шкоди під час його знаходження під доглядом власника гаража для доведення необережної вини власника [7, ст. 497].

Як вже зазначалось, термін «prima facie» був запозичений з англосаксонської моделі кримінального процесу у якій, на відміну від очевидної достатності, критерії задовільної достатності не встановлюються законом. Задовільна достатність застосовується при остаточній оцінці доказів у більшості цивільних справ. Задовільно достатньою є така кількість доказів, яка за результатами їх розумового зважування судом здатна переконати у правдивості певного факту. Тобто, у такому випадку достатніми є докази, які можуть обґрунтувати ухвалення рішення на користь особи, яка їх подала. Це пов'язано з питанням зважування доказів.

Відтак у праві Великобританії тягар доказування «prima facie», є обов'язковим для того, щоб питання було винесено на розгляд суду та певне

стверджуване порушення стало предметом розгляду в суді. Причому поняття тягара доказування в окремих юрисдикціях є доволі складним. Так, тягар доказування може розглядатися у двох значеннях, або як два окремих тягара: 1) тягар переконання або правовий тягар; та 2) тягар надання доказів або доказовий тягар [8, с.3]. Важливою відмінністю між ними, є те, що перший встановлюється матеріальним правом, та не може бути перекладений з однієї сторони на іншу у ході судового розгляду, на відміну від другого, який є частиною процедурного права, а тому є змінним тягарем, і саме він передбачає наявність «prima facie» доказів для його виконання.

Наприклад, «якщо прокурор не надасть магістрату доказів, які б «prima facie» обґрунтовували можливість винесення обвинувального вироку, то захисник може подати клопотання про відсутність підстав для притягнення до відповідальності («no case to answer») та відхилити розгляд справи» [9, с. 60].

Крім того, у випадках affirmative defence на стороні лежить тягар надання доказів та в залежності від юрисдикції може покладатись ще й тягар переконання. У випадку наявності лише тягара надання доказів для ствердження affirmative defence сторона захисту повинна надати докази, які б «prima facie» свідчили про існування даних обставин, і даний тягар вже переходить на сторону обвинувачення, яка повинна спростувати таке твердження.

Причому «покладення доказового тягара не розглядається судами системи загального права як перекладення тягара доведення, оскільки правовий (кінцевий) тягар покладений на сторону обвинувачення» [10].

У практиці ЄСПЛ рівень переконання, необхідний для досягнення конкретного висновку і для існуючих цілей, щоб перекласти тягар доказування, суттєво пов'язаний зі специфікою фактів, характером висунутого твердження та правом ЄКПЛ, що ставиться під загрозу (*Nachova v. Bulgaria* (Начова та інші проти Болгарії), № 43577/98 та 43579/98, § 147; *Iskandarov v. Russia* (Іскандаров проти Росії), № 17185/05, § 107; *El-Masri v. The former Yugoslav Republic of Macedonia* (Ель-Мазрі. проти колишня Югославська Республіка Македонія, № 39630/09, § 151.).

Використання обставини «prima facie» можливе при розгляді будь-яких порушень статей ЄКПЛ. Це заборона катування, дискримінація право власності, депортація тощо. У кожній конкретній справі суд самостійно встановлює яким саме чином розподіляється тягар доказування на сторони. Це може бути або повна передача тягара доказування на уряд країни, чи взаємний тягар доказування обох сторін.

В справі *El-Masri v. The former Yugoslav Republic of Macedonia* (Ель-Мазрі. проти колишня Югославська Республіка Македонія, № 39630/09, § 151,) ЄСПЛ зауважує, що «заявник, подавши кримінальну скаргу в жовтні 2008 року, доніс до відома прокурора свої звинувачення у жорстокому поводженні з боку державних агентів та їх активній участі у подальшому винесенні агентами ЦРУ. Його скарги підкріплені доказами, що з'явилися в ході міжнародних та інших закордонних розслідувань. На думку Суду, опис заявника подій та наявні матеріали були достатніми для того, щоб викликати хоча б обґрунтовану підозру щодо того, що зазначені скарги на Конвенцію могли бути введені державним органам, як зазначено заявником. Таким чином, він поклав основу випадків первинного факту неправомірного поводження з боку органів безпеки держави-відповідача, що гарантувало розслідування владою відповідно до вимог статті 3 Конвенції. У будь-якому випадку, той факт, що заявник подав офіційну кримінальну скаргу, не був вирішальним, оскільки інформація, донесена органам влади про серйозні порушення статті 3 на той час, породжувала *ipso facto* зобов'язання відповідно до цієї статті, яку держава несе ефективне розслідування» [11].

В справі *D.H. v. Czech Republic* (Д. Х. проти Чеської республіки) Суд виклав свою позицію щодо тягара доведення у справах про наявність непрямой дискримінації. Він одночасно лежить на заявнику та державі-відповідачі. Якщо заявник робить спростовне припущення, що вплив певного заходу або практики є дискримінаційним, тягар доведення переходить на державу-відповідача. В такому випадку саме вона повинна продемонструвати, що відмінність у ставленні до заявника була виправданою. Спростовне припущення може бути визнане Судом, якщо статистичні дані, якими заявник намагається довести наявність певного фа-

кту, під час критичного аналізу довели свою надійність, значущість та є достатніми, щоб становити докази «prima facie» [12].

У справі Лісний та інші проти України та Росії (*Lisnyy and others v. Ukraine and Russia*) ЄСПЛ зазначає, що провадження має суперечливий характер і сам вимагає від заявників надати «prima facie» доказів на підтвердження своїх скарг. «Оскільки заявники покладаються на статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції, Суд прийняв позов про право власності деякими заявниками на основі виписок із житлового інвентарю, виданих міською адміністрацією після посягання на напад. (див. Керімова та інші проти Росії, № 17170/04, 20792/04, 22448/04, 23360/04, 5681/05 та 5684/05, § 293, 3 травня 2011 року). У справі «Дамаєв проти Росії» (№ 36150/04, § 108-111, 29 травня 2012 р.) вважав, що заявник, який скаржить на руйнування свого будинку, повинен надати хоча б короткий опис цього майна. В якості подальших прикладів «prima facie» доказів права власності або проживання на власність, Суд прийняв такі документи, як права власності на землю чи майно, виписки із земельних або податкових реєстрів, документи місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції на обслуговування, а також докази доставки пошти, заяв свідків чи будь-яких інших відповідних доказів. Як правило, якщо заявник не пред'являє жодних доказів права власності на майно чи місце проживання, його скарги можуть бути відмовлені. Підводячи підсумок, заявники зобов'язані надати достатньо «prima facie» доказів на підтвердження своїх скарг відповідно до статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про знищення майна в умовах збройного конфлікту. Аналогічні міркування стосуються скарги, поданої відповідно до пунктів 1, 8, 10 та 13 статті 2 Конвенції [13].

Не менш важливою є можливість використовувати «prima facie» докази у справах про насильницьке зникнення осіб. Так в справі *Atabayeva v Russia* (Абтабаєва проти Росії) Суд зазначив, що у разі, коли заявник робить твердження «prima facie», а у Суду немає можливості зробити висновок на основі фактів через відсутність відповідних документів, на Уряд покладається обов'язок вичерпно аргументувати, чому даний документ не може бути наданий Суду для перевірки тверджень заявника, або дати задовільне і переконливе пояснення того, як са-

ме відбулися події, про які йде мова. Таким чином, тягар доказування переноситься на Уряд, і якщо він не представляє достатніх аргументів, то постає питання про можливі порушення Статті 2 та/або Статті 3 (Тоґсу v. Turkey, № 27601/95, § 95, 31 травня 2005 р., і Akkum and Others v. Turkey, № 21894/93, § 211, ECHR2005 II).

Враховуючи вищеназвані елементи, Суд вважає встановленим, що заявники представили досить серйозні докази (*prima facie*) того, що їх родич був затриманий представниками держави. Твердження Уряду про те, що слідством не встановлена причетність федеральних силових структур до викрадення, є недостатнім і не звільняє Уряд від згаданого вище тягря доказування. Також починаючи з 3 травня 2001р. заявники не отримували достовірних відомостей про їх родича. Його прізвище відсутнє в журналах реєстрації осіб, які утримуються під вартою. І, нарешті, Уряд не надав будь-яких пояснень того, що сталося з ними після арешту. Беручи до уваги, усі надані докази та доводи сторін та окремо відзначаючи, що феномен «зникнень» в Чеченській Республіці добре відомий (беручи до уваги цілий ряд розглянутих ним справ: *Imakayeva v. Russia*, № 7615/02, ECHR2006; *Luluyev and Others v. Russia*, № 69480/01, ECHR2006)), Суд робить висновок, що в умовах збройного конфлікту в Чечні, якщо когось затримують невстановлені військовослужбовці, а потім факт затримання не визнається, це можна розглядати як загрозу життю ситуацію. Відсутність Рамзана Кукуєва і будь-яких відомостей про нього протягом декількох років підтверджують дане припущення[14, с.188-189].

Ще одним із важливих випадків застосування обставини «*prima facie*» у справах про катування та нелюдське поводження. Так, у справі *A. v. the Netherlands* (А проти Нідерландів) ЄСПЛ акцентував увагу на принципі заборони, який закріплений у різних документах та інтерпретований міжнародними судами. Зокрема у рішенні вказано, «що стосується характеру та ступеня ризику катувань чи жорстокого поводження, що спричинило заборону на відмову, втручєні, зокрема, посилалися на прецедентну практику Комітету проти катувань, згідно з якою при оцінці питання, чи є фізична особа особисто наражався під загро-

зою, особлива увага приділялася будь-яким доказам того, що він чи вона належить або вважається належним до групи, яка ідентифікується, яка в країні перебування була спрямована на катування чи жорстоке поводження. Організаційна приналежність була особливо важливим фактором у випадках, коли індивід належав до групи, яка була визначена як «терористична» або «сепаратистська» група, що загрожувала безпеці держави і з цієї причини була націлена на особливо жорсткі форми репресій. У таких випадках заборона повернення може прийти в силу, навіть якщо б не було доказів того, що ця особа в минулому жорстоко поведилася або була особисто звернута до неї з боку влади держави повернення, або коли загальні права людини ситуація в цій країні покращилася. Натомість Комітет проти катувань зосередився на оцінці того, як відповідна держава ставилася до членів цих груп та чи були надані достатні докази того, що ця держава вважатиме, що конкретна особа асоціюється з цільовою групою. В цьому останньому контексті особливо важливими факторами були характер та профіль діяльності індивіда в його країні походження чи за кордоном, а також кількість гласності, що стосується його справи.

Через специфічний характер катувань чи жорстокого поводження Судом Страсбургу та іншими трибуналами було загально визнано, що тягар доказування не може покладатися на особу, яка стверджує, що одна, тим більше, що це стосується особи та держави. не завжди мають рівний доступ до доказів. Тому було визнано достатнім, щоб особа могла викласти «спірний» або «prima facie» випадок ризику катувань або жорстокого поводження з метою введення заборони на відмову, з подальшим тягарем для держави вигнання, що спростує це претензія.

Думка, як визнав Суд що дипломатичні запевнення не є достатніми для компенсації існуючого ризику катувань, поділяється все більшою кількістю міжнародних правозахисних органів та експертів. На думку втручених, жодні «компенсаційні заходи» не могли вплинути на характер заборони проти катувань, а також на зобов'язання щодо запобігання його виникненню, які двосторонніми угодами явно не вплинули» [15].

Отже, нерідко у практиці ЄСПЛ можна зустріти аргументацію, що доведення певного факту позивачем, у випадку надання «prima facie» доказів, призводить до перекладання тягара доведення на відповідача, тобто на уряд країни. Це веде до того, що уряд має надати докази на підтвердження власної позиції і спростування «prima facie» доказів позивача. Інколи відмова відповідача у наданні документів веде до задоволення позову, так як відповідач не виконує перекладений на нього тягар доведення. Перехід тягара доведення після встановлення факту «prima facie» – характерна риса одного з етапів судочинства у ЄСПЛ, та має відношення до так званого «striking out» (виключення).

Доходимо висновку, що в справах, безпосередньо пов'язаних з грубими порушеннями ЄКПЛ, (катування, дискримінація, грубе порушення права власності, примусове внутрішнє переміщення тощо) обставини які не були встановлені на національному рівні можуть бути доведені у ЄСПЛ шляхом надання «prima facie» доказів. У таких випадках роль ЄСПЛ у встановленні фактів набирає величезної ваги в процедурі по захисту порушених конвенційних прав, без якої жертвам серйозних порушень прав було б надзвичайно важко отримати захист та отримати справедливу сатисфакцію.

2.2. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання

Набувши членство у Раді Європи та ратифікувавши у липні 1997 р. Конвенцію про захист прав та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція), Україна приєдналася до так званої європейської системи охорони прав людини, що включає не лише обов'язок захищати і дотримуватися закріплених у Конвенції прав та свобод, а й визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Порушення розумного строку кримінального провадження є гострою проблемою, на яку неодноразово звертали увагу як вищі національні судові установи, так і безпосередньо ЄСПЛ.

Питанню дотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження присвячені праці В.М. Кушнерьова, О.В. Капліної, О.А. Банчука, О. П. Кучинської, П.В. Жовтан, Н.З.Рогатинської та ін. Водночас, більш глибокого дослідження потребують питання розуміння засади розумного строку кримінального провадження у практиці ЄСПЛ та її реалізації на стадії досудового розслідування на національному рівні.

Метою є з'ясування змісту засади розумного строку строку кримінального провадження, особливостей та недоліків її реалізації на підставі аналізу практики ЄСПЛ та чинного процесуального законодавства.

Дотримання вимоги розумного строку кримінального провадження є однією з ключових гарантій з боку держави у контексті виконання нею своїх зобов'язань за ст.6 ЄКПЛ. Право підозрюваного або обвинуваченого на розумний строк кримінального провадження гарантується основними міжнародними конвенціями з прав людини. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1973 року у статті 14 передбачає, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на таку гарантію на основі цілковитої рівності як «бути судженим без невинуватої затримки»[1]. Подібні положення містяться також в Американській конвенції з прав людини [2] та Африканській хартії прав людини і народів [3].

Згідно зі статтею 6 (1) Конвенції про захист прав та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який ...встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [4]. Слід зазначити, що норма ст. 6 ЄКПЛ не містить вказівки на те, що право на доступ до правосуддя у розумний строк, окрім підозрюваних (обвинувачених), мають також і потерпілі від злочинів, та інші особи, чії права та законні інтереси будь-яким чином порушуються під час кримінального провадження. Однак такі права потерпілих та інших осіб впливають зі ст. 13 ЄКПЛ, згідно з якою кожен, чії права та свободи порушені, «має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть як-

що таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження»[4]. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини вимога ефективності захисту прав громадян включає вимогу швидкого розслідування фактів порушень прав, визнаних Конвенцією. Зокрема, у справі *Korylov v. Russia* ЄСПЛ вказав, що «запізніле порушення кримінальної справи спричинило втрату цінного часу, що не могло не вплинути на успіх розслідування» [5].

У національному законодавстві засада розумного строку закріплена у ст. 28 КПК України, відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. При цьому, розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень[6].

Спроби надати визначення поняттю розумного строку віднайшли своє відображення й у вітчизняній правовій доктрині. Як зазначає О. П. Кучинська, під розумними строками слід розуміти період часу, який дозволив би уникнути надмірного, необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні (як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних справ) [7].

Водночас, на думку В.М. Кушнерьова, поняття «розумний строк» має ширше значення, ніж просто пришвидшення здійснення кримінального провадження. Автор слушно зазначає, що надмірне прагнення до швидкого розслідування кримінального провадження чи розгляду справи в суді може призвести до невинного звуження меж доказування. Розумні строки спрямовані не лише на пришвидшення роботи посадових осіб та органів, які здійснюють кримінальне провадження, а й на раціональне та ефективне використання часу, який реально необхідний у межах встановлених законом процесуальних строків для повного, неупередженого й усебічного розслідування і судового розгляду [8]. О.А. Банчук також стверджує, що закріплення на законодавчому рівні розумних строків полягає в тому, щоб розслідування та розгляд кримінального провадження не були затягнутими, а швидкість не перетворювалася на невинправдану поспішність, щоб часові межі кримінального провадження давали змогу всім її учасникам реалізу-

вати свої повноваження, а органам, які безпосередньо провадять кримінальне провадження, – вирішити покладені на них завдання [9].

Думки науковців перегукуються з правовими позиціями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який зазначає, що «стаття 6 ЄКПЛ ... у кримінально-процесуальній сфері має на меті забезпечити, аби обвинувачений не залишався занадто довгий час під тягарем обвинувачення, обґрунтованість якого має бути доведена» [10]. Водночас, як вказує Суд у справі *Voddaert v. Belgium*: «...Стаття 6 закріплює, що судове провадження має бути швидким, але вона також встановлює більш загальний принцип – принцип належного відправлення правосуддя. Тому слід віднайти справедливу рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги [11].

Встановлення конкретних часових меж розумного строку є недоцільним, оскільки, як неодноразово вказував ЄСПЛ, поняття розумного строку є оціночним. Період, який слід враховувати при визначенні тривалості кримінального провадження, починається з дня, коли особі пред'явлено обвинувачення у межах автономного значення, наданого цьому терміну ЄСПЛ. Згідно з практикою ЄСПЛ під «обвинуваченням» варто розуміти «офіційне повідомлення компетентного органу про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» [12; 13]. Водночас, як вказує Суд, у деяких випадках період, який слід враховувати при визначенні тривалості кримінального провадження може розпочинатися з моменту, коли особу було допитано як підозрюваного без офіційного повідомлення про підозру. Так, у справі *Grigoryan v. Armenia* заявник скаржився на порушення розумного строку кримінального провадження, яке тривало щонайменше 5 років та три місяці. ЄСПЛ зазначив, що незважаючи на те, що заявник до моменту арешту формально мав статус свідка, виходячи з суті справи, фактично заявник вже був підозрюваним ще з моменту відкриття провадження, тому строк необхідно обчислювати з моменту порушення справи [14]. Натомість, у справі *Polz v. Austria* Суд не був переконаний аргументом заявника про те, що відправною точкою провадження слід вважати день надання судом дозволу на прослуховування його телефону до моменту повідомлення про підозру. На думку Суду, провадження

почалося з моменту, коли проти заявника було відкрито попереднє розслідування [15].

З приводу закінчення періоду, який слід враховувати при визначенні меж розумних строків кримінального провадження ЄСПЛ неодноразово повторював, що обвинувачений у кримінальному провадженні повинен мати право на те, щоб його справа велась з особливою ретельністю, і що у кримінальних справах стаття 6 має на меті уникнути того, щоб обвинувачений занадто довго перебував у стані невизначеності щодо результату провадження [16]. Період, який слід враховувати, закінчується з дати остаточного визначення обвинувачення або припинення провадження у справі, при цьому стаття 6 ЄКПЛ охоплює всі розглядувані провадження, включаючи апеляційне провадження [17]. При цьому, при обчисленні строків кримінального провадження необхідно враховувати лише ті періоди, протягом яких справа фактично перебувала у національних судах. Так, у справі *Buldashev v Russia* ЄСПЛ вказав, що не слід брати до уваги період з моменту, коли обвинувальний вирок заявника набув законної сили і не було відкрито жодного провадження, і до моменту, коли апеляційне рішення було скасовано в порядку нагляду, а справу передано до апеляційного суду для новий розгляд [18]

Дотримання розумного строку кримінального провадження визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням вироблених ЄСПЛ критеріїв: складності справи, поведінки заявника та відповідних компетентних органів державної влади. Варто зазначити, що у чинному КПК України, з урахуванням практики ЄСПЛ, також отримали своє легітимне закріплення критерії для визначення розумності строків кримінального провадження. Відповідно до ч.3 ст. 28 КПК такими є: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [6].

Розглядаючи критерій складності справи, варто зазначити, що загалом, чим складнішою є справа, тим більше свободи надається державі при визначенні крайньої межі розумної тривалості провадження. ЄСПЛ оцінює складність справи з огляду на ряд різних факторів, таких як: кількість обвинувачених або потерпілих, кількість або характер звинувачень (серйозність), обсяг матеріалів справи, кількість експертів чи свідків, які підлягають допиту, необхідність співпраці з органами влади третьої держави тощо. Так, у справі *Breinesberger i Wenzelhuemer v. Austria*, Суд дійшов висновку, що тривалість провадження (7 років і 5 місяців на трьох рівнях юрисдикції) була розумною, в основному базуючись на складності справи. Кримінальне провадження, про яке йдеться у справі, було значним по складності з огляду на кількість окремих випадків маніпулювання кредитними рахунками та положеннями договорів, які підлягали дослідженню. Це передбачало встановлення фактів щодо великої кількості індивідуальних кредитних договорів та квартальних рахунків. Процес зайняв багато часу, зокрема на стадії розслідування прокурорами та на стадії судового розгляду [19].

Водночас, відмінною є позиція Суду, наведена у рішенні по справі *Rouille v. France* [20]. Згідно з обставинами справи, заявнику було висунуто обвинувачення у зловживанні довірою та шахрайстві, скоєних проти вразливих категорій населення. ЄСПЛ визнав, що, враховуючи характер звинувачень, висунутих проти заявника, судові органи повинні були зіткнутися з певними труднощами, пов'язаними з кількістю осіб, які підлягають допиту, та технічним характером документів, які підлягали дослідженню. Однак Суд зазначив, що це не може виправдати досудове розслідування, яке тривало п'ять років і два місяці [20]. Схожий висновок наведений й у рішенні *Pimentel Lourenço v Portugal*, в якому Суд визнав, що кримінальна справа представляла певну складність через її економічний та фінансовий характер. Однак, незважаючи на необхідність вжити різних заходів із залученням іноземних органів влади, Суд вказав, що ця складність не може пояснити, чому прокуратурі знадобилося більше чотирьох років, щоб завершити досудове розслідування. Враховуючи свою прецедентну практику з цього

питання, Суд встановив, що тривалість загального провадження була надмірною і не відповідала вимозі «розумного строку» [21].

Узагальнивши наведені позиції щодо дотримання розумності строку кримінального провадження з огляду на критерій складності справи, можна зробити висновок, що виробити єдиний підхід до оцінки «розумної» тривалості не виявляється можливим через особливості кожного кримінального провадження, обумовлені різним ступенем складності конкретної справи, що стала предметом розгляду ЄСПЛ.

Поведінка компетентних органів влади також є суттєвим фактором при вирішенні питання про те, чи забезпечила держава розумні строки здійснення кримінального провадження. На жаль, згідно з аналітичними даними ЄСПЛ, скарги проти України щодо недотримання розумного строку розгляду справ у національних судах є одними з найбільш поширених. Окрім того, у період з 1959 по 2019 роки ЄСПЛ ухвалив 1383 рішення щодо України, де було констатовано порушення, при цьому 429 з них стосувались недотримання розумного строку та, відповідно, порушення п.1 ст. 6 ЄКПЛ [22].

У контексті кримінальної частини статті 6 ЄКПЛ порушення розумних строків, встановлені ЄСПЛ, у більшості випадків пов'язані з неналежною поведінкою компетентних органів (слідчого, прокурора, суду), яка призводить до затягування провадження у справі. У практиці ЄСПЛ можна виокремити такі поширені причини недотримання розумних строків як: а) зупинення розгляду справи у суді для вирішення питання щодо протиправності обвинувального висновку (*Dobbertin v. France*) [23]; б) затримка стороною обвинувачення у зверненні до суду касаційної інстанції з вимогою передати справу в іншій суд першої інстанції (*Foti and others v. Italy*) [24]; в) необґрунтовані перерви між судовими засіданнями, неодноразове направлення справи на додаткове розслідування (*Антоненков проти України*) [25]; г) затримка між останнім слуханням у суді першої інстанції та оголошенням вироку, затримка в організації технічного запису засідань (*Іззетов проти України*) [26]; г) безпідставне неодноразове зупинення досудового слідства (*Вергельський проти України*) [27] тощо. Відповідальність держави за за-

тягування компетентними органами розгляду справи була встановлена також у справі «Kuśmierek v. Poland». Заявник стверджував, що надмірна затримка у справі була спричинена неналежними діями суду, зокрема невжиттям ним адекватних заходів для забезпечення присутності підсудних та свідків, внаслідок чого судові засідання неодноразово переносились. ЄСПЛ за результатами розгляду справи встановив, що суд не скористався заходами, доступними йому відповідно до національного законодавства, щоб дисциплінувати учасників процесу та забезпечити розгляд справи в розумний строк, тим самим порушив положення п.1 ст. 6 ЄКПЛ [28].

Водночас, на думку ЄСПЛ поведінка заявника (підозрюваного, обвинуваченого) є об'єктивним фактом, який не може бути приписаний державі-відповідачу у випадку порушення строків кримінального провадження. Наприклад, підозрюваний або обвинувачений може сприяти тривалості провадження через свої численні клопотання про відкладення розгляду справи або неявку до суду через стан здоров'я. Так, у справі *Krakolinig v Austria* Суд зазначив, що неодноразові відстрочки та затримки були спричинені поганим станом здоров'я заявника. І хоча його не можна було вважати відповідальним за це, Суд вважав, що це було об'єктивною причиною тривалості кримінального провадження [29].

У контексті розгляду питання щодо недоліків законодавчого врегулювання варто звернути увагу на механізм оскарження недотримання розумних строків на стадії досудового розслідування. Чинний КПК передбачає спеціальну процедуру оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування. Відповідно до ст. 308 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування. Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень [6]. При цьому постано-

ва прокурора вищого рівня про відмову у задоволенні скарги про недотримання розумних строків може бути оскаржена до слідчого судді відповідно до положень п.91 ч.1 ст.303 КПК.

Саме під час розгляду слідчим суддею скарги на постанову прокурора вищого рівня про відмову у задоволенні скарги про недотримання розумних строків виникають труднощі у розумінні меж повноважень слідчого судді, зокрема, якщо скарга стосується строку закінчення досудового розслідування. Відповідно до ст. 307 КПК України слідчий судді за результатами розгляду такої скарги може прийняти ухвалу про скасування постанови прокурора вищого рівня або про відмову у задоволенні скарги. Чинний КПК України не передбачає повноваження слідчого судді встановлювати в ухвалі строк закінчення досудового розслідування за результатами розгляду скарги на постанову прокурора вищого рівня, прийнятої у порядку ст. 308 КПК України, що у цілому відповідає засаді незалежності прокуратури та органів досудового розслідування. З іншого боку, по-перше, постає питання про обґрунтованість мотивів прокурора вищого рівня при визначенні того, наскільки розумним є строк досудового розслідування. По-друге, ставиться під сумнів дієвість законодавчого механізму оскарження постанови прокурора вищого рівня про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків загалом. Оскільки, як зазначає суддя Вищого антикорупційного суду В.В. Михайленко, у практиці зустрічаються непоодинокі випадки, коли рішення про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків скасовувалося слідчим суддею декілька разів з аналогічних підстав, а прокурор за результатами чергового розгляду скарги (на виконання судового рішення) виносив аналогічну постанову, виклавши таке саме обґрунтування іншими словами [30]. У цілому, ефективність звернення зі скаргою до прокурора вищого рівня як засобу правового захисту вже ставилась під сумнів у низці справ ЄСПЛ. Так, зокрема, у справі «Меріт проти України» Суд зауважив, що подачі скарг до прокурора вищого рівня не можуть розглядатися як «ефективні» та «доступні», оскільки статус прокурора за національним законодавством та його участь в кримі-

нальному провадженні проти заявника не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника[31].

Дотримання вимоги розумного строку у кримінальному провадженні є важливою складовою забезпечення права особи на справедливий суд. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав та основоположних свобод, застосування правових позицій ЄСПЛ у практиці національних судів, новелізація кримінального процесуального законодавства поступово створюють фундамент для наближення національного правосуддя до стандартів, закріплених у ст. 6 ЄКПЛ. Однак наразі в Україні актуальною залишається проблема забезпечення розгляду справ у розумні строки, яка обумовлена неналежним виконанням своїх повноважень компетентними органами під час кримінального провадження у взаємозв'язку з завантаженістю судової системи, що підтверджується численними скаргами до ЄСПЛ проти України. Okремо варто звернути увагу на реалізацію засади розумності строків на стадії досудового розслідування та механізм оскарження їх недотримання. Постає питання про дієвість наданих слідчому судді повноважень під час прийняття рішення щодо постанови прокурора вищого рівня про відмову у задоволенні скарги про недотримання розумних строків, що у подальшому може стати предметом розгляду ЄСПЛ.

2.3. Роль Європейського суду з прав людини у вирішенні питань сепаратизму: аналіз рішень ЄСПЛ у справах міждержавних конфліктів

Сепаратизм є складною та болісною проблемою для багатьох країн світу. Конфлікти національної та етнічної природи, які часто стають причиною сепаратистських рухів, можуть призвести до важких наслідків для міжнародної спільноти. У таких умовах важливо мати міжнародний орган, який зможе вирішувати конфлікти та захищати права людини в рамках міжнародного права.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє важливу роль у вирішенні питань, пов'язаних з сепаратизмом. ЄСПЛ є судовим органом, встановленим Єв-

ропейською конвенцією з прав людини, і він розглядає скарги громадян та держав, які стверджують, що їхні права, зазначені в Конвенції, були порушені.

Однією з ключових принципів, які закладено в Європейській конвенції з прав людини, є принцип територіальної цілісності держав. Це означає, що сепаратистські рухи, що прагнуть відокремлення окремих регіонів або територій від держави, можуть стикатися з правовими обмеженнями, коли це порушує права людини, встановлені Конвенцією.

Коли скарга стосується сепаратизму, ЄСПЛ аналізує її з точки зору дотримання конкретних прав, таких як право на життя, свободу вираження думки, свободу зібрань та асоціацій, право на приватне і сімейне життя тощо. Суд також досліджує можливі обставини, включаючи ситуацію конфлікту, застосування сили, дискримінацію та порушення процедурних гарантій.

Рішення ЄСПЛ з справ, пов'язаних з сепаратизмом, можуть мати вплив на державну політику і законодавство, змушуючи держави забезпечувати захист прав людини та шанувати принцип територіальної цілісності в рамках правових меж.

Рішення ЄСПЛ мають обов'язковий для виконання статус для держав-учасниць, що забезпечує важливий механізм для захисту прав людини та виконання міжнародного права.

У контексті сучасного світового порядку, де міждержавні конфлікти та сепаратистські рухи стають все більш актуальними, роль ЄСПЛ у вирішенні питань сепаратизму набуває особливого значення. Проте, необхідно провести аналіз рішень ЄСПЛ у справах міждержавних конфліктів, щоб визначити ефективність та обмеження ролі Суду у таких ситуаціях. Ця наукова проблема передбачає дослідження конкретних справ, вирішених ЄСПЛ, і аналіз його рішень з позиції відповідності принципам прав людини, пропорційності, справедливості та впливу на міждержавні відносини. Такий аналіз дозволить визначити потенційні переваги та недоліки ролі ЄСПЛ у контексті міждержавних конфліктів та сепаратизму, що сприятиме подальшому розвитку правозахисного механізму та посиленню ролі ЄСПЛ у цій сфері.

Ця постановка проблеми спрямована на вивчення ролі ЄСПЛ в контексті міждержавних конфліктів та сепаратизму, аналіз рішень ЄСПЛ та їхнього впливу на права людини та міждержавні відносини. Дослідження цієї проблеми може сприяти розумінню ефективності та обмежень ролі ЄСПЛ у таких складних ситуаціях.

Незважаючи на важливу роль ЄСПЛ у вирішенні питань сепаратизму, наразі існують деякі питання та недоліки у функціонуванні цього органу. Наприклад, деякі держави-учасниці не завжди дотримуються рішень ЄСПЛ, що призводить до порушення прав людини та загрози міжнародній стабільності. Також існують критики, що ЄСПЛ занадто залежний від політичних та національних інтересів, що може вплинути на нейтральність та об'єктивність прийнятих рішень.

Отже, необхідно провести дослідження та аналіз рішень ЄСПЛ у справах міждержавних конфліктів з питань сепаратизму з метою визначення ефективності та обґрунтованості таких рішень.

Метою є аналіз ролі ЄСПЛ у вирішенні питань сепаратизму в міждержавних конфліктах. Дослідження має на меті з'ясування, яким чином рішення ЄСПЛ впливають на зменшення сепаратизму та збереження територіальної цілісності держав.

Сепаратизм, явище котре бере своє коріння з давніх часів і продовжує розвиватися наразі. Але в нашому випадку буде більш доцільно роздивитися сепаратистські рухи в Україні та які основні причини їх появи. Так доцільно було б визначити поняття «сепаратизму». Під цим поняття розуміють «політику і практику відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної (іншим словом незалежної) держави або переходу до складу іншої держави або набуття статусу широкої автономії» [1].

Слід звернути увагу, що у практиці ЄСПЛ визначення поняття сепаратизму не існує як такого. ЄСПЛ не має власного формального визначення сепаратизму і не ставить перед собою завдання розглядати справи з точки зору визначення цього терміну.

Замість цього, ЄСПЛ діє в рамках Європейської конвенції з прав людини і розглядає скарги, які стосуються порушень прав людини в контексті конфліктів, включаючи ті, які пов'язані зі сепаратизмом. Суд аналізує конкретні факти, обставини та аргументи, представлені сторонами справи, для вироблення своїх рішень.

Відзначимо, що Європейський суд з прав людини розглядає справи, пов'язані з сепаратизмом, на основі принципу недискримінації. Він дотримується нейтрального підходу і оцінює, чи були порушені права людини в контексті сепаратистських ситуацій.

При розгляді справи, пов'язаної з сепаратизмом, ЄСПЛ досліджує такі ключові питання:

- Право на самовизначення: ЄСПЛ вивчає, чи були порушені права національних меншин або інших груп, що прагнуть самовизначення. Він аналізує, чи були порушені їхні права на культурну автономію, мовні права та інші форми самоврядування.
- Застосування сили: ЄСПЛ оцінює, чи було використано надмірну силу під час придушення сепаратистських рухів. Суд аналізує ситуації, коли силові органи держави застосовували насильство проти мирних демонстрацій, порушуючи право на свободу вираження думки та свободу зібрань.
- Процесуальні гарантії: ЄСПЛ перевіряє, чи були забезпечені процесуальні гарантії під час розгляду справи сепаратистських активістів. Суд аналізує справедливість та безпеку судових процесів, зокрема право на справедливий суд, доступ до правосуддя та право на адвоката.

Важливим аспектом ролі Європейського суду з прав людини у вирішенні питань сепаратизму є забезпечення дотримання принципу пропорційності. Суд оцінює, чи вжиті заходи держави для забезпечення своєї територіальної цілісності були пропорційними та не перевищували необхідних меж.

Крім того, Європейський суд з прав людини може визнати ситуацію сепаратизму як особливий контекст, у якому захист певних прав може виявлятися скла-

дним. Суд у своїх рішеннях може надати вказівки державам-учасникам щодо того, як забезпечити захист прав людини у ситуаціях конфлікту та сепаратизму.

Важливо підкреслити, що рішення ЄСПЛ в справах сепаратизму не завжди вирішують політичні аспекти або визнання статусу окремих територій. ЄСПЛ зосереджується на захисті прав людини та додержанні принципів, встановлених у Європейській конвенції з прав людини.

Що стосується національного законодавства, то «наразі не має чіткого закріплення поняття, але його все таки можна знайти у проекті Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію)» від 17.07.2014р. № 4300а де в статті 1 визначено, що сепаратизм - діяльність, спрямована на відокремлення частини території України з етнічних, мовних, релігійних мотивів для створення нової держави, наділеної політичною самостійністю або широкою автономією» [2].

Переходячи до сепаратистських рухів в Україні, то широкого розповсюдження він зазнав в 2014 році після Революції Гідності, а саме в Криму у формі іредентизму та на Донбасі у формі сецесії. В першу чергу розглянемо сепаратизм у формі іредентизму в Криму. У теорії іредентизм розглядається як етнополітичний процес, який представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, яка прагне увійти до складу сусідньої держави на основі етнічної і/чи культурної спорідненості [3, с.2]. Тобто у випадку з ситуацією з Кримом, «вони вирішили приєднатися до Росії задля того, щоб відновити державу яка була раніше. Але при цьому не варто плутати поняття «іредентизм» та «політика іредентизму». Де в першому випадку, це різновид сепаратизму який має на меті етнополітичний рух, організований меншинами-іредентами, мета якого вихід з поліетнічної держави та приєднання до спорідненої. А ось, що стосується «політики іредентизму», то в першу чергу це курс іредентистської держави щодо «цілеспрямованої реалізації плану відновлення контролю над колишніми імперськими територіями і об'єднання в межах однієї держави таких груп, які вважаються спорідненими за етнокультурною чи іншими ознаками» [3, с.2-3].

Виходячи з цього можна виокремити причини появи такого руху та території Криму – це мова та історичний аспект. Тобто, в Криму більшість населення розмовляє російською мовою, що призвело до бажання російської влади запровадити там «руський мир» та «захисту російського народу», а що стосується історичного аспекту, то Росія досі вважає, що Крим є споконвічною російською територією, навіть не зважаючи на те, що вони мають різні традиції та уклад життя.

Що стосується сепаратистського руху у формі сецесії на Донбасі, то «він в першу чергу проявляється за допомогою утворення невизнаних державних утворень таких як Донецька народна республіка (ДНР) та Луганська народна республіка (ЛНР). Роздивимося поняття «сецесія» - вимогу формального виходу з держави, розриву зв'язків із центральною владою з боку якоїсь частини державного утворення на підставі прагнення до створення суверенної держави» [4]. «Причини сецесії на Донбасі, мають особливе підґрунття дискримінації. Донбас завжди вважався шахтарським краєм і що він підтримує економіку всієї держави. Від чого і шли всі невдоволення, і після Революції Гідності вони почали тільки зростати, чим і скористалася Росія. Тобто причини носять політичний або регіональний характер, такий сепаратизм найчастіше вдається до пошуку форм дискримінації, які регіон начебто зазнає з боку центральної влади (культурної, мовної, економічної), тому порушує питання про відокремлення території, вбачаючи в цьому єдиний засіб ліквідації цих форм дискримінації»[5]. Авжеж процес сецесії ще не відбувся на належному рівні, бо для цього необхідно видати паспорти іншої держави, щоб цей процес можна було б вважати законним, а вже інша справа, як саме ці паспорти видаються.

Варто зауважити, що з поширенням сепаратистських рухів на окремих територіях України, уряд України прийняла різні заходи для боротьби з сепаратизмом. Наприклад, Верховна Рада України ухвалила постанову «Про запобігання проявам сепаратизму та інших посяганням на основі національної безпеки України» від 21.02.2014 року, котра не втрачає своєї актуальності і наразі. В цій постанові Верховна Рада наголосила на необхідності її, через те, що окремі люди могли поширювати сепаратистські ідеї на території України, що могло підривати

основи національної безпеки. І з цією метою уряд України поклав на Службу Безпеки України виявляти та оперативно розслідувати будь-які прояви сепаратизму, та вживати усіх необхідних заходів для припинення та запобіганню загрозам національної безпеки України. А також засудити будь-які прояви сепаратизму та інші посягання на територіальну цілісність та недоторканність України [6]. Авжеж це не єдина реакція уряду України на сепаратистські рухи в Україні, у 2014 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму», де за будь-яку форму фінансування чи підтримки сепаратизму передбачена кримінальна відповідальність [7].

Відзначимо, що окрім національного законодавства, важливу роль щодо боротьби з сепаратизмом відіграє практика ЄСПЛ, за допомогою якої держави можуть виявляти порушення щодо прав та свобод людини, та попереджати їх повторення. Основним завданням ЄСПЛ є захист прав людини та забезпечення дотримання Європейської конвенції з прав людини та її протоколів, які забезпечують захист прав людини на території Європи.

В контексті сепаратизму, ЄСПЛ відіграє важливу роль у розгляді справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, тероризмом та іншими подіями, що відбуваються в контексті сепаратизму. За допомогою свого механізму індивідуальних звернень, ЄСПЛ приймає скарги від громадян, які стверджують порушення їх прав через дії влади, в тому числі у зв'язку з конфліктами, пов'язаними з сепаратизмом.

ЄСПЛ також займається вирішенням колективних питань у зв'язку з порушеннями прав людини в контексті сепаратизму. Наприклад, ЄСПЛ може розглядати скарги на масові порушення прав людини, які сталися в результаті воєнних дій або інших подій, пов'язаних із сепаратизмом.

Зокрема питання сепаратизму піднімалися у наступних справах:

– Справа "Баскські партії проти Іспанії" (заява № 25803/04): Ця справа стосується обмежень участі баскських політичних партій у виборах та дискримі-

нації, пов'язаної з боротьбою за баскську незалежність та сепаратистськими настроями.

– Справа "Кримські татари проти Росії" (заява № 20958/14): Ця справа стосується прав людини кримськотатарської громади в Криму після анексії Криму Росією у 2014 році. ЄСПЛ розглядає питання щодо репресій, дискримінації та порушень свободи вираження думки, пов'язаних зі сепаратистським контекстом.

– Справа "Курдська опозиція в Туреччині проти Туреччини" (заява № 47814/99): Ця справа стосується прав курдської опозиції в Туреччині та обмежень їх свободи вираження думки та політичної участі, пов'язаних з сепаратистським рухом на підтримку курдської автономії.

– Справа "Росія проти Грузії" (заява № 38263/08): Ця справа стосується конфлікту між Росією та Грузією, зокрема військових дій у 2008 році щодо регіонів Південна Осетія та Абхазія. В рамках цієї справи ЄСПЛ розглядає питання порушень прав людини, включаючи дискримінацію, насильство та порушення прав на життя та безпеку.

– Справа "Сирійська опозиція проти Сирії" (заява № 14315/14): Ця справа стосується порушень прав людини під час сирійського конфлікту, включаючи дії уряду Сирії щодо опозиційних груп та сепаратистських регіонів.

– Справа "Туреччина проти Кіпру" (заява № 25781/94): Ця справа стосується ситуації на північному острові Кіпр, де після вторгнення турецьких військ у 1974 році була утворена Турецька Республіка Північного Кіпру. ЄСПЛ розглядає порушення прав людини, пов'язані з цим конфліктом, включаючи питання розподілу майна та власності.

У своїх рішеннях ЄСПЛ може висловлювати засуджуючу позицію щодо порушень прав людини в контексті сепаратизму та вимагати компенсації для жертв. Це може допомогти покласти край порушенням прав людини в контексті сепаратизму та зберегти мир і стабільність у регіоні.

Особливу увагу хочемо звернути на справу «Україна та Нідерланди проти Російської Федерації». Дана справа стосується масових та систематичних порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської

областей, викрадення та спроб незаконного вивезення дітей-сиріт з Донецької та Луганської областей на території РФ у 2014 році та про збиття літака рейсу Малайзійських авіаліній МН 17.

17 лютого 2023 року Велика палата Європейського суду з прав людини об'єднала в одне провадження справи «Україна та Нідерланди проти Росії» та «Україна проти росії» (X). Це стосується повномасштабного вторгнення та знаменує собою вирішальний крок до вирішення.

Міждержавна судова тяганина під назвою «Україна та Нідерланди проти Росії» стосується порушень Росією прав людини в Донецькій та Луганській областях, які тимчасово окуповані з 2014 року.

23 червня 2022 року було висунуто офіційну заяву про повномасштабне вторгнення «Україна проти росії (X)». Позов подано через порушення Росією прав людини в межах України, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Між цими двома випадками є кілька подібностей і взаємопов'язаних аспектів. Офіційна політика Росії з 2014 року включала безліч жахливих дій, включаючи вбивства, викрадення, тортури, знищення власності та дискримінацію за мовою та поглядами. Ця політика проводиться в регіонах України, які були захоплені Російською Федерацією після 24 лютого 2022 року.

Справа «Україна та Нідерланди проти Росії» представила значну кількість доказів, що роз'яснюють дії Росії. Ці докази дали змогу Європейському суду з прав людини з'ясувати цілеспрямовану політику Російської Федерації щодо знищення українців у період збройної агресії.

Об'єднавши дві справи, стало більш очевидним, що масштабні порушення прав людини під час вторгнення Російської Федерації не були випадковими. ЄСПЛ матиме чітке уявлення про те, що подібні правопорушення відбуваються протягом тривалого часу, навіть до 24 лютого 2022 року. Масштаби цих порушень лише збільшуються, а їх характер стає ще більш огидним.

Королівство Нідерландів подало співзаявку з Україною в першій інстанції. Крім того, 26 держав вже висловили бажання брати участь як треті сторони у справі щодо заявки про повномасштабне вторгнення.

Рішення ЄСПЛ про об'єднання справ знаменує значний момент у його історії. Міжнародна спільнота та світова правова система в цілому ще ніколи не бачили, щоб суд розглядав такі масштабні та критичні справи.

Суть полягає в тому, що об'єднані заяви були визнані прийнятними практично за всіма пунктами, і тепер справа буде розглянута по суті. Рішення є великою перемогою для держав-заявників, а також для всіх тих індивідуальних позивачів, чийі справи були призупинені до завершення Судом розгляду міждержавної справи, особливо щодо МН17.

ЄСПЛ зіткнувся з деякими складними питаннями безпосередньо на етапі прийнятності, ключовим з них були відносини між Росією та Донецькими та Луганськими сепаратистськими утвореннями, які, як визнав Суд, перебували під контролем. Контроль Росії в, мабуть, найбільш вражаючому фактологічному, багатofакторному аналізі відповідних доказів, який я бачив. Суд зробив важливі заяви щодо юрисдикції та присвоєння, але, як завжди, щодо цих питань рішення є неоднозначним. Про вплив «контексту хаосу» у цій справі Суд в основному розглянув по суті, що, можливо, є найкращим, чого можна було очікувати.

Повертаючись до контексту ситуації, відмітимо, що у квітні 2014 року різні збройні групи, що діють у Донецькій та Луганській областях України, почали брати під контроль урядові будівлі та зрештою проголосили створення так званих Донецької та Луганської народних республік. З метою надання їм вигляду легітимності 11 травня 2014 року в обох республіках були проведені «референдуми».

Розглядаючи причетність Росії до тих подій, ЄСПЛ зауважив, що «наявні докази свідчать про те, що на момент проведення цих «референдумів», тобто до 11 травня 2014 року, «сепаратистська операція в цілому керувалася та координувалася Російською Федерацією» (п . 693). На думку Суду, велика кількість доказів поза розумним сумнівом показала, що Росія мала ефективний контроль над усіма територіями, захопленими сепаратистами з 11 травня 2014 року (пункт 695)»[8].

ЄСПЛ спирався на дві основні причини. По-перше, російські військові були безпосередньо присутні на території східної України ще в квітні 2014 року. Біль-

ше того, російські солдати воювали разом із членами сепаратистських збройних груп, а російські старші військові посадові особи обіймали командні посади в сепаратистських збройних групах і організаціях з перші дні діяльності сепаратистів (п. 611).

По-друге, російські військові мали «вирішальний ступінь впливу та контролю» над територіями на сході України, надаючи збройним групам сепаратистів військову, політичну та економічну підтримку (пункт 695). ЄСПЛ встановив, що Росія керувала військовою стратегією сепаратистів і постачала їм зброю та військову техніку у значних масштабах з самого початку (пункт 639). Росія також здійснювала політичний контроль над сепаратистськими групами. Наприклад, призначення лідерів збройних груп, залучених до захоплення контролю в регіоні, на «державні» посади в так званих «республіках» підлягало схвалення Росії (пункт 671). Нарешті, сепаратистські утворення отримали значну економічну підтримку від Росії (параграф 689).

Слідуючи дещо іншим міркуванням, ЄСПЛ встановив, що події, пов'язані зі збиттям літака рейсу МН-17, також підпадають під юрисдикцію Росії в розумінні статті 1 Конвенції.

ЄСПЛ покладався на розслідування, проведене Нідерландською радою з питань безпеки (DSB) і Спільною слідчою групою (JIT), створеною Нідерландами, Австралією, Бельгією та Україною, яке він визнав «автентичним і надійним» (пункти 467, 470). , 701). Відповідно до Суду, ці органи влади дійшли висновку, що «літак було збито ракетою «Бук», наданою Російською Федерацією та випущеною з контрольованої сепаратистами території, коли літак пролітав над контрольованою сепаратистами територією» (пункт 701). Оскільки, на думку Суду, Росія здійснювала контроль і вирішальний вплив на сепаратистські угруповання, події, пов'язані з обстрілом ракети з території, контрольованої сепаратистами, і подальше збиття МН-17 підпадали під юрисдикцію Росії за значенням статті 1 Конвенції. Конвенція.

Той факт, що збиття МН-17 відбулося в контексті бойових дій між двома протиборчими сторонами, не виключає здійснення екстериторіальної юрисдикції

Росії (пункт 703). Тут ЄСПЛ відмежувався від свого попереднього рішення у справі «Грузія проти Росії» (II) щодо контексту хаосу, згідно з яким «сама реальність збройного протистояння та боротьби між ворожими збройними силами» за контроль над територією виключає здійснення екстериторіальної юрисдикції (п. 137). У справі «Україна та Нідерланди проти Росії» ЄСПЛ зазначив, що хаос, який може існувати під час бойових дій на землі, не обов'язково існує під час використання ракет «земля-повітря», які націлені на конкретні цілі та також можуть бути використані. поза контекстом збройного протистояння (пункт 704). Крім того, розслідування ЛТ встановило обставини збиття МН-17 «поза будь-яким сумнівом» і, отже, дозволило Суду прорвати «туман війни» (пункт 705). Це свідчить про те, що наявність достатньої достовірної інформації про певні події робить Суд більш готовим брати участь у їх розгляді, навіть якщо вони відбуваються в контексті збройного протистояння[9].

Підводячи підсумки аналізу даного рішення відзначимо, що підходи ЄСПЛ до оцінки пропорційності заходів, прийнятих державами у контексті сепаратистських рухів, визначаються на основі Європейської конвенції з прав людини та судової практики. Оцінка пропорційності є важливим критерієм для вирішення справ, пов'язаних з конфліктами та сепаратизмом, і вимагає збалансованого підходу з урахуванням прав людини та інших обставин.

ЄСПЛ використав тест на пропорційність, щоб оцінити, чи досягається відповідний баланс між заходами, прийнятими державою, та захистом прав людини. Нагадаємо, що згідно з цим тестом, заходи, які обмежують права людини, повинні відповідати наступним критеріям:

- Законність: Заходи повинні мати законну підставу в національному законодавстві.
- Легітимність цілей: Заходи повинні міркуватися легітимними цілями, такими як національна безпека, громадський порядок, захист прав та інтересів інших осіб тощо.
- Необхідність: Заходи повинні бути необхідними та належним чином обґрунтованими для досягнення цілей, які вони мають служити. Це означає, що

держава повинна показати, що існує раціональний та пропорційний зв'язок між обмеженням прав та досягненням легітимних цілей.

– Переважність підходу: Якщо існує кілька можливих заходів для досягнення тих самих цілей, держава повинна обрати найменш обтяжливий для прав людини.

Важливо зазначити, що оцінка пропорційності залежить від конкретних обставин кожної справи, і рішення ЄСПЛ виробляється на основі вивчення фактів, аргументів сторін та врахування попередньої судової практики.

В справах, пов'язаних з сепаратизмом, ЄСПЛ зазвичай докладно аналізує обставини конкретного конфлікту, мотивацію держави, рівень насильства та загрозу безпеці. Вирішуючи справи, суд також враховує принципи територіальної цілісності держави, права на самовизначення та захист прав меншин.

Відповідно, до рішення ЄСПЛ щодо здійснення Росією екстериторіальної юрисдикції в контрольованих сепаратистами регіонах на сході України, вважаємо що для усієї практики вирішення міждержавних спорів у справах пов'язаних з сепаратизмом зазначені трактування мають значні наслідки за межами справи Україна та Нідерланди проти Росії та пов'язаних окремих справ.

По-перше, ЄСПЛ чітко зазначив, що наявність збройного протистояння та бойових дій не виключає здійснення державою екстериторіальної юрисдикції та, отже, застосування Конвенції. Цей підхід, ймовірно, буде застосовуватися в інших випадках, пов'язаних із збройним конфліктом, коли явні випадки територіального чи особистого контролю відбуваються на тлі активних військових дій. Як я вже стверджував раніше, повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році є прикладом такої ситуації.

По-друге, висновки ЄСПЛ, засновані на детальному дослідженні доказів, проливають необхідне світло на справжній масштаб підтримки Росією сепаратистів, які діють у східних областях України. Той факт, що Росія суттєво впливала на військову стратегію, постачала зброю та керувала діями сепаратистських збройних угруповань, не лише свідчить про те, що збройний конфлікт між українськими урядовими силами та сепаратистськими збройними угрупованнями ніколи не

носив суто внутрішнього характеру. Це також може мати вирішальне значення для кваліфікації збройного конфлікту як міжнародного з 2014 року, принаймні відповідно до тесту загального контролю, який використовується в міжнародному кримінальному праві.

Нарешті, рішення ЄСПЛ про те, що вся сепаратистська операція з самого початку керувалася та координувалася Росією, розвінчує російський міф про будь-який нібито справжній сепаратистський рух у східних регіонах України.

РОЗДІЛ 3

ПИТАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В СФЕРІ АНТІКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ДІДЖИТАЛ-ІНСТРУМЕНТІВ

3.1. Правові аспекти реалізації доступу до інформації, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідної інформації)

Реалізація права доступу до публічної інформації передбачає необхідність законодавчого впорядкування все ширшого кола суспільних інформаційних відносин. Дієвість механізмів доступу до інформації, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідної інформації) має пряму залежність для можливості реалізації конституційного права на інформацію. На сьогоднішній день дискусійним залишається питання щодо визначення меж, розпорядників та порядку надання інформації, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідної інформації). Тому актуальним завданням правової науки є визначення та розмежування термінів «інформація, що становить суспільний інтерес» та «суспільно необхідна інформація» та дослідження питань доступу до такого виду інформації.

Аналізом проблем визначення суспільного інтересу в інформаційних відносинах наразі займається широке коло дослідників, серед яких слід виділити Р. Головенка, Д. Котляра, Д.Слизьконіс – авторів посібника із застосування «трискладового тесту» «Доступ до публічної інформації», Д. Маріц, І. Березовську, О. Тимошенко та ін. Водночас, у розрізі теоретичної розробки поняття «суспільний інтерес», практичні проблеми доступу до цієї категорії інформації залишаються поза увагою правників. З огляду на наведене, створення правового механізму доступу до інформації, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідної інформації) видається своєчасним та необхідним.

Метою є викладення позиції авторів щодо необхідності розмежування у законодавстві термінів «суспільний інтерес» та «суспільно необхідна інформа-

ція» та вдосконалення правового механізму доступу до означеної інформації шляхом внесення пропозицій змін до законодавства.

На сьогоднішній день законодавство не містить визначення терміну «суспільний інтерес» або «суспільно необхідна інформація», що з одного боку, вносить неоднозначність трактування норм права, а з іншого, не обмежує суспільний інтерес рамками законодавчого визначення. Колектив авторів посібника із застосування «трискладового тесту» «Доступ до публічної інформації» вказують, що суспільний інтерес – гнучке поняття, яке змінюється з часом і залежно від обставин конкретної справи. Суспільний інтерес можна визначити як те, що дає користь суспільству [1, с.67]. Кандидат юридичних наук Д.О. Маріц пропонує під суспільним інтересом розуміти коло питань, які стосуються найрізноманітніших сфер суспільних відносин, що пов'язані із правом кожного на доступ до інформації, яка може визнаватись суспільно необхідною, виходячи із судової практики, що склалась, а поширення суспільно необхідної інформації забезпечує дотримання та реалізацію конституційних прав і свобод людини на інформацію, та переважає право громадськості знати певну інформацію над потенційною шкодою від її поширення, якщо мета поширення такої інформації є легітимною, необхідною та доцільною в демократичному суспільстві [2, с.169]. Проте вбачається, що без закріплення судового прецеденту у якості джерела права, виходити із судової практики визначення суспільно необхідної інформації не є ефективним методом при захисті права доступу до публічної інформації. Проте, у разі надання нормативного визначення терміну «суспільний інтерес», законодавцю необхідно аналізувати та спиратись на вже напрацьовану судову практику.

Крім визначення терміну «суспільний інтерес», виникає питання щодо його співвідношення із терміном «суспільно необхідна інформація». У Законі України «Про доступ до публічної інформації» дані терміни використовуються як суміжні [3, ст.13]. В той час як у Законі України «Про інформацію», використовується лише термін «суспільно необхідна інформація» [4, ст.29]. Вбачається необхідним розмежування вказаних термінів, проте у змісті даної статті вони вживаються як суміжні, згідно з Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Слід вказати, що ознаки суспільного інтересу певною мірою закріплені у статті 29 Закону України «Про інформацію», так, суспільно необхідною інформацією може вважатись така, що свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [4, ст.29]. Зважаючи на наведені положення, можна зробити висновок про невичерпність ознак інформації, що становить суспільний інтерес, тому важливо проаналізувати відповідну судову практику.

Так, виходячи з Ухвал Вищого адміністративного суду України від 5 липня 2016 року у справі № К/800/6201/16 [5], та від 5 квітня 2017 року, у справі № К/800/51193/15 [6], інформація, пов'язана із реалізацією конституційного права на освіту є інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією). До такої інформації рішеннями ВАСУ було віднесено: статут ВНЗ; свідоцтво про реєстрацію ВНЗ; ліцензії на провадження ВНЗ освітньої діяльності за відповідними спеціальностями та додатки до них; сертифікат про акредитацію освітньої програми ВНЗ; витяг ВНЗ із Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; перелік структурних підрозділів та робочих органів ВНЗ з вказанням їх адрес, телефонів, прізвищ керівників; правила прийому до ВНЗ; Положення про приймальну комісію ВНЗ; наказ про затвердження складу приймальної комісії ВНЗ; перелік та вартість платних освітніх та інших послуг, які надаються ВНЗ та його структурними підрозділами; плани роботи ВНЗ у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Суд дійшов висновку, що запитувана інформація необхідна для забезпечення реалізації конституційного права громадян на освіту, передбаченого статтею 53 Конституції України, а також для недопущення можливості порушення прав людини, введення громадськості в оману, а тому може вважатись інформацією, що становить суспільний інтерес.

Рішенням Касаційного адміністративного суду Верховного суду України від 11 березня 2019 року у справі № 9901/989/18 встановлено, що вхідні реквізити заяви про відвід члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Тетяни Шиловой; результати розгляду заяви про відвід Тетяни Шиловой; документ за результатами розгляду заяви про відвід Тетяни Шиловой; строк розміщення заяви про відвід Тетяни Шиловой у досьє кандидата у Верховний Суд становить значний суспільний інтерес з огляду на проведення в Україні повномасштабної судової реформи [7].

Постановою Вищого адміністративного суду України від 6 квітня 2016 року у справі № К/800/25322/15 було визнано, що завірені копії договорів на закупівлю продуктів харчування та продовольчої сировини, укладені комунальним закладом «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс» та підстави і обґрунтування для укладення договорів на постачання продуктів харчування та продовольчої сировини з тими суб'єктами господарювання, з якими вказані договори були укладені та за цінами, які визначені в договорах становить суспільний інтерес [8].

Постановою Касаційного адміністративного суду Верховного суду України від 27 червня 2019 року у справі № 802/352/17-а було встановлено, що інформація щодо постанов правління НБУ про віднесення до категорії проблемних та неплатоспроможних ПАТ КБ «Надра», ПАТ «Дельта банк», ПАТ «Фінанси та кредит» та ПАТ «Банк Михайлівський» не може бути віднесена до категорії публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес. Аргументуючи рішення суд вказує, що Рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії проблемного є банківською таємницею [9].

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю [10, ст.60].

Спираючись на національну судову практику, а також на практику Європейського суду з прав людини, Пленум Вищого адміністративного суду України виніс Постанову №10 від 29.09.2016 «Про практику застосування адміністративни-

ми судами законодавства про доступ до публічної інформації» [11], в якій, зокрема, міститься перелік орієнтовних підстав, які дають змогу визначити, становить така інформація суспільний інтерес чи ні.

Оцінюючи конкретну інформацію на предмет наявності суспільного інтересу до неї, суди повинні застосовувати певні критерії.

Так, наприклад, інформація може вважатись суспільно необхідною, якщо її поширення сприяє: дискусії з питань, що хвилюють суспільство чи його частину, необхідності роз'яснення питань, які важливі для актуальної суспільної дискусії; з'ясуванню та розумінню причин, які лежать в основі рішень, які приймає державний орган, орган місцевого самоврядування, його службова чи посадова особа; посиленню підзвітності і підконтрольності влади суспільству загалом, у тому числі шляхом забезпечення прозорості процесу підготовки і прийняття владних рішень, виявленню фактів введення громадськості в оману тощо. Зрозуміло, що це не повний перелік підстав встановлення суспільної необхідності інформації [11, п.6.4].

Крім того, ВАСУ вказує, що визначаючи те, чи є інформація суспільно необхідною, суди повинні враховувати особу запитувача. Якщо інформацію запитує журналіст або особа, яка, користуючись сучасними засобами комунікації, створює площадку для суспільного обговорення важливих питань, систематично інформує суспільство про суспільні події, представник громадської організації, це є додатковим аргументом на користь наявності суспільного інтересу запитуваної інформації. Проте це твердження прямо заперечить положенням ст.4 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка передбачає, що доступ до публічної інформації здійснюється, зокрема, на принципах: рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [3, ст.4].

Доволі слушними можуть виявитися наведені у книзі Р. Карвера критерії інформації, що становить суспільний інтерес, які визначив Комітет з етики Британського національного союзу журналістів (NUJ): а) виявлення чи викриття злочи-

ну або серйозного проступку; б) захист суспільного здоров'я чи безпеки; в) запобігання введенню в оману громадськості певними твердженнями чи діями з боку особи чи організації; г) викриття неналежного використання державних коштів чи інших форм корупції в державних органах; д) розкриття потенційних конфліктів інтересів у тих, хто посідає владні й впливові місця; е) викриття жадібності корпорацій; є) викриття лицемірної поведінки тих, хто займає високі посади [12, с. 28].

Зважаючи на аналіз судової практики та наукові твердження, можна припустити наступне: до інформації, що становить суспільний інтерес, за певних обставин, слід відносити будь-яку інформацію отриману, створену або таку, що знаходиться у володінні розпорядників інформації окрім тієї інформації, обмеження якої прямо встановлено у законодавству та у разі, коли шкода від оприлюднення такої інформації більша, ніж шкода, завдана її обмеженням. При цьому, необхідним вбачається використання "трискладового тесту", який визначає допустиме обмеження доступу до публічної інформації, заборона на поширення якої встановлена безпосередньо законом. «Трискладовим тестом» вважається перевірка відповідності інформації сукупності вимог частини 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Відсутність висновку розпорядника інформації щодо наявності хоча б однієї з трьох вимог «трискладового тесту» означає, що законних підстав для обмеження доступу до інформації немає, а відмова у доступі до публічної інформації є необґрунтованою.

Слід звернути увагу, що деякі вчені наголошують на тому, що до розпорядників суспільно необхідної інформації слід відносити органи державної влади й органи місцевого самоврядування (суб'єкти владних повноважень), а також створені ними суб'єкти господарювання. Зокрема стверджується, що, наприклад, приватні заклади освіти не є розпорядниками інформації, що становить суспільний інтерес у розумінні норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» [13, с.166]. Таке твердження вбачається хибним за рядом підстав:

- по-перше, Закон України «Про доступ до публічної інформації» прямо не вказує на виключність суб'єктів публічного права як розпорядників публічної ін-

формації та передбачає, що до розпорядників публічної інформації прирівнюються суб'єкти господарювання, які володіють інформацією про стан довкілля; інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту; інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян; іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією) [3, ст.13].

- по-друге, судова практика свідчить про можливість застосування Закону України «Про доступ до публічної інформації» до суб'єктів господарювання приватного права, в тому числі у разі запитування інформації, що становить суспільний інтерес. Так, Постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 18 травня 2017 року у справі №826/12147/16, що була залишена без змін при апеляційному оскарженні, було встановлено, помилковим твердження відповідача про те, що Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет" не є розпорядником публічної інформації, тому що заснований на приватній власності, та не виступає у спірних правовідносинах суб'єктом владних повноважень, та звертає увагу, що [Закон України "Про доступ до публічної інформації"](#) не вважає розпорядниками інформації виключно суб'єктів владних повноважень, та не ставить статус розпорядника інформації в залежність від його форми власності [14].

Висновки. 1. Необхідним вбачається розмежування у законодавстві термінів «суспільний інтерес» та «суспільно необхідна інформація» для уніфікації у тлумаченні нормативних приписів.

2. До інформації, що становить суспільний інтерес, за певних обставин, слід відносити будь-яку інформацію отриману, створену або таку, що знаходиться у володінні розпорядників інформації окрім тієї інформації, обмеження якої прямо встановлено у законодавству та у разі, коли шкода від оприлюднення такої інформації більша, ніж шкода, завдана її обмеженням. При цьому, необхідним вбачається використання "трискладового тесту", який визначає допустиме обмеження доступу до публічної інформації, заборона на поширення якої встановлена безпосередньо законом.

3. Вбачається таким, що суперечить принципу рівноправності (стаття 4 Закону України «Про доступ до публічної інформації») врахування особи запитувача при вирішенні питання щодо віднесення інформації до такої, що становить суспільний інтерес.

4. Для уникнення неоднозначного розуміння приписів Закону України «Про доступ до публічної інформації» щодо форм власності можливих розпорядників інформації, що становить суспільний інтерес, слід внести зміни до статі 13 вказаного Закону. Пропонується викласти частину 2 статті 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації" у редакції:

«До розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитом інформацію, визначену в цій статті, у порядку, передбаченому цим Законом, порівнюються суб'єкти господарювання, *незалежно від форми власності*, які володіють:

- 1) інформацією про стан довкілля;
- 2) інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту;
- 3) інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян;
- 4) іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією).»

3.2. Дінаміка нагляду (контролю) регулювання господарської діяльності з боку державних органів

Проблеми контролю з боку державних органів за діяльністю суб'єктів господарювання, наданням ними послуг населенню та за якістю виробленого ними товару постійно знаходять своє відображення у засобах масової інформації в Інтернеті та інших відкритих джерелах. Хоча цій темі постійно приділяється багато уваги як з боку органів державної влади, органів законодавчої влади, так і науко-

вців, але динаміка розвитку господарської діяльності в нашій державі постійно вносить свої корективи в данні правовідносини. З основних критеріїв, що потребують дослідження цієї тематики це є: по-перше, в нашій державі після 2014 року набув зміну вектора розвитку економіки, в теперішній час проходить адаптація законодавства до законодавства ЄС і це також відображається на стосунках органів державної влади і місцевого самоврядування відносно контролю за діяльністю суб'єктів господарювання; по-друге, вже більше року після повномасштабного вторгнення РФ в нашій державі іде війна, але суб'єкти господарювання (незважаючи на те що багато підприємств провели евакуацію свого промислового комплексу в більш безпечніші місця) продовжують працювати і підтримувати економіку держави виплачуючи обов'язкові платежі та відрахування у державний бюджет. Тому стосунки контролю за господарською діяльністю в державі в особливий період (період воєнного стану) потребують додаткового дослідження та аналізу.

Актуальність теми обумовлено тим, що Кабінет Міністрів України 13 березня 2022 року прийняв Постанову № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану»[1] згідно котрій припинено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні».[2] Після прийняття КМУ даної постанови, протягом 2022 року чотири рази вносилися зміни до цієї постанови, що позначалося на правовідносинах контролю між органами державної влади та місцевого самоврядування і суб'єктами господарювання під час ведення господарської діяльності останніх. При проведенні державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання присутні два елемента: як наявність публічного інтересу, так і приватного інтересу. Проведення контролю та надзору за господарською діяльністю в державі межує з тиском на ведення господарської діяльності, іноді дані функції державних органів можуть існувати, як інструмент усунення конкурента в одній галузі. Це все впливає на повернення підприємців які покинули

державу після повномасштабного вторгнення і намагаються вести підприємницьку діяльність за межами держави та приваблюють для міжнародних інвесторів у економіку нашої держави. Тому потрібно проаналізувати динаміку розвитку правовідносин, відносно контролю з боку державних органів та органів місцевого самоврядування за веденням господарської діяльності в державі в особливий період воєнного стану. Проаналізувавши, ми зможемо виявити недоліки норм законодавства та розробити пропозиції до правового регулювання діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування відносно проведення нагляду (контролю) за господарською діяльністю, зазначимо межі які не повинні перетинати органи державної влади місцевого самоврядування при проведенні нагляду за господарською діяльністю, що буде сприяти сталому розвитку функціонування економіки держави.

Починаючи зі набуттям самостійності нашої держави і переходу від планової економіки до ринкової та турбулентності на цьому проміжку часу у відносинах стосовно нагляду (контролю) за господарською діяльністю з боку держави, викликало постійну зацікавленість з боку науковців. Тема контролю за господарською діяльністю досліджувалась у наступних працях: Добровольської В.В. «Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності в Україні» 2007 рік та «Поняття та ознаки державного контролю у сфері господарювання» 2020 рік, Щербина В.С. стаття «Державний нагляд (контроль) у сфері господарювання: удосконалення правового регулювання» 2011 рік та «Правові форми здійснення контролю і нагляду за збереженням та ефективним використанням державного майна учасниками господарських відносин» 2021 рік, Орехова І.С. у статті «Поняття і сутність державного контролю у сфері господарської діяльності» 2011 рік, Бондар А.В у статті «Класифікація державного контролю за організацією та здійсненням господарської діяльності» 2012 рік, Любімова Ю.С. у статті «Поняття та значення контролю та адміністративного нагляду у сфері господарської діяльності» 2013 рік, Никитченко Н.В. у дисертаційному дослідженні «Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності» 2015 рік,

Задихайло Д.В. у статті «Питання удосконалення механізму організаційно-господарського впливу держави на сферу господарювання» 2017 рік, та ін.

Саме тому метою є аналіз діючого законодавства та визначення змін щодо ефективності проведення нагляду (контролю) за господарською діяльністю суб'єктів господарювання під час дії воєнного стану в державі після повномасштабного вторгнення РФ, зазначення деяких прогалин діючого законодавства відносно контролю за господарською діяльністю враховуючи інтереси споживача, суб'єктів господарювання і держави, шляхи усунення практичних прогалин у законодавстві.

Починаючи з 24 лютого 2022 року після повномасштабного вторгнення та захоплення деяких регіонів РФ в нашій країні почалися кардинальні зміни у думках громадян відносно соціального існування, це також не могло не позначитися на веденні господарської діяльності в державі. Більшість суб'єктів господарювання які мали закордонних засновників або капітал були вимушені покинути місця свого існування і залишили територію нашої держави, інші суб'єкти господарювання були вимушені переміститися в межах держави, одне можна стверджувати, що не один суб'єкт господарювання не залишилися з тією структурою і тим штатним розкладом який у нього був до початку повномасштабних бойових дій.

На початку березня Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль зазначив: « що економіку України переводять на військову колію. Економіка воєнного стану має передбачати налагодження ефективної роботи всіх необхідних підприємств, мобілізацію ресурсів та створення нової логістики.» Директор Інституту соціально-економічної трансформації Ілля Несходовський зазначив, що «Економіка воєнного стану - це, фактично, напівручне управління підприємствами, планування виробництв, які є в країні, планування розподілу товарів, контроль за цінами з метою недопущення їхнього зростання та можливих спекуляцій в умовах обмеження постачання товарів»[3].

Як зазначає О.М. Гончаренко «Для України на сьогодні є важливим перебудова економіки на військові рейки, тобто перехід до економіки військового типу.

Такий устрій передбачає більше втручання держави у економічну діяльність суб'єктів господарювання» [4, с.19]. Перебудова економіки нашої держави до потреб військового часу (економіки військового типу - яка повинна задовольняти не тільки потреби військових, але і соціальні) перейшла на початку березня минулого року, тобто втручання держави повинно збільшитися у господарську діяльність. Враховуючи обставини воєнного стану в державі і особливості проведення господарської діяльності під час воєнного стану в розвинутих іноземних країнах (наприклад США під час другої світової війни) виходить на перший план використання державного майна та направлення бюджетних коштів у сферу господарювання для збільшення національної безпеки.

Потрібно погодитися з дослідженнями проведеними у 2021 році В.С.Щербиною який зазначає, що «Водночас ухвалений Верховною Радою Закон України від 05.04.2007 № 877-V Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який визначає правові та організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю), не містить жодної норми, яка б стосувалася контролю і нагляду за збереженням і ефективним використанням державного майна у сфері господарювання. Враховуючи, що ця наглядова (контрольна) діяльність здійснюється відповідно до приписів інших актів законодавства, такий підхід не викликає заперечень, проте очевидно, що до ч. 2 ст.2 цього Закону (стаття визначає сферу дії Закону, а також ті види діяльності, на які дія цього Закону не поширюється) доцільно було б внести відповідні зміни»[5, с.6]. На сьогоднішнє дане питання набирає ще більшої актуальності як в практичному, так і законодавчому плані.

Прем'єр-міністр України зазначив про перехід економіки на військову колію, що безумовно передбачає посилення надзору (контролю), але 13.03.2022 року приймається Постанова КМУ № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [1]. На протязі 2022 року важкого для економіки, бюджету держави та суспільства, уряд країни спостерігає що після скасування проведення нагляду (контролю) за веденням господарської діяльності виникають численні порушення. Порушення,

які виникають стали загрожувати як публічним інтересам (надходження в державний бюджет, іміджу держави на міжнародному рівні, загроза підтримки від партнерів), так і приватним інтересам (якості надання послуг, якість товарів які стали мати загрозу не тільки здоров'ю але і життю). Уряд прогнозує, що активні бойові дії можуть продовжуватися ще тривалий час на території нашої держави, підкреслює роль держави у нагляді (контролі) за господарською діяльністю для збереження міжнародного іміджу держави і стабільного існування суспільства. Приймає рішення про повернення частково надзору (контролю) за різними критеріями ризику та обсягом в залежності від галузі.

З урахуванням надходження проблемних питань уряд вносив наступні зміни врегульовуючи такі правовідносини.

Постанова КМУ від 13.05.2022 року № 573 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 і від 26 квітня 2022 р. № 481» [6] якою були врегульовані правовідносини контролю у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов при наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави. Особливістю щодо державного нагляду (контролю) є надання дозволу відповідним органам протягом періоду воєнного стану проводити лише позапланові заходи державного нагляду (контролю) (позапланові невізні перевірки).

Наступним кроком була прийнята Постанова КМУ від 17.06.2022 року № 697 «Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303»[7] яка вносить зміни до пункту 2 даної постанови виклавши його в такій редакції: «Протягом періоду воєнного стану дозволити здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах, зокрема щодо запобігання неконтрольованому зростанню цін на товари, які мають істотну соціальну значущість, виключно на підставі рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері: за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, за-

конні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави; з метою виконання міжнародних зобов'язань України». Уряд з прийняттям цієї постанови вже збільшує сферу нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання перераховуючи ризики виключно які є підставою для прийняття рішення центрального органу виконавчої влади про проведення позапланових перевірок.

Подалі була прийнята Постанова КМУ від 27.08.2022 року № 955 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303» [8], що в свою чергу вносить зміни до суб'єктного складу хто може здійснювати нагляд (контроль) зазначаючи що діяльність їх спрямовується і координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України. Та дозволяючи проведення планових перевірок суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов.

Останнім кроком на сьогодні є Постанова КМУ від 06.12.2022 року № 1363 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303» [9] в якій остаточно розділяє сфери проведення нагляду та контролю в сфері енергетики та комунальних послуг та інші. Також розділяє проведення планових та позапланових перевірок в залежності від сфери здійснення господарської діяльності. Зазначає ризики які можуть створювати загрозу нормальному існуванню суспільства, національній безпеці і враховують виконання міжнародних зобов'язань (імідж держави).

Правильно зазначає Задихайло Д.В., що «Чинне законодавство України не містить цілісного механізму державного регулювання ринкових економічних відносин. Дійсно, окремі засоби такого регулювання та відповідні механізми їх застосування врегульовані в окремих законах України, але системного органічного механізму, що був би ефективним, мінімізував можливості зловживати правом та корупційних дій, сьогодні не існує. Слід зазначити, що ГК України започаткував в главі 2 спробу «ескізного» врегулювання основних напрямів та форм участі держави у сфері господарювання. Так, розробники Кодексу виділяють три клю-

чові категорії такого механізму: економічна політика (ст. 9 ГК України), основні напрями економічної політики (ст. 10 ГК України), засоби державного регулювання господарської діяльності (ст. 12 ГК України). Але, слід визнати, що цей механізм потребує дуже ретельного удосконалення в напрямку повної взаємодії всіх його елементів, та відповідності особливостям сучасної ринкової економіки. Адже згідно із змістом ст. 5 ГК України державне регулювання макроекономічних процесів, виходячи із конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність є однією з основ правового господарського порядку в Україні». [10, с.79]

Потрібно підкреслити при врегулюванні правовідносин з державного нагляду (контролю), що дані поняття не тотожні. Зміст поняття контролю за господарською діяльністю набагато ширший і поглинає поняття нагляду за господарською діяльністю. При розгляді даних понять у процесуальному значенні нагляд не передбачає втручання у внутрішню господарську діяльність суб'єкта (контролюючими органами використовується інформація із зовнішніх джерел), а контроль навпаки передбачає втручання у господарську діяльність суб'єкта (перевірка документації, перевірка виробництва, перевірка якості товару та ін.). Як зазначає Гаращук В. М. Термін «контроль» (з лат. «contra» – префікс, що означає протидію, протилежність, та «role» – міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь). Тому доречно поняття «контроль» тлумачити як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки [11, с.55]. На це також звертає увагу в своїй науковій роботі Н.В. Никитченко, нагляд слід розглядати як різновид контролю, що здійснюється органами державного контролю, як суб'єктами організаційно-господарських повноважень. [12, с.28] Але, можливо побачити, що в даних поняттях присутні однакові елементи, й ці поняття потрібно розмежовувати не в матеріальному праві, а в процесуальному (в залежності від дій які здійснює суб'єкт органів державної влади).

Також потрібно погодитися з розмежуванням даних понять в залежності від функціонального призначення зробленого Щербиною В.С., що водночас чинне

законодавство не проводить чіткого розмежування між функціями контролю та нагляду, особливо у випадках, коли йдеться про компетенції уповноважених органів державної влади, які згідно з ч.2 ст.19 Конституції України зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[5, с.8].

Враховуючи вищенаведений матеріал розглянемо здійснення контролю за господарською діяльністю в теперішніх умовах та з рахуванням стрімкої динаміки господарських процесів й не тільки їх. У 2007 році був прийнятий Закон України « Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [13] Даний закон регулює правовідносини нагляду (контролю) за господарською діяльністю в державі. Саме в ньому визначаються правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю).

Далі, через пів року після прийняття зазначеного вище закону була прийнята концепція вдосконалення державного регулювання господарської діяльності схваленої Указом Президентом України № 816/2007 від 03.09.2007 року [14]. В зазначеній концепції також висвітлювалась недосконалість системи державного нагляду (контролю), а саме: у пункті першому «Актуальні проблеми розвитку господарської діяльності» зазначено: «Значною проблемою залишається також не ефективність системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. За експертними оцінками, державними органами здійснено перевірки на кожному другому підприємстві, що у більшості випадків негативно позначилось на сталому функціонуванні цих підприємств». Пункт 2 розділу шляхи реалізації пріоритетних напрямів удосконалення державного регулювання господарської діяльності, що передбачає безумовне додержання норм законодавства щодо здійснення державного нагляду (контролю) за господарською діяльністю. Крім того, зазначає необхідність скорочення перевірок суб'єктів господарювання та прозорість проведення процедури перевірки й встановлення прав і обов'язків

як контролюючих органів, так і суб'єктів господарювання. Не оминає концепція й проблематичного питання стосовно невідповідності нормативних актів. В ній зазначається про необхідність розроблення та прийняття нормативно-правових актів, які будуть спрямовані на забезпечення виконання законів щодо здійснення державного нагляду (контролю) з визначенням критеріїв для розподілу видів господарської діяльності на групи враховуючи ступень ризику соціальної безпеки, та підстав з яких можливо проведення перевірки.

З урахуванням сьогодення кількість перевірок зменшилась, це насамперед пов'язано з обмеженням проведення нагляду (контролю) з боку державних органів та органів місцевого самоврядування за господарською діяльністю, яке почалось з проведенням воєнних дій на сході нашої держави. Але, це не значить, що вирішене питання кількості та якості перевірок після скасування воєнного стану. Тобто питання залишається відкритим.

Потрібно зазначити що проведення господарської діяльності під час воєнних дій відноситься до спеціальних режимів господарювання. Спеціальний режим господарської діяльності застосовується законодавцем у разі необхідності запровадження особливих умов господарювання на визначеній території держави, в певній галузі економіки або під час виконання відповідного договору [15, с. 835]. Правильно підкреслює Зельдіна І.Р. поняття спеціального режиму господарювання обґрунтовано, як правовий режим, який встановлює особливий порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з метою забезпечення розумного поєднання публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [16, с. 4].

Господарська діяльність в особливий період є окремим спеціальним режимом господарювання оскільки: 1) запроваджується для досягнення особливої мети – забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України, утвердження і забезпечення прав і свобод людини; 2) здійснюється за умов дії особливого періоду – під час мобілізації (крім цільової), у період дії

воєнного стану та/або воєнного часу, та частково у відбудовний період після закінчення воєнних дій; 3) здійснюється реалізація спеціальних норм права на відміну від загальних норм, оскільки дії загальних норм права, для досягнення мети введення особливого правового режиму недостатньо. [17, с. 159].

Так, у 2014 році був прийнятий Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [18]. Даний закон мав мету з визначення тимчасових заходів для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення. Цим законом були передбачені норми які сприяли врегулюванню загальних відносин як фізичних осіб, так і бізнесу, і тільки деякі статті мали норми які наклали мораторії на дії органів державної влади і місцевого самоврядування: проведення перевірок органами і посадовими особами, уповноваженими законами здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності; мораторій на виконання договірних зобов'язань та на нарахування пені та штрафів на основну суму заборгованості за кредитними та іншими договірними зобов'язаннями; мораторій на нарахування пені за не своєчасне внесення платежів за житлово-комунальні послуги. Стаття 3 передбачала що, «Органам і посадовим особам, уповноваженим законами здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності, у період та на території проведення антитерористичної операції тимчасово забороняється проведення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у зоні проведення антитерористичної операції, крім позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що відповідно до затверджених Кабінетом Міністрів України критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності віднесені до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику.» Всі інші норми стосувалися ведення діяльності закладів вищої освіти та інших суб'єктів господарювання відносно договірної роботи, особливості державної реєстрації, орендної плати, отримання сертифікату про форс мажорні обставини та інше. На превеликий жаль після прийняття цього закону і до початку по-

вномасштабного вторгнення, дія норм статті 3 цього Закону у практичному сенсі не відстежувалися, та не вносились зміни на законодавчому рівні. Тому, після повномасштабного вторгнення, почалось хаотичне прийняття норм відносно врегулювання нагляду (контролю) за веденням господарської діяльності.

У 2016 році був прийнятий закон України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [19] втратив чинності 31 грудня 2018. Даний Закон накладав мораторій на проведення органами державного нагляду (контролю) на проведення планових перевірок, та дозволено проведення позапланових перевірок з вичерпним переліком підстав для проведення перевірки, у випадках обґрунтованого звернення фізичної особи про порушення суб'єктом законних прав є обов'язковим погодженням з Державною Регуляторною службою. Надається право суб'єкту господарювання у разі непогодження про проведення перевірки з Державною Регуляторною Службою не допускати контролюючі органи до перевірки. Але, стаття 6 зазначає що Дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час проведення заходів нагляду (контролю) органами, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України. Дія даного закону продовжувалась ще на один рік після прийняття, при цьому за першою редакцією, наприклад: норми на перевірки ДФС мораторій не поширювався, а після продовження КМУ має право самостійно вирішувати на які контролюючі органи не буде поширюватися мораторій. Тобто даний закон надає можливість КМУ встановлювати самостійно заходи в яких будуть дозволені проведення планових та позапланових перевірок з зазначенням перевіряючого суб'єкта. Дія цього закону викликала великі зауваження, тому що неможливо при регулюванні господарської діяльності, врахувати як інтереси публічні (державні), так і приватні користуючись даними нормами закону якій надавав великі повноваження КМУ. При розгляді цього питання потрібно погодитись з думкою М.С. Кравченко, що зазначає: «проблеми у сфері підприємництва в Україні спостерігаються як на макро-, так і на мікрорівні. Деякі з них носять настільки глобальний характер і так вкоренились на вітчизняних теренах, що їх розв'язання можливе лише у випадку запровадження кардинальних економічно-

правових реформ або повного демонтажу наявної економіко-правової системи» [20, с. 204].

Враховуючи всі обставини існування господарської діяльності в нашої державі під час воєнного стану, ми, як і деякі науковці, це відносимо до спеціальних режимів господарювання. Але, щодо нагляду (контролю), що відноситься до регулювання господарської діяльності у державі потрібно як обмеження втручання держави у внутрішню діяльність суб'єктів господарювання, так і недопущення самовільного регулювання ринкових відносин. Це зазначав академік В.К. Мамутов, що держава не повинна допускати як невинновданого втручання у господарську діяльність, так і економічної анархії, розгулу ринкової стихії. При цьому втручання не повинно бути надмірним і таким, що порушує закони. Але, важливо, щоб воно було достатнім для забезпечення вирішення завдань соціального розвитку і дотримання законів [21, с. 59]. Тобто враховуючи воєнний стан в державі, держава повинна регулювати господарську діяльність, при цьому не потрібно зменшувати державний нагляд за господарською діяльністю, але потрібно розробити додаткове стимулювання щоб залучити суб'єктів господарювання для ведення господарської діяльності. Це буде впливати на стабілізацію економічного розвитку держави.

Щодо засад господарсько-правового регулювання нагляду (контролю) за веденням господарської діяльності з боку органів державної влади погоджуємось з думкою В.С. Мілаш, котра зауважує, що публічно-правові підвалини господарського правопорядку створюються та підтримуються за допомогою розгорнутої системи засобів державного регулювання господарської діяльності нормативного (законодавчого), адміністративно-виконавчого і контролюючого характеру. Проте за умов ринкової економіки господарський правопорядок повинен забезпечуватися через органічне поєднання публічно-правових та приватноправових засад господарсько-правового регулювання, що дозволяє адекватно та своєчасно реагувати на трансформації господарського обороту та забезпечувати реалізацію усього спектра інтересів, що виникають й реалізуються в його межах [22, с. 2].

Важливим напрямком розвитку прозорого та неупередженого здійснення державного нагляду (контролю) за господарською діяльністю стало внесення змін до законодавства, які направлені на усунення ризиків тиснення на суб'єктів господарювання з боку держаних органів. У листопаді 2016 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» щодо лібералізації системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», [23], яким зазначалось на законодавчому рівні, що інтегрована автоматизована система державного нагляду (контролю) - єдина автоматизована система збирання, накопичення та систематизації інформації про заходи державного нагляду (контролю), призначена для узагальнення та оприлюднення інформації про заходи державного нагляду (контролю), координації роботи органів державного нагляду (контролю) щодо здійснення комплексних заходів державного нагляду (контролю), моніторингу ефективності та законності здійснення заходів державного нагляду (контролю), та інші уточнення які були необхідні для проведення нагляду та контролю у сфері ведення господарської діяльності.

Постановою КМУ № 387 від 24.05.2017 року «Про Порядок функціонування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю), внесення відомостей до неї та строки розміщення цих відомостей»[24], визначено механізм функціонування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю), внесення відомостей до неї та строки розміщення цих відомостей. Система забезпечує доступ суб'єктів господарювання та органів державної влади, органів місцевого самоврядування до інформації про заходи державного нагляду (контролю) з використанням Інтернету.

Постановою КМУ № 1214 від 28 жовтня 2022 року «Про внесення змін до Порядку функціонування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю), внесення відомостей до неї та строки розміщення цих відомостей» внесені зміни, де пункт 4 викласти у такій редакції «Технічним адміністратором системи є державне підприємство «Національні інформаційні системи», що здійснює заходи з адміністрування і програмного супроводження системи, не-

се відповідальність за збереження її даних, захищає їх від несанкціонованого доступу та знищення, а також забезпечує її цілодобову безперебійну роботу, у порядку, визначеному держателем системи, здійснює заходи з блокування та надання доступу до системи, проводить навчання щодо роботи із системою.» та пункт 8 викласти у такій редакції «Доступ суб'єктів наповнення до системи надається на підставі договорів, укладених органами державного нагляду (контролю), ДРС із технічним адміністратором системи.» Тобто визначену адміністратор системи та обов'язковість суб'єктів наповнення до системи, укладати договір з технічним адміністратором системи.

Наказом Державної Регуляторної служби України № 194 від 01.11.2022 року «Про введення в дію (експлуатацію) інформаційно-телекомунікаційної системи «Інтегрована автоматизована система державного нагляду (контролю)»» була введена в дію, а 27.12.2022 року був зареєстровано Наказ № 220 Державної регуляторної служби України «Про затвердження Порядку здійснення заходів з блокування та надання доступу до інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю)». Тобто фактично з 2017 по 2022 роки провадиться адаптація законодавства – це п'ять років. Занадто великий строк для створення нормативних актів, щоб система почала працювати в повному обсязі. Це все відбивається на прозорості проведення нагляду (контролю) державними органами за господарською діяльністю.

Неможливо оминути Європейський напрямок розвитку нашої держави та особливості директиві ЄС до нагляду та контролю за господарською діяльністю. Так, Директивою Європейського парламенту та Ради 2001/95/ЄС від 3 грудня 2001 року «Щодо загальної безпеки продукції» передбачено, зокрема, такі положення [25]: – країни-члени повинні контролювати, щоб виробники й дистриб'ютори виконували свої обов'язки щодо забезпечення безпеки виробів, розміщених на ринку; – країни-члени утворюють чи призначають органи, які здійснюють постійний контроль за тим, як виконується обов'язок постачати на ринок лише безпечні вироби, і надають таким органам необхідні повноваження вживати заходів, що вимагаються від них цією Директивою; – країни-члени мають уста-

новити правила про накладення штрафів, що застосовуються до порушників національних положень, прийнятих відповідно до цієї Директиви, та прийняти усі необхідні заходи для забезпечення їх виконання; штрафи мають бути ефективними, пропорційними й застережувальними.

Регламент Європейського парламенту зазначає про посилення єдиного ринку для товарів через удосконалення зусиль із запобігання введенню в обіг на ринку Союзу продуктів, що не відповідають вимогам, було визначено як пріоритет у Повідомленні Комісії від 28 жовтня 2015 року під назвою «Удосконалення єдиного ринку: більше можливостей для людей і бізнесу». Цього має бути досягнуто через посилення ринкового нагляду, забезпечення суб'єктів господарювання чіткими, прозорими і комплексними правилами, підвищення інтенсивності контролю відповідності та просування тіснішої транскордонної співпраці між правозастосовними органами, і зокрема через співпрацю між митними органами. Суб'єкти господарювання мають право на легкий доступ до високоякісної та комплексної інформації. Оскільки єдиний цифровий шлюз, створений Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1724, слугує єдиною точкою онлайн-доступу до інформації, він може бути використаний і для надання суб'єктам господарювання відповідної інформації про гармонізаційне законодавство Союзу. Утім, державам-членам необхідно запровадити процедури для надання доступу до контактних пунктів для продуктів, створених відповідно до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/515, щоб у такий спосіб допомагати суб'єктам господарювання отримувати інформацію відповідно до їхніх потреб. Настанови з питань, що стосуються технічних специфікацій чи гармонізованих стандартів, або розробка конкретного продукту не мають бути частиною обов'язків держав-членів при наданні такої інформації. [26].

Тобто не дивлячись на те, що в країні воєнний стан, нагляд (контроль) з боку держави повинен залишатись, тому що передбачає законодавство ЄС, відносно господарсько-правових правовідносин з країнами - членами ЄС.

Простежив в розрізі часу за змінами правового регулювання процесу державного нагляду(контролю) за господарською діяльністю можна виокремити наступне:

- для удосконалення економічної стратегії розвитку нашої держави направленої на дерегуляцію господарської діяльності для покращення бізнес клімату, насамперед необхідно зосередитись на наступних напрямках: як показує практика існування господарської діяльності під час дії воєнного стану в державі (враховуючи всі існуючі ризики створення загроз національної безпеки та нормальному існуванню суспільства) не доцільно повністю скасування державного нагляду (контролю) за господарської діяльністю; для нормативного врегулювання цього питання потрібно підходити враховуючи поняття нагляд та контроль, функцій контролюючих органів та сферу дії останнього;

- звичайно, прийнятий Закон « Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» сам по собі не може вирішити усіх без виключення проблемних питань, які існують в означеній сфері. У зв'язку з чим, необхідно привести у відповідність до його положень низку законів та підзаконних актів, у тому числі враховуючи воєнний стан в країні. Ряд питань, пов'язаних із здійсненням державного нагляду (контролю), повинен бути вирішений шляхом розробки та прийняття нових нормативних актів, особливо приділяючи увагу здійсненню державного нагляду (контролю) вже в після воєнний час;

- в свою чергу вже внесені зміни у законодавство щодо здійснення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю), встановлених вимог відносно проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності дали демократичні, прогресивні умови для встановлення прозорості процедури здійснення державного нагляду (контролю), ефективнішого використання ресурсів органів державного нагляду (контролю), що в свою чергу забезпечить створення сприятливого бізнес-клімату в Україні.

3.3. Право на доступ до публічної інформації в контексті технологій цифровізації

Постановка проблеми. Право особи на доступ до публічної інформації посідає значущі позиції в системі прав людини. Взагалі-то право на володіння різного рода інформацією набуло міжгалузевого характеру, воно розглядається конституційним правом як елемент правового статусу громадянина; досліджується адміністративним правом як форма громадського контролю за діяльністю органів державної влади; аналізується екологічним правом як інструмент захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Прийняття Україною Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, реалізація ідей електронної демократії, провадження мобільних додатків за принципом держави у смартфоні створює нові можливості реалізації права на інформацію. Суттєвий вплив технологій цифровізації на суспільне життя також обумовлює необхідність трансформації правового регулювання реалізації та захисту вказаного інформаційного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Все більше науковців концентрують свої дослідження на питаннях динаміки та поширення цифрових технологій на права людини та публічне адміністрування. Слід виділити наступних: Н. Грицяк, А. Семенченко, І. Жиляєва, які видали навчальний посібник з електронного урядування та електронної демократії [1], В. Гурковський, що досліджує електронні петиції в Україні як елемент сучасної демократії [2]. Питанням комунікації між громадянами та владою в умовах розвитку інформаційного суспільства присвячені роботи і таких дослідників як А.Семенченко, І. Клименко, Г. Почепцова, В. Цимбалюка, Є. Романенка, Ю.Козлова інших.

Метою дослідження є аналіз стану, проблем та перспектив реалізації права особи відносно доступу саме до публічної інформації в контексті динаміки технологій цифровізації; формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання реалізації досліджуваного права, пов'язаного з доступом до публічної інформації, за допомогою цифрових засобів та електронних систем.

Основне дослідження. Відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, основною метою цифровізації є досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформація сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні [3]. Під цифровізацією слід розуміти насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [3].

У сфері доступу до публічної інформації елементи розвитку цифрового суспільства не є новим явищем. Так, ще у 2011 році, з прийняттям чинного Закону «Про доступ до публічної інформації»(далі – Закон №2939), законодавцем було передбачено ряд можливостей реалізації права на інформацію цифровими засобами. Системний аналіз положень Закону №2939 свідчить про два напрямки розвитку цифрових засобів реалізації досліджуваного права – отримання інформації з офіційних сайтів та подання електронного запиту [4, ст.5]. Якраз саме ці два напрямки потребують детальнішого аналізу та подальшого опрацювання й вдосконалення.

Законом №2939 передбачено, що розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати і регулярно оновлювати публічну інформацію у формі відкритих на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах [4, ст.10¹]. Закон зобов'язує розпорядників інформації оприлюднювати на веб-сайті із зазначенням дати оприлюднення перелік інформації, закріплений частиною 1 статті 15 Закону №2939, зокрема, невідкладному оприлюдненню підлягає будь-яка інформація про факти, що загрожують життю, здоров'ю та/або майну осіб, і про заходи, які застосовуються у зв'язку з цим [4, ст.15]. Особливо наголосимо, що сьогодні, в умовах надзвичайної ситуації, спричиненої коронавірусною хворобою (COVID-19), кожна особа може оцінити значущість оприлюднення вказаної інформації. Так, на Міністерство охорони здоров'я та Центр громадського здоров'я покладено обов'язки щодо оприлюднення оперативної інформації про поширення коронавірусної інфекції COVID-19.

Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 835 затверджено Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних. Це конкретне Положення визначає вимоги до формату і структури наборів даних, що визнані відкритими даними, періодичність оновлення та порядок їх оприлюднення, а також перелік таких наборів даних [5]. Додаток до Положення визначає перелік наборів даних, які повинні бути розкриті як відкриті дані, усіма розпорядниками інформації (у межах компетенції).

Проте, аналіз правозастосовної та судової практики свідчить про ігнорування деякими розпорядниками інформації своїх обов'язків. Так, у справі №9901/76/19 Верховний Суд встановив бездіяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті vkksu.gov.ua текстів прийнятих нею у період з 9 травня 2011 року по 10 лютого 2019 року рішень (крім внутрішньоорганізаційних) [6]. Негативний досвід невиконання приписів законодавства щодо оприлюднення інформації має багато проявів. Наприклад, користуючись офіційним сайтом Національної поліції pri.gov.ua, ми можемо побачити, що на вкладці «Оприлюднення публічної інформації» замість передбаченої законодавством інформації, міститься роз'яснення щодо звернень громадян які надсилаються з використанням мережі Інтернет [7]. Посилання, використані на вказаній сторінці, адресуються до Закону «Про звернення громадян», і жодного до Закону № 2939. Однак дія останнього не поширюється на відносини у сфері звернень громадян, які регулюються спеціальним законом [4, ст.2]. Звернення громадян та подання запиту на інформацію – різні, підкреслюємо, правові інструменти, за нормативним регулюванням, змістом, порядком реалізації права. Інформаційний ресурс цього правоохоронного органу містить лише пряме посилання на головній сторінці щодо подання звернень для громадян. Таким чином, ми маємо ситуацію, коли офіційний сайт Національної поліції не містить інформації про порядок складання, подання запиту на інформацію, оскарження рішень розпорядників інформації, дій чи бездіяльності, як то передбачено статтею 15 Закону № 2939.

В умовах цифровізації особа отримує широкі можливості для реалізації права доступу до публічної інформації, проте несумлінне виконання покладених на розпорядників інформації обов'язків, нівелює будь-які здобутки як технологічного, так і суспільного розвитку. Вбачається, що для забезпечення фактичного, а не декларативного, оприлюднення публічної інформації на офіційних веб-сайтах, необхідно встановити відповідний контроль. Так, пропонується наступні способи встановлення контролю:

1. Уповноважити безпосереднього керівника розпорядника інформації, або керівника відповідного структурного підрозділу на здійснення контролю за систематичним, оперативним, повним та своєчасним оприлюдненням публічної інформації. Слід вказати, що відповідно до змін, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 885 від 16.10.2019 до вимог Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади, моніторинг інформаційного наповнення офіційних веб-сайтів (веб-порталів) органів виконавчої влади проводиться Міністерством культури, молоді та спорту [8]. Однак, проблема дієвого контролю за оприлюдненням публічної інформації на офіційних сайтах залишається.

2. Посилити громадський контроль за систематичним, оперативним, повним та своєчасним оприлюдненням публічної інформації шляхом укладання меморандумів про співпрацю між розпорядниками інформації та громадськими організаціями. Метою таких меморандумів має стати консолідація зусиль сторін та забезпечення можливості повної та безперешкодної реалізації права особи на інформацію. До напрямків співпраці може бути віднесено: здійснення постійного аналізу повноти та достовірності оприлюднення інформації на офіційних сайтах; інституційна підтримка у забезпеченні формування ефективної політики у сфері реалізації прав на інформацію; участь в громадських обговорюваннях проектів нормативно-правових актів, які спрямовані на врегулювання реалізації права особи на доступ до інформації; сприяння у проведенні правопросвітньої діяльності та інші.

Припускаємо, що посилення контролю за виконанням своїх обов'язків розпорядниками інформації, покращить ситуацію з оприлюдненням публічної інформації.

Системний аналіз офіційних сайтів органів виконавчої влади дає можливість зробити висновок про неоднорідність реалізації приписів щодо оприлюднення інформації. Наприклад, на кожному сайті користувачу слід шукати розділ, сторінку, на яку розпорядник інформації розмістив, форму для подання запиту на інформацію. Так, на сайті Міністерства освіти і науки України, форма для подання запиту онлайн знаходиться: Головна – Міністерство – Діяльність – Громадськості – Публічна інформація [9]; в той час як на сайті Міністерства юстиції України відсутня форма для подання запиту онлайн, проте, ви можете скачати форму для подання запиту електронною поштою за розташуванням: Головна – Юридичні консультації – Запит на отримання публічної інформації [10].

Вбачається необхідним введення типових вимог до розташування публічної інформації на сайті. Тобто, розробка універсальних, уніфікованих, стандартизованих вимог до розташування публічної інформації на сайті повинно стати актуальною метою законодавця. Виконання цього завдання дозволить виконати норми закону та підвищити рівень доступності до публічної інформації.

Законом № 2939 передбачено, що з метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм запитів на інформацію, які можна отримати на офіційному веб-сайті відповідного розпорядника [4, ст.19]. Особа, що бажає подати запит, не повинна шукати, куди розпорядник розмістив форму, у який розділ та чи є вона взагалі. Маючи намір подати запит через офіційний сайт розпорядника інформації, особа має бути впевнена, що у визначеному розділі міститься відповідна форма запиту з інструкцією заповнення.

Подання запиту на інформацію шляхом заповнення онлайн форми або надсилання запиту на електронну пошту – наступний вагомий здобуток цифровізації у сфері реалізації інформаційних прав.

Безперечно, подання запиту в електронному вигляді має ряд переваг перед паперовим, письмовим, зокрема:

1. Швидкість подання. Запит, поданий шляхом надсилання на електрону пошту вважається прийнятим в той же день, якщо він отриманий у робочий час, згідно з правилами внутрішнього трудового розпорядку структурного підрозділу, на який покладено функцію з приймання запитів на публічну інформацію. Запити, які надійшли після закінчення робочого дня, реєструються наступного робочого дня. Запити, які надійшли у вихідні, святкові та інші неробочі дні, реєструються першого робочого дня після їх закінчення.

2. Спрощеність подання. Заповнення форми або надсилання запиту на електрону пошту можливе у будь-який час та у будь-якому місці.

3. Можливість отримання відповіді на електрону пошту забезпечує швидке збирання інформації.

Проте, незважаючи на явні переваги, подання запиту шляхом надсилання на електронну пошту надає можливості порушення права особи на доступ до інформації шляхом нездійснення реєстрації запиту на отримання інформації. Якщо при надісланні поштою або поданні запиту особисто, особа має докази подання запиту (примірник запиту із штампом і підписом особи, яка прийняла кореспонденцію, індивідуальний номер поштового відправлення), то при поданні запиту у електронній формі, запитувач не отримає жодних доказів подання такого запиту. Вбачається необхідним встановлення обов'язку розпорядника інформації надавати відповідь про прийняття запиту. У разі подання запиту шляхом надсилання на електрону пошту, розпорядник у відповідь надсилає лист з реквізитами вхідної інформації; у разі подання запиту шляхом заповнення онлайн форми на сайті розпорядника, розпорядник надсилає лист на вказану електрону пошту запитувача з реквізитами вхідної інформації

Висновки. 1. Цифровий розвиток, впровадження ідей електронної демократії впливає на кожен аспект суспільного життя. Право особи мати доступ до інформації, яка визнається публічною, набуло нових форм та засобів реалізації. Оприлюднення інформації на офіційних сайтах та подання електронних запитів

суттєво спрощує процедуру отримання інформації. Однак, негативна практика невиконання розпорядниками своїх обов'язків свідчить про недостатню правову регламентацію застосування цифрових засобів при отриманні інформації.

2. Пропонується вирішити проблему декларативності приписів законодавства щодо оприлюднення публічної інформації на офіційних веб-сайтах шляхом встановлення дієвого контролю. Так, пропонується уповноважити безпосереднього керівника розпорядника інформації, або керівника відповідного структурного підрозділу на здійснення контролю за систематичним, оперативним, повним та своєчасним оприлюдненням публічної інформації та посилити громадський контроль шляхом укладання меморандумів про співпрацю між розпорядниками інформації та громадськими організаціями.

3. Вбачається необхідним уніфікація вимог до розташування публічної інформації на сайті. Маючи намір подати запит через офіційний сайт розпорядника інформації, особа має бути впевнена, що у визначеному розділі міститься відповідна форма запиту з інструкцією заповнення.

4. Пропонується зобов'язати розпорядника інформації надавати реквізити вхідної інформації у разі отримання електронного запиту, шляхом надіслання листа на електронну пошту запитувача.

3.4. Діджиталізовані інструменти у процесі запобігання корупції у публічній владі України: вдосконалення законодавчих та практичних підходів

Прояви корупції у будь-якій сфері держави несуть за собою загрозливий та небезпечний характер, який підпорядковує собі всі сфери діяльності держави. Дослідницький інтерес викликає ряд положень законодавства, які потребують вдосконалення в аспекті запровадження діджиталізованих інструментів. Досвід використання електронних інструментів у процесі діяльності публічної влади у

боротьбі та запобіганні корупції доказують, що впровадження та активне використання їх допоможуть мінімізувати прояви корупційних правопорушень.

Теоретично-правовою основою для дослідження зарубіжного досвіду запобіганню та протидії корупції стали праці таких вчених, як В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурка, М.Ю. Бездольного, Ю.П. Битяка, М.В. Буроменського, В.В. Галунька, Р.А. Калюжного, Є.В. Зозулі, С.В. Ківалова, Г.М. Котовича, В.А. Кучера, О.В. Сосніна, Н.Г. Чистякова, В.Ф. Дейнека, Н.Г. Шкурєнка, Т.В. Сараскіна та інші.

Метою є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу нормативно-правових актів в сфері регулювання боротьби та запобіганню корупції. Вироблення пропозицій щодо розробки теоретичних та практичних підходів, шляхів ефективної модернізації інструментів запобігання корупції у публічній владі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Показники індексу сприйняття корупції (далі – СРІ) світових лідерів, досвід використання електронних інструментів у процесі діяльності публічної влади «країн-відмінниць» у боротьбі та запобіганні корупції доказують, що впровадження та активне використання їх допоможуть мінімізувати прояви корупційних правопорушень. В Україні існують антикорупційні: законодавство, державні органи та чимало різних діджиталізованих інструментів. Однак, Індекс сприйняття корупції в Україні показує, що у нас є проблеми з процесом запобігання цього явища. Однак, порівнюючи антикорупційну стратегію України можна констатувати, що вона майже ідентична іншим успішним країнам та, окрім всього цього, діють всі інші можливі інструменти з урахуванням зарубіжного досвіду у сфері інструментарію та законодавчих новел, які спрямовані на подолання корупції.

Вважаємо, що наша держава рухається у правильному напрямку, проте, для того, щоб цей процес був ефективнішим та результативнішим, ми хочемо запропонувати власні пропозиції, які на нашу думку допоможуть мінімізувати прояви корупційних правопорушень та ризиків з урахуванням зарубіжного досвіду та підняти Україну в рейтингу СРІ. Необхідно зробити акцент, передусім на діджиталізованих інструментах боротьби з корупцією та їх законодавчому закріпленні.

Адже, як підкреслює директор з державних цифрових інновацій у Банке розвитку Латинської Америки Карлос Сантісо: «саме діджиталізація може зруйнувати корупцію, зменшити свободу дій, збільшити прозорість і забезпечити відповідність за рахунок дематеріалізації послуг та обмежень людської взаємодії» [1].

Перш за все, згідно з обраною нашою державою концепції діджиталізації, ми повинні мати на меті продовжувати оновляти та розширювати можливості застосунку «Дія». Завданням Міністерства цифрової трансформації України є систематизування в одному застосунку усі існуючі в Україні послуги. Спираючись на зарубіжний досвід впровадження та розвитку електронного урядування, в застосунок «Дія» в найближчій перспективі можна додати:

- Е-декларування зі спрощеною процедурою, завдяки наявним в «Дія» персональних даних користувачів, застосунок зможе завантажити всі ваші дані необхідні для декларації та створити шаблон для подальшого заповнення;
- Е-петиції. Додати до застосунку можливість створення та голосування за певні електронні петиції. Перший вид петицій будуть ті, які знаходяться на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України, іншими будуть місцеві петиції, з можливістю обрання окремого цікавого вам міста, селища, області чи району. Місцеві петиції та петиції з сайту Офіційного інтернет-представництва Президента України будуть відображатись у порядку за кількістю голосів, починаючи від самих популярних.
- Е-голосування. Досить обговорювана тема в нашому інформаційному просторі. Застосування електронного голосування є одним із найбільш дієвих механізмів боротьби з політичною корупцією. Ідею е-голосування підтримує міністр цифрової трансформації Михайло Федоров. Перехід до е-виборів дозволить пришвидшити підрахунок голосів та зменшить персонал, необхідний для організації виборчого процесу. Крім того, це нові можливості для громадян, яким складно добиратися до виборчих дільниць. Зокрема, це стосується людей, які проживають у віддалених місцевостях, за кордоном або ж на окупованих територіях. За словами політолога Андрія Кучера, «технології диктують нові тенденції», а тому «ми маємо визначатися, як бути далі - стояти на місці чи приймати виклики часу і

рухатися за світовими тенденціями». «Електронне голосування «помножить на нуль» підкуп виборців. Підкупувувати стане не вигідно, оскільки замовник підкупу не зможе отримати підтвердження, що людина віддала голос за потрібного кандидата», - розповів він. Волевиявлення через інтернет - доволі поширена практика у світі. Її запровадили у США, Канаді, Естонії, Вірменії, Австралії та інших країнах. Щоправда, така форма волевиявлення стосується необов'язкових голосувань (петицій, плебісцитів, опитувань щодо реалізації місцевих ініціатив) або ж окремих категорій людей. Станом на сьогодні Естонія залишається єдиною державою у світі, в якій парламент обирають на онлайн-виборах. При цьому в країні зберегли традиційний спосіб голосування. У 2019 році на виборах в Естонії через інтернет проголосували 44 % виборців [2].

- Е-медицина. Впровадження інструментарію «HELSI» та «Medcard24».
- Е-освіта. Впровадження інструментарію сайту «School.isuo.org» та «Abit-poisk.org.ua» для вступників в заклади загальної середньої та вищої освіти.
- Е-консультація. Інструмент взаємодії між державними органами та громадянським суспільством у форматі «Запитання й відповіді».
- Е-учасник бойових дій. Надання статусу учасника бойових дій з подальшим додатком у застосунок «Дія» електронного посвідчення учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, в зоні проведення Операція об'єднаних сил, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації від 24 лютого 2022 року.

Е-дитина війни. Можливість надання статусу «Дитина війни» особам, яка є громадянами України та якій на час закінчення війни з Російською Федерацією було менше 18 років. Це можливо зі внесенням правок до Закону України «Про соціальний захист дітей війни».

Задля повної зручності, прозорості та ідеального бачення концепції електронної держави, треба зазначити, що Міністерству цифрової трансформації Укра-

їни потрібно зробити застосунок «Дія» єдиною системою для отримання всіх послуг та видів документів. Застосунок повинен бути доступний не тільки на смартфонах але і окремою програмою на стаціонарних комп'ютерах та ноутбуках. Слід поступово відходити від практики створення безліч різних сайтів, які відповідають за отримання тієї чи іншої послуги. Майбутній успіх буде полягати в тому, що ми не будемо намагатися створювати нові сайти для нових державних структур, а старі сайти будуть ліквідуватися та переходити в цифровий застосунок «Дія». Всі бюрократичні процеси треба викоринювати в нашій державі, тому що бюрократія та людський фактор породжує корупційні ризики.

Також варто акцентувати увагу на тому, що в Україні досі немає стратегії електронного урядування, а тільки його концепція [3], та спеціального нормативно-правового акту, який би регламентував діяльність електронних застосунків. Основою стратегії було б створення єдиної електронної системи урядування, яка забезпечить легший і швидший доступ до даних, простіший обмін інформацією між органами влади і громадянами, підвищення рівня життя громадян через успішну цифровізацію усіх сфер їх життя. а також ефективніше і раціональніше адміністрування в органах публічної влади. Щодо спеціального закону, таким спеціальним законом міг би стати Закон України «Про електронне урядування» який би регламентував технічну, практичну діяльність застосунку «Дія» та способи захисту особистих даних користувачів.

По-друге, ми пропонуємо створити та сформувати структурні підрозділи Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), які безпосередньо відповідатимуть за роботу інформаційно-комунікаційних систем з метою забезпечення їх безперебійного використання. НАБУ – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [4]. Саме НАБУ буде підпорядковуватися ці структурні підрозділи, які будуть діяти у кожному обласному центрі України та мати назву – е-ЗК (електронне запобігання корупції). Це дозволить розгрузити працівників НАБУ, підняти ефе-

ктивність та досягти позитивних результатів у боротьбі та запобіганні корупції. Для того, щоб діяльність буда санкціонована державою та мала чітке визначення, необхідно закріпити ці підрозділи, їх назву, сферу діяльності, функції, завдання тощо у національному законодавстві. А саме: у Законах України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII; «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII тощо.

Е-ЗК буде новим, інноваційним впровадженням у систему державних органів України, що дозволить нашій е-країні досягати швидких позитивних змін в антикорупційній діяльності. І саме для того, щоб цей структурний підрозділ НАБУ міг швидко пристосовуватися до нових реалів в епоху діджиталізації, ми пропонуємо створити системи моніторингу та оцінки ефективності результатів впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію, а також оцінки економічного та соціального ефекту від їх застосування. Ми вважаємо, що це є необхідним для високої результативності та постійного розвитку.

Моніторинг та оцінка ефективності результатів не може проходити без «ґрунту» для роботи. Е-ЗК звісно буде слідкувати за існуючими антикорупційними порталами та системами, однак необхідно налагоджувати діджиталізований зв'язок з громадськістю. Тому ще однією нашої пропозицією буде створення антикорупційного QR-коду, який буде розташовано у кожному органі державної влади. При виявленні або зіткненні людиною з проявами корупції у публічній владі, вона зможе швидко повідомити про це. Для цього необхідно просто мати смартфон, просканувати код та слідкувати інструкції. Після сканування буде висвітлена спеціальна анкета для повідомлення, де буде все детально описано. Всі ці запити будуть відразу попадати до е-ЗК, що зумовить швидке реагування на корупцію.

Ми розуміємо, що не всі мають телефон та швидкий доступ до Інтернету, особливо це стосується літніх людей. Тому поряд з цим QR-кодом буде так званий антикорупційний термінал. Людина, завдяки ньому, може просто скористатися чат-ботом (про який детально ми розповімо нижче) та повідомити про корупційні правопорушення без смартфона.

Тепер детальніше про чат-бот. Ми пропонуємо долучення та використання соціальних мереж для контролю та можливого виявлення випадків корупції у публічній владі. Соціальні мережи – це велика система, якої на сьогодні користуються більшість українців. У соціальних мережах можна не тільки знаходити друзів та спілкуватися, а ще й знаходити актуальну інформацію про компанії, підприємців, актуальність паспортних даних, а також вони дозволяють ФОПам подати звіти в податкову та заплатити податки. Це доступно, зручно, а головне прозоро. Саме тому ми пропонуємо створити чат-бот «Прозора країна» у Telegram та Viber, у яких будуть зібрані всі можливі антикорупційні портали та системи. В Україні вже існує чат-бот «Медсестра Іванка», який створений Антикорупційним штабом. Мета цього чат-боту – допомагати українцям виявляти корупцію в медичних закладах [5]. Цей бот успішно працює та має позитивні результати, тому наш запропонований чат-бот буде актуальним серед українців, зручним та мати за мету формування максимально прозорої публічної влади та популяризування системи електронних послуг в Україні як таких, що зменшують корупційні ризики. Для того, щоб почав діяти бот «Прозора країна» необхідно натиснути «/start», а далі просто слідкувати інструкцією та нажимати гарячі клавіші та шукати необхідне. Через те, що всі можливі системи будуть запрограмовані у цьому боті, знайти необхідну доступну інформацію буде легко та швидко.

Український уряд повинен докладати багато зусиль, щоб якомога більше громадян нашої країни знали все щодо запобігання, виявлення та протидії корупції, спектр можливостей їх участі у в реалізації антикорупційної політики. Задля цього потрібне проведення регулярних просвітницьких заходів з антикорупційного виховання серед громадян нашої країни. Значну увагу треба приділяти антикорупційному вихованню та навчанню. Звернемося до досвіду Литви. Протидія корупції як академічна дисципліна – явище зовсім нове і дотепер не настільки поширене в Литовській Республіці. Однак в деяких університетах та інститутах Литви існують освітні програми, в які включено викладання антикорупційних навичок і метод. Найчастіше вони включені в дисципліни з професійної етики. Як правило, вони складаються з теоретичного курсу, аналізу етичного кодексу держ-

службовців та інших суміжних факторів. Викладання зазвичай розраховане на один семестр і містить від 40 до 160 академічних годин. Такі академічні дисципліни присутні в програмах бакалаврату та магістратури з державного управління на юридичному факультеті Вільнюського університету, в Каунаському технологічному університеті, в Литовській військової академії. Центр Сучасної дидактики в тісній співпраці зі Спеціальної слідчої службою та Міністерством освіти і науки Литовської Республіки здійснили ряд антикорупційних проектів: «Освіта проти корупції», «Попередження корупції за допомогою освіти, інформації і розвитку самосвідомості», «Розвиток підвищення кваліфікації в області програм антикорупційної освіти». В результаті цих проектів була розроблена програма додаткової освіти для середніх шкіл, програми і курси для антикорупційної освіти в університетах, програма підвищення кваліфікації для вчителів і створена команда тренерів, відповідальних за поширення ідей проекту [6].

Висновки. Отже, показники СРІ в Україні демонструють, що ми продовжуємо шукати шляхи, які необхідні для вдосконалення існуючої законодавчої бази, діджиталізованих інструментів та оновлення в антикорупційній стратегії з оглядом на зарубіжний досвід. Саме тому пропонуємо оновляти та розширювати можливості застосунку «Дія» і додати до послуг: е-декларування зі спрощеною процедурою, е-петиції, е-голосування, е-медицину, е-освіту, е-консультації. Також необхідно розробити стратегію електронного урядування, та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, який би регламентував діяльність електронних застосунків. Вважаємо, що цим спеціальним законом має бути Закон України «Про електронне урядування», який би регламентував технічну, практичну діяльність застосунку «Дія» та способи захисту особистих даних користувачів.

Також необхідно створити та сформувати структурні підрозділи НАБУ:

Е-ЗК, які безпосередньо відповідатимуть за роботу інформаційно-комунікаційних систем з метою забезпечення їх безперебійного використання. І після їх створення є потреба внести зміни до Законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII; «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII тощо.

Е-ЗК буде безпосередньо займатися системою моніторингу та оцінки ефективності результатів впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію, яку пропонуємо впровадити, а також оцінки економічного та соціального ефекту від їх застосування. Е-ЗК також буде налагоджувати діджиталізований зв'язок з громадськістю. Тому ще однією пропозицією є створення антикорупційного QR-коду, який буде розташовано у кожному органі державної влади. Хто не має можливості скористатися QR-кодом, для тих є альтернатива у вигляді антикорупційного терміналу.

Ще одна з пропозицій – долучення та використання соціальних мереж для контролю та можливого виявлення випадків корупції у публічній владі. Тому пропонуємо створити чат-бот «Прозора країна» у Telegram та Viber, у яких будуть зібрані всі можливі антикорупційні портали та системи, що дозволить підвищити доступність і прозорість.

Таким чином, для запровадження ефективної системи електронного урядування у державі повинна бути створена та функціонувати необхідна інфраструктура, бути розвиненою політика підтримки інновацій та розвитку систем зв'язку, включаючи швидкісний Інтернет, прийняте необхідне законодавство. Якість електронного урядування залежить від певних факторів, включаючи цифрове законодавство, ефективну інформацію та цифрову політику, доступ користувачів до системи електронного уряду, а також їх мотивація та рівень освіти. Запропоновані пропозиції щодо удосконалення діджиталізованих інструментів та законодавства в Україні, як засобу запобігання корупції в публічній владі, є ефективними та результативними; і саме вони сформують потужне громадянське суспільство та правову соціальну та прозору державу.

ВИСНОВКИ

Науково-дослідна комплексна робота була виконана на кафедрі правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля з метою аналізу правової інтеграції України до міжнародних стандартів, визначення ключових викликів та розробки пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання. Робота охопила широкий спектр питань, що стосуються гармонізації національного законодавства з міжнародними правовими нормами, проблем імплементації міжнародних стандартів у сфері трудового, антикорупційного та інформаційного права, практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та її впливу на правову систему України, а також ролі цифрових технологій у забезпеченні прозорості державного управління.

За основними та найбільш значущими результатами науково-дослідної роботи кафедри правознавства за 2020-2023 роки можна зробити наступні висновки.

Інтеграція України до міжнародного правового простору є однією з ключових стратегічних цілей державної політики, що зумовлена європейським вектором розвитку країни. Надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу (ЄС) стало поштовхом для активного процесу гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Цей процес охоплює широке коло питань, зокрема імплементацію принципу верховенства права, забезпечення ефективного механізму соціального захисту, адаптацію трудового законодавства до міжнародних стандартів, застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у правозастосовній діяльності українських судів, а також запровадження сучасних цифрових технологій у сфері антикорупційної діяльності та доступу до публічної інформації.

У ході дослідження було встановлено, що правова інтеграція України до міжнародних стандартів та гармонізація національного законодавства з міжнародним є складним і багатоетапним процесом, який потребує глибокої адаптації національного законодавства. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що ос-

новними проблемами є: недосконалість механізмів імплементації міжнародних договорів у внутрішнє право; відсутність єдиних стандартів правозастосування в питаннях верховенства права; необхідність удосконалення трудового законодавства, зокрема у сфері дистанційної зайнятості та соціального захисту.

Було виявлено суттєві відмінності між українським законодавством та вимогами міжнародних організацій, таких як Європейський Союз та Міжнародна організація праці. Зокрема, недостатня імплементація положень міжнародних трудових стандартів у сфері охорони праці та соціального забезпечення може призвести до порушення прав громадян. Рекомендовано: посилити нормативне забезпечення імплементації міжнародних трудових стандартів у національне законодавство; адаптувати вітчизняне законодавство до європейських вимог щодо забезпечення соціального захисту працівників; удосконалити правові механізми контролю за відповідністю національних норм міжнародним стандартам.

Доведено, що зміни у законодавстві є не лише необхідністю, зумовленою міжнародними зобов'язаннями України, а й відповіддю на внутрішні виклики, зокрема зростання корупційних загроз, потребу у вдосконаленні механізмів захисту прав громадян, а також розвиток цифрових технологій у державному управлінні. У цьому контексті актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного підходу до правового реформування, що передбачає врахування міжнародного досвіду, адаптацію найкращих практик ЄС і забезпечення ефективного впровадження норм міжнародного права в національне законодавство.

Доведена важлива роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у розвитку правозахисного механізму України. Аналіз практики ЄСПЛ свідчить про значний вплив цього судового органу на розвиток української правової системи, зокрема у сфері захисту прав людини. Було встановлено, що практика ЄСПЛ є ефективним інструментом усунення законодавчих прогалин у сфері кримінального судочинства; рішення Суду мають суттєвий вплив на реформування національної судової системи, особливо в питаннях дотримання принципу розумного строку розгляду справ; ЄСПЛ відіграє важливу роль у справах, пов'язаних із сепаратизмом та міждержавними конфліктами.

Зважаючи на виявлені недоліки у правозастосовній практиці, було рекомендовано удосконалити національні правові механізми для імплементації рішень ЄСПЛ та забезпечити ефективне навчання суддів та юристів щодо застосування норм ЄСПЛ у національній практиці. Також розробити єдину систему моніторингу виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

В аспекті антикорупційної політики та цифровізації державного управління дослідження підтвердило, що антикорупційна політика України перебуває на стадії активного розвитку, але потребує вдосконалення в напрямках запровадження ефективних механізмів цифрового контролю за діяльністю державних органів. Вдосконалення нормативного регулювання щодо застосування електронних інструментів для моніторингу корупційних ризиків та посилення юридичної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства будуть сприяти зближенню системи державного управління з європейськими інституціями.

Окремий блок дослідження стосується антикорупційної політики та цифрових технологій у сфері державного управління. Важливим кроком у цьому напрямку є запровадження діджиталізованих механізмів контролю за діяльністю державних органів та розширення можливостей громадянського суспільства щодо доступу до суспільно необхідної інформації. Запропоновано законодавче закріплення «трискладового тесту» як механізму обґрунтування обмеження доступу до публічної інформації, що сприятиме підвищенню прозорості діяльності органів влади.

Розвиток цифрових антикорупційних інструментів дозволяє підвищити рівень контролю за державними закупівлями, фінансовими операціями державних органів і запобігати корупційним схемам. Враховуючи європейський досвід, запропоновано створення єдиного національного антикорупційного порталу, що дозволить об'єднати всі електронні реєстри та забезпечити автоматичний контроль за фінансовими потоками у державному секторі.

Особливу увагу було приділено використанню цифрових технологій у запобіганні корупції. Встановлено, що впровадження таких інструментів, як система електронного декларування та онлайн-реєстри, значно покращує прозорість

діяльності органів державної влади. Проте було виявлено недоліки в правовому регулюванні цифрових інструментів, зокрема відсутність єдиних стандартів захисту персональних даних у публічному секторі.

За результатами дослідження рекомендовано:

1. розширити функціонал цифрових платформ для антикорупційного моніторингу;
2. створити єдиний державний портал для контролю за витратами органів державної влади;
3. запровадити правові гарантії захисту персональних даних користувачів електронних систем.

В аспекті доступу до публічної інформації та цифрові технології вказано, що аналіз сучасного стану правового регулювання доступу до інформації свідчить про прогрес у цифровізації цієї сфери, однак було виявлено наступні проблеми: недостатній рівень відкритості діяльності державних органів через неузгодженість законодавчих норм та відсутність єдиної політики щодо забезпечення доступу громадян до інформації в електронному форматі. Все це поєднується з низьким рівнем правової обізнаності населення щодо використання цифрових інструментів доступу до інформації.

Як висновок, рекомендовано розробити єдину державну стратегію цифрового управління відкритою інформацією, створити механізм громадського контролю за діяльністю органів влади щодо надання доступу до суспільно необхідної інформації та запровадити онлайн-платформи для отримання інформації про діяльність державних органів.

Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами вимагає комплексного та системного підходу. Важливим напрямом є імплементація принципу верховенства права у сфері соціального захисту, що передбачає чітке визначення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист». Запропоновано уніфікацію цих понять у законодавстві України для підвищення правової визначеності.

Не менш значущим аспектом є адаптація трудового законодавства до міжнародних стандартів, зокрема норм Міжнародної організації праці (МОП). Попри поступові зміни у цій сфері, залишається низка проблем, зокрема невідповідність окремих положень національного законодавства міжнародним конвенціям. Зокрема, потребують вдосконалення законодавчі норми щодо захисту прав працівників у нестандартних формах зайнятості, таких як дистанційна робота.

Одним із критичних аспектів є забезпечення охорони праці відповідно до міжнародних стандартів. Україна повинна впроваджувати європейські норми безпеки праці, особливо у сферах з високим рівнем ризику, таких як гірничодобувна промисловість. Досвід країн ЄС показує, що належне законодавче врегулювання у сфері професійної безпеки сприяє зниженню виробничого травматизму та підвищенню рівня соціального захисту працівників.

Практика ЄСПЛ має ключове значення для вдосконалення правозастосування в Україні. Аналіз рішень цього суду свідчить про необхідність удосконалення механізмів застосування *prima facie* доказів у судовому процесі, що сприятиме більш ефективному захисту прав людини. Окрему увагу слід приділити дотриманню «розумних строків» кримінального провадження, оскільки їх порушення залишається поширеною проблемою в українській судовій системі. Практика ЄСПЛ також демонструє, що міжнародна судова юриспруденція є важливим інструментом у боротьбі з порушеннями прав людини в умовах міждержавних конфліктів, зокрема у справах, що стосуються агресії Російської Федерації проти України.

Таким чином, дослідження підтверджує, що гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами є необхідною умовою для ефективної правової інтеграції України у європейський правовий простір. Основні напрями вдосконалення законодавства включають посилення принципу верховенства права, адаптацію трудового законодавства, впровадження міжнародних стандартів правозастосування, розширення можливостей цифрового врядування та боротьби з корупцією. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню правової системи Ук-

раїни та підвищенню рівня захисту прав громадян відповідно до міжнародних стандартів.

У результаті проведеного дослідження було напрацьовано низку науково-обґрунтованих рекомендацій, які можуть бути використані як основа для реформування національного законодавства та вдосконалення механізмів його реалізації в Україні. Основні аспекти, що потребують впровадження на основі проведеного дослідження, охоплюють такі ключові напрями:

1. Адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів. Рекомендації щодо гармонізації законодавчої бази з міжнародними нормами спрямовані на усунення суперечностей між українським законодавством і міжнародними зобов'язаннями країни, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню ефективного захисту прав громадян, підвищенню рівня соціальних гарантій та створенню більш прозорої судової системи. Важливим кроком є подальше приведення трудового, антикорупційного, соціального та кримінального законодавства у відповідність до норм ЄС та міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації праці (МОП) та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

2. Посилення ролі верховенства права у сфері соціального захисту та трудового законодавства. Одним із ключових аспектів наукового дослідження стало виявлення необхідності вдосконалення механізмів захисту прав працівників, зокрема шляхом розширення гарантій у сфері дистанційної зайнятості, забезпечення безпеки на робочих місцях та адаптації соціальної політики до європейських стандартів. Запропоновано законодавчі ініціативи щодо імплементації міжнародних стандартів у сфері охорони праці, що сприятиме зниженню рівня виробничого травматизму та покращенню умов праці.

3. Розширення практики застосування стандартів ЄСПЛ у національному судочинстві. Аналіз рішень ЄСПЛ дозволив виробити рекомендації щодо вдосконалення правозастосовної практики українських судів. Зокрема, важливим є удосконалення механізмів застосування *prima facie* доказів у судових справах, що сприятиме ефективнішому розгляду справ про порушення прав людини. Також наголошено на необхідності закріплення на законодавчому рівні вимог щодо до-

тримання розумних строків кримінального провадження, що забезпечить ефективний доступ до правосуддя та зменшить навантаження на судову систему.

4. Цифровізація державного управління та антикорупційні заходи. Використання цифрових технологій відіграє ключову роль у підвищенні прозорості державного управління. Наукові рекомендації передбачають удосконалення механізмів доступу громадян до публічної інформації, запровадження єдиного стандарту для електронних запитів та посилення відповідальності за ненадання інформації органами влади. Також запропоновано створення єдиного антикорупційного реєстру, що об'єднає дані щодо фінансової діяльності державних установ, дозволяючи автоматизовано виявляти ризики корупції.

5. Зміцнення міжнародних позицій України. Впровадження розроблених пропозицій сприятиме не лише вдосконаленню національної правової системи, а й зміцненню позицій України у міжнародному правовому просторі. Гармонізація законодавства відповідно до норм ЄС та міжнародного права сприятиме покращенню інвестиційного клімату, розширенню міжнародного співробітництва та зміцненню репутації України як правової держави, що дотримується міжнародних стандартів у сфері прав людини та верховенства права.

Таким чином, впровадження цих рекомендацій стане важливим кроком до модернізації правової системи України та її інтеграції у європейську правову спільноту. Вироблені пропозиції можуть слугувати основою для подальших законодавчих ініціатив, спрямованих на створення ефективного механізму правового регулювання, що відповідатиме сучасним викликам і міжнародним зобов'язанням України.

На основі отриманих результатів науково-дослідної роботи кафедри рекомендовано продовжити наукові розвідки у напрямку імплементації нових міжнародних стандартів у сфері прав людини в національне законодавство, розвитку цифрових технологій у сфері правозастосування, зокрема впровадження штучного інтелекту в судову практику та удосконалення механізмів громадського контролю за діяльністю державних органів та їх підзвітності.

Результати дослідження мають комплексний характер і можуть бути використані для розробки нових нормативних актів, вдосконалення правозастосовної практики та підготовки фахівців у галузі права. Подальші дослідження зосереджуватимуться на інтеграції українського законодавства до правової системи ЄС та розробці ефективних механізмів правозастосування в умовах цифрової трансформації.

Загальні підсумки. Науково-дослідна робота кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля за 2020-2023 роки підтвердила актуальність питань гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, правозахисної діяльності ЄСПЛ, антикорупційної політики та цифровізації правових процесів. Одержані результати можуть слугувати основою для розробки нових нормативних актів та реформування правової системи України відповідно до європейських та міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Література до п.п. 1.1. Розділу 1:

1. Історичний момент: Україна отримала статус кандидата в ЄС URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61889833> (дата звернення 03.10.2022)
2. Римський договір про заснування ЄЕС 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення 03.10.2022)
3. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія/ Пер. з англ. А. Іщенко. К.: Вид дім «Києво-Могилян. акад.», 2007. 208 с.
4. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. 2008. 678 с.
5. Головатий С.П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. Підсумковий аналіз: мат. Міжнар. Конф. «Верховенство права: питання теорії та практики» [Текст]/ С.П. Головатий// Українське право. 2006. № 1 (19). С. 85-90.
6. Петришин О.В. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин. Харків. 2015. 368 с.
7. Пильгун Н.В. Соціально-правова держава на етапі сучасного державотворення в Україні. Історико-теоретичні засади державотворення і правотворення в Україні: збірник наукових праць. Київ, 2014. 146 с.
8. Регламент Ради про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, що працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства № 1408/71 (ЄЕС) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_653#Text (дата звернення 03.10.2022)
9. Підлипна Р.П. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах: сутність і основні складники. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2015. № 1(1). С. 16-22.
10. Кісіль О.Ю. Загальні підходи до розуміння категорії «соціальне забезпечення» Право і безпека. 2011. № 5. С. 176-180.

11. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 90-95.
12. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 151-156.
13. Ліанова Л., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. К., 2004. 491 с.
14. Тимофєєва М.І. Сутність соціального захисту населення. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. 2016. № 6(230). С. 169-174.
15. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні. К., 1998. 408 с.
16. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: [монографія] / Н.Б. Болотіна. К.: Знання, 2005. 381 с.
17. Шевчук П. І. Соціальна політика / Шевчук П. І. Львів: Світ, 2003. 400с.
18. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник ; вид. 2-е, доп. і перероб. Дніпро: Ун-т митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
19. Клемпарський М.М. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. Право і безпека. 2003. № 3. Т. 2. С. 90-92.
20. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2000, № 4. С. 36.
21. Богословська Ж.М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист. Держава і право. 2009. Вип. 46. С. 181-188.
22. Бідак В. Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак. Україна: аспекти праці. 2004. № 1. с. 35.
23. Чутчева О.Г. Право на соціальну заштиту: вопросы теории. Підприємництво, господарство і право. 2002. №8. С. 62-64
24. Ярошенко О.М. Значення соціального забезпечення у соціальній державі. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V

Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.). Х.: ХНУВС, 2016. С. 345-348.

25. Петросян К.Є. складові принципу верховенства права в аспекті реалізації права на соціальний захист. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* No2 (42), 2021, С. 147-155. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/232/214> (дата звернення 03.10.2022)

Література до п.п. 1.2. Розділу 1:

1. Білоус О.Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.05. трудове право; право соціального забезпечення. Одеса, 2017. 20 с.

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

4. Костюк В.Л. Міжнародні договори у системі джерел трудового права: науково-теоретичний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 31. Том 2. С. 65-68.

5. Місяць О.Д. Організаційно-правові засади міжнародного регулювання трудових відносин на прикладі Міжнародної організації праці. *Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Політичні науки»)*. 2016. № 2 (81). С. 85-95.

6. Ніколенко А. Міжнародні договори у системі джерел трудового права України. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 1. С. 71-75.

7. Погребняк О.Ю. Співвідношення актів Міжнародної організації праці з актами законодавства про працю України. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2016. № 3 (53). С. 43-46.

9. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. Федерація професійних спілок України. URL.:

<http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanikh-ukrajinoyu-stanom-na-1-listopada-2015-r-ta-inshikh-mizhnarodnikh-aktiv>.

10. Статут МОП від 26 червня 1919 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154.

11. Цесарський Ф.А. Співвідношення норм національного трудового права й міжнародно-правових актів у регулюванні інституту трудового договору. Проблеми законності. 2012. Вип. 119. С. 102-109.

Література до п.п. 1.3. Розділу 1:

1. Теличко О. А. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці молоді / О. А. Теличко // Право і сусп. во. – 2016. – № 1, ч. 2. – С. 59–64.

2. Щотова Ю. Працевлаштування молоді як складова інституту працевлаштування в трудовому праві України / Ю. Щотова // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – № 1. – С. 80–85.

3. Назаров Д. В. Гармонізація законодавства України з законодавством Європейського Союзу в регулюванні праці молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Д. В. Назаров ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – 23 с.

5. Амелічева Л. П. Проблеми правового забезпечення безпеки праці за законодавством України / Л. П. Амелічева // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Сер. «Юридичні науки». – 2006. – № 3. – С. 106–110.

6. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / П. О. Ізуїта ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2008. – 18 с.

7. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 155 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище : Закон України від 02.11.2011 № 3988-VI // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 5. – Ст. 187.

8. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 161 1985 року про служби гігієни праці : Закон України від 10.03.2010 № 1954-VI // Ві-дом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 27. – Ст. 307.
9. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 174 1993 року про запобігання великим промисловим аваріям : Закон України від 15.02.2011 № 3020-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 35. – Ст. 349.
10. Конвенція МОП № 187 про засади, що сприяють безпеці та гігієні праці від 15.06.2006 // Інформ. бюл. з охорони праці. – 2007. – № 1.
12. Амелічева Л. П. Концептуальні засади реформування законодавства в сфері безпеки, гігієни й охорони праці / Л. П. Амелічева // Проблеми кодифікації законодавства про працю : матеріали «круглого столу» (м. Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 12 берез. 2015 р.) / під ред. В. В. Жернакова. – Харків : Право, 2015. – С. 61–65.
13. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 № 2245-111 // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
14. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.
15. Про затвердження Загальних вимог стосовно забезпечення роботодавцями охорони праці працівників : наказ МНС України від 25.01.2012 № 67 // Офіц. вісн. України. – 2012. – №19. – Ст. 716.
16. Національний профіль з безпеки праці та здоров'я на робочих місцях: Україна: Проект ЄС– МБП / ЄС– МБП. – 2013. – 72 с.
17. Козак З. Я. Становлення та тенденції розвитку директив ЄС з безпеки та охорони здоров'я / З. Я. Козак // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. пр. : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 квіт. 2013 р. – К., 2013. – С. 226–233.
18. Чонобровка В. О. Особливості законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці / В. О. Чонобровка // Актуал. проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 557–565.

19. Адаптація нормативно-правових актів з охорони праці до вимог законодавства Європейського Союзу : посіб. з нормотворення / Н. В. Чумакова, С. М. Хмара, Н. Є. Олесіч та ін. – Київ : ДУ «НН-ДПБОП», 2014. – 39 с.

20. Про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) [Електронний ресурс] : Директива 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року / М-во юстиції України. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/45891/>.

21. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз) / В. С. Венедіктов, В. П. Грохольський, М. І. Іншин та ін. ; за ред. В. С. Венедіктова ; Держ. департамент з питань адаптації законодавства ; Укр. асоц. фахівців труд. права. – Харків ; Київ, 2006. – 680 с.

Література до п.п. 1.4. Розділу 1:

1. Постанова Центрального комітету Професійної спілки працівників вугільної промисловості України від 27.05.2013 р. № 11-1 «Про виконання Галузевої угоди і колективних договорів на підприємствах вугільної промисловості». URL: <http://www.spfu.gov.ua>

2. Бойко Д.Д. Міжнародний досвід діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. №1. С.369-376.

3. Жернаков В.В. Трудове право на шляху України до Європи: теоретичні та практичні проблеми. Часопис Київського університету права. 2006. № 2. С. 115-120.

4. Клемпарський М.М., Назимко О.В. Особливості правового регулювання праці працівників гірничодобувної промисловості в Україні : монографія / М.М. Клемпарський, О.В. Назимко. Київ : ВД «Дакор», 2016. 172с.

5. Бесчастний В.М., Клемпарський М.М., Назимко О. В. Нариси з міжнародного та зарубіжного трудового права і права соціального забезпечення: монографія; за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного. Харків: Право, 2017. 176 с.

6. Венедіктов В.С. та ін . Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законо-давство України (порівняльний аналіз). Держа-вний департамент з питань адаптації законодав-ства. Українська асоціація фахівців трудового права. Харків Київ , 2006. 680 с.

7. Конвенція МОП № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках» від 22.06.1965 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_061.

8. Конвенція МОП № 31 «Про обмеження робочого часу у вугільних шахтах» № 31 від 28 травня 1931 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_511

9. Конвенція МОП № 45 «Про використан-ня праці жінок на підземних робо-тах у шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_134).

10. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» від 29.12.1993 № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>

11. Трофименко М.С. Особливості використання праці жінок на підземних роботах. Акту-альні питання інтелектуальної власності та інноваційного розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (21 берез. 2014 р.) / НАПрН України, НДІ прав. забезп. інновац. розвитку, НДІ інтелект. власності, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х.: НДІ ПЗІР, 2014 Актуальные вопросы интеллектуальной собственности и инновационного развития. С. 268-270

13. Серета О.Г. Міжнародні стандарти з охорони праці: сучасний стан та перспективи адаптації законодавства України. Публічне право. 2013. № 2. С. 219-226

14. Bureau of labor statistic / United States Department of labor. URL: <http://www.dol.gov>

16. Власюк О.С. Прейгер Д.К. Вугілля як стратегічна енергетична перспекти-ва України. Стратегічні пріоритети. 2008. №4-9. С.85–95

17. Яремчук Р. Міжнародно-правове регу-лювання співробітництва держав у сфері надро-користування. URL: <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3333870->

mizhnarodno-pravove-rehulivannia-spivrobitnytstva-derzhav-u-sferi-nadrokorystuvannia

18. Прийшла біда – відчиняй ворота. Уряд рятує «Нафтогаз України» ціною приватної газовидобутку URL: <http://www.ukrnadra.net/ua/analytics/articles/461.html>.

19. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Східної Єв-ропи й Центральної Азії. URL: <http://www.ilo.org/moscow/office/lang--ru/index.htm>

20. Офіційний вісник України. 2019. № 55. Ст. 1915.

Література до п.п. 1.5. Розділу 1:

1. Gareis, K., Lilischkis, S. and Mentrup, A, Mapping the mobile e workforce in Europe, URL: https://www.researchgate.net/publication/239731062_Distributed_and_Mobile_Work_Places_People_and_Technology

2. European Commission: The increasing use of portable computing and communication devices and its impact on the health of EU workers. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2010. 116 pp

3. Гніденко В. І. Distance Employment in Ukraine: The Theoretical and Legal Aspect. Recht der Osteuropaischen Staaten (ReOS). 2019. №1. С. 38–43.

4. Maschke, M., Nies, G. and Vogl, G. , Mobile Arbeit: zwischen Autonomie und Fremdbestimmung. WSI-Mitteilungen. 2014. No. 2. pp. 156-159.

5. Vinnova Analys. : Användningsdriven utveckling av IT i arbetslivet - Effektivvärdering av tjugo års forskning och utveckling kring arbetsliv-ets användning av IT. URL: <https://www.vinnova.se/contentassets/1a0f6244bb5f41b4872d55cccfda2d53/va-07-02.pdf>

6. Alasoini, T., Järvensivu, A. and Mäkitalo, J. (2012), Suomen työelämä 2030. Miten ja miksi se on toisennäköinen kuin tällä hetkellä, Työja elinkeinoministeriön raportteja, No. 14/2012, Helsinki. URL: <https://docplayer.fi/387787-Tem-raportteja-14-2012.html>

7. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Дод. до № 50. Ст.375. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
8. «Про внесення змін до деяких законо-давчих актів України щодо удосконалення пра-вового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» Закон Украї-ни від 04.02.2021 № 1213-IX Офіційний вісник України від 16.03.2021 — 2021 р., № 20, стор. 7, ст. 850
9. New remote work regulations. URL: <https://sites-herbertsmithfreehills.vuturevx.com/12/23704/compose-email/practice-e-bulletin--new-remote-work-regulations.asp#uno>
10. Poselski projekt o utworzeniu prawdziwej Tarczy antykryzysowej oraz o zmianie niektórych innych ustaw. URL: <https://gov.legalis.pl/poselski-projekt-o-utworzeniu-prawdziwej-tarczy-antykryzysowej-oraz-o-zmianie-niektorych-innych-ustaw/>
11. Шевченко Т. Remote work за кордоном. Юридична газета. 2020. №21. С. 6. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/remote-work-za-kordonom.html>

Література до п.п. 2.1. Розділу 2:

1. Black H. C. Black's Law Dictionary. 9-th ed. Bryan A. Garner, ed. St. Paul, Minn.: Thomson Reuters, 2009. XXXI, 1920 p
2. Мезяев А.Б. Права обвиняемого в современном международном уголовном процессе (вопросы теории и практики) : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.10 – Международное право; Европейское право. М., 2013. – С. 7.
3. Case of Tangiyeva v. Russia (Application no. 57935/00) 07/07/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83578>
4. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі України: Науково-практичний посібник. (Серія: Процесуальні науки) – К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с.

5. Руда Т. В. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аналіз / Т. В. Руда // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2011. – Вип. 88. - С. 106-110
6. Decision of the Supreme Court of Kansas in the case of State versus Haremza, November 3, 1973 // Pacific Reporter Second, Vol. 515, Pages 1217-1224
7. Nolan J.R., УДК 347.672 Nolan-Haley J.M. Black's Law Dictionary: Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern, By Henry Campbell Black, M.A. (St. Paul, Minnesota: West Group, 1990 – Sixth Edition) – 1657 p.
8. Reinert A.A. The Burdens of Pleading, Univ. PA. Law Rev., vol. 162, no. 7, pp. 1767–1791, 2014.
9. P. Roberts and A. Zuckerman, Criminal Evidence, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010
10. R. v. Director of Public Prosecutions, Ex Parte Kebeline and Others [1999] UKHL 43; [2000] 2 AC 326; [1999] 3 WLR 972; [2000] Crim LR 486 (28th October, 1999). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1999/43.html>
11. Case of El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia [GC], no. 39630/09, judgment of 13 December 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115621>
12. Case of D.H. and Others v. Czech Republic, Application No. 57325/00, 13 November 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256>
13. Lisnyu against Ukraine and Russia no. 5355/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-165566%22%7D>
14. Case of Atabayeva and others v. Russia no. 26064/02 12 June 2008[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86883>

15. Case of A. v. the Netherlands no. 4900/06 20 July 201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100038>

Література до п.п. 2.2. Розділу 2:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 24.05.2022).
2. American Convention on Human Rights "Pact of San José, Costa Rica". Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf> (date of access: 24.05.2022).
3. African Charter on Human and Peoples' Rights ('Banjul Charter'), 27 June 1981. URL: <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (date of access: 24.05.2022).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.05.2022).
5. Kopylov v. Russia (Application no. 3933/04) 29.07.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100099> (дата звернення: 13.05.2022)
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 20 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
7. Кучинська О. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 44–49. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Kuchunska.pdf (дата звернення: 24.05.2022).
8. Кушнерьов В. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2021. 246 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/18253> (дата звернення: 24.05.2022).

9. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. Київ: Леста, 2005. 116 с.
10. Kart v. Turkey (Application no. 8917/05) 03.12.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96007> (дата звернення: 13.05.2022)
11. Boddaert v. Belgium (Application no. 12919/87) 12.10.1992 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57768> (дата звернення: 13.05.2022)
12. Todorov v. Ukraine (Application no. 16717/05) 12.01.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204135> (дата звернення: 13.05.2022)
13. Assunção Santos v. Portugal (Application no. 6015/09) 26.06. 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111647> (дата звернення: 13.05.2022)
14. Grigoryan v. Armenia (Application no. 3627/06) 10.07.2012 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112103> (дата звернення: 13.05.2022)
15. Polz v. Austria (Application no. 24941/08) 25.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107172> (дата звернення: 13.05.2022)
16. Hajibeyli v. Azerbaijan (Application no. 16528/05) 10.07.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87412> (дата звернення: 13.05.2022)
17. Grigoryev v. Russia (Application no. 22663/06) 23.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113921> (дата звернення: 13.05.2022)
18. Buldashev v. Russia (Application no. 46793/06) 18.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107024> (дата звернення: 13.05.2022)
19. Breinesberger i Wenzelhuemer v. Austria (Application no. 46601/07) 27.11.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115476> (дата звернення: 13.05.2022)
20. Rouille v. France (Application no. 50268/99) 06.01.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66117> (дата звернення: 13.05.2022)
21. Pimentel Lourenço v Portugal (Application no. 9223/10) 23.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113931> (дата звернення: 13.05.2022)

22. Violations by Article and by State. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf (дата звернення: 13.05.2022)
23. Dobbertin v. France (Application no. 13089/87) 25.02.1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57807> (дата звернення: 13.05.2022)
24. Foti and others v. Italy (Application no. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77) 10.12.1982. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57489> (дата звернення: 13.05.2022)
25. Антоненков та інші проти України (Заява N 14183/02) 22.11.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_424#Text (дата звернення: 13.05.2022)
26. Ізетов проти України (Заява № 23136/04) 15.09.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_870#Text (дата звернення: 13.05.2022)
27. Вергельський проти України (Заява N 19312/06) 12.03.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_460#Text (дата звернення: 13.05.2022)
28. Kuśmierk v. Poland (Application no. 10675/02) 21.09.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66646> (дата звернення: 13.05.2022)
29. Krakolinig v Austria (Application No. 33992/07) 10.05.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111008> (дата звернення: 13.05.2022)
30. Михайленко В.В. Деякі питання оскарження недотримання розумних строків на досудовому розслідуванні. Частина 1. LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/deyaki-pytannya-oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokov-na-dosudovomu-rozsliduvanni-chastyna-1/> (дата звернення: 01.06.2022).
31. Меріт проти України (Заява № 66561/01) 30.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 13.05.2022)

Література до п.п. 2.3. Розділу 2:

1. Політологічний енциклопедичний словник; Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015, С.105.

2. Проект Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію)» від 17.07.2014р. № 4300а URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG3BG68A> (дата звернення: 30.04.2023).

3. Горло Н.В. Функціонування та концептуальні моделі політики іредентизму. Дисертація. Запорізький національний університет. Львівський національний університет імені Івана Франка. УДК: 323:329.4-047.82:327. Запоріжжя – 2019 р. С. 486. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf (дата звернення: 01.05.2023).

4. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти / В. Дівак. – К.: Логос, 2010. – 224.

5. Сепаратизм. Вікіпедія. Назва з екрану. 2023р. URL: <https://www.wik.uk-ua.nina.az/%D0%A1%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC.html> (дата звернення: 03.05.2023).

6. Постанова Верховної Ради України про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 11, ст.157. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-18#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

7. Закон України Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-18#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

8. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222889> (дата звернення: 08.05.2023).

9. Questions of Extraterritorial Jurisdiction in Ukraine and the Netherlands v. Russia URL: <https://voelkerrechtsblog.org/questions-of-extraterritorial-jurisdiction-in-ukraine-and-the-netherlands-v-russia/> (дата звернення: 08.05.2023).

Література до п.п. 3.1. Розділу 3:

1. Доступ до публічної інформації: посібник із застосування «трискладового тесту» / Роман Головенко, Дмитро Котляр, Дар'я Слизьконіс; за заг. ред. Д. М. Котляра. – К.: ЦПСА, 2014. – С.67.
2. Маріц Д.О. Поняття «суспільний інтерес» в інформаційних правовідносинах//Підприємство, господарство і право, 2018. - №11. – С.165-170.
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI// Відомості Верховної Ради України — 2011. - № 32. – ст. 314.
4. Про інформацію: Закон України від 02 листопада 1992 р. №2657-XII// Відомості Верховної Ради України. – 1992. - №48. – ст.650. 0
5. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 5 липня 2016 року у справі № К/800/6201/16/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58983961>
6. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 5 квітня 2017 року, у справі № К/800/51193/15/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65906434>
7. Рішення Касаційного адміністративного суду Верховного суду України від 11 березня 2019 року у справі № 9901/989/18/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80481747>
8. Постанова Вищого адміністративного суду України від 6 квітня 2016 року у справі № К/800/25322/15 / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57225780>
9. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду України від 27 червня 2019 року у справі № 802/352/17-а / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82684794>
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III// Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 5-6. - ст.30.

11. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації: Постанова пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 № 10 / Вищий адміністративний суд України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16>

12. Карвер Р. Свобода інформації : теорія та практика: навч. посіб. для державних службовців / Р. Карвер, Л. Гамерер, С. Бучанан, Е. Мугедіні, Є. Захаров. – К. : Тютюкін, 2010. – 128 с.

13. Тимошенко О.А. Публічна інформація та інформація, що становить суспільний інтерес, у діяльності приватних закладів освіти / О.А. Тимошенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. - №5. – С. 164-166.

14. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 18 травня 2017 року у справі №826/12147/16/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66952150>.

Література до п.п. 3.2. Розділу 3:

1. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова КМУ № 303 від 13.03.2022 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-п#Text> (дата звернення 08.05.2023)

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

3. Віктор Авдєєнко, Все для фронту: в Україні запрацювала економіка воєнного часу. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/economy/2022-03-12/vse-dlya-fronta-v-ukraine-zarabotala-ekonomika-voennogo-vremeni/44763>

4. Гончаренко О.М. Приватне регулювання та саморегулювання господарської діяльності: зіставлення понять. Економіка та право. 2022, №2. С.13-24 URL:<https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.013>

5. Щербина В.С. Правові форми здійснення контролю і нагляду за збереженням та ефективним використанням державного майна учасниками господарських відносин: Економіка та право. 2021, № 3 С.3- 9
6. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 і від 26 квітня 2022 р. № 481: Постанова КМУ № 573 від 13.05.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2022-п#n2>
7. Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303: Постанова КМУ № 697 від 17.06.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-2022-п#n2>
8. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303: Постанова КМУ № 955 від 27.08.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/955-2022-п#n2>
9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303: Постанова КМУ № 1363 від 06.12.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2022-п#n2>
10. Задихайло Д.В. Питання удосконалення механізму організаційно-господарського впливу держави на сферу господарювання. Економічна теорія та право. № 3 (30) 2017. – С.79
11. Гаращук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні: навч. посібник / В. М. Гаращук // Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 55 с
12. Н.В. Никитченко Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис...д-ра юрид. наук.:12.00.04/ Н.В. Никитченко; НАН України, І-т екон.-прав. Дослідж. - К.,2015.- 477с.
13. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення 1.06.2023 р.)
14. Про Концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності : Указ Президента України від 03.09.2007 р. № 816/2007 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816/2007#Text>. (дата звернення 01.06.2023 р.)

15. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.

16. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О. Р. Зельдіна; НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2007. – 35 с.

17. Прохоренко М.М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. Юридичний вісник 2(39) 2016 С.151 - 161 URL : http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2016/statji_n2_39_2016/26.pdf

18. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 р. № 1669-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#> (дата звернення 01.06.2023 р.)

19. Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 03.11.2016 р. № 1728-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1728-19#Text> (дата звернення 01.06.2023 р.)

20. Кравченко М.С. Сучасні проблеми розвитку підприємництва в Україні. Проблеми та перспективи розвитку економіки Донбасу і Приазов'я : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 25–26 травня 2017 р. Маріуполь, 2017. С. 204–205.

21. Мамутов В.К. О сочетании госрегулирования и рыночной саморегуляции. Экономика Украины. 2006. № 1. С. 59-65.

22. . Мілаш В.С. Приватноправові підвалини господарського правопорядку: сучасний стан і перспективи модернізації. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). 21 с.

23. Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» щодо лібералізації системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 03.11.2016 № 1726-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1726-19#Text>

24. Про Порядок функціонування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю), внесення відомостей до неї та строки розміщення цих відомостей: Постанова КМУ від 24.05.2017 р. № 387 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/387-2017-п#Text>

25. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/95/ЄС від 3 грудня 2001 року про загальну безпечність продуктів № 2001/95/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-01#Text

26. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/1020 від 20 червня 2019 р. про ринковий нагляд та відповідність продуктів, а також про внесення змін до Директиви 2004/42/ЄС та Регламенту (ЄС) № 305/2011 № 2019/1020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-19#Text

Література до п.п. 3.3. Розділу 3:

1. Електронна демократія: основи та стратегії реалізації. Частина 3/ [Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, І.Б. Жилияєв]. – К.: ФОП Москаленко О. М., 2017. – 84 с.

2. Гурковський В. Електронні петиції в Україні як елемент сучасної демократії: перспективи та шляхи удосконалення / В. Гурковський // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 2(10). – С.24-30.

3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р / Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р>

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI/ Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#n6>

5. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: Постанова КМУ від 21 жовтня 2015 р. № 835 /Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-п>

6. Рішення Верховного суду від 8 серпня 2019 року у справі № 9901/76/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83602669>

7. Оприлюднення публічної інформації/ Національна поліція /– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/oprilyudnennya-publichnoji-informacziyi.html>

8. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 4 січня 2002 р. № 3/ Верховна Рада України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-п>

9. Публічна інформація / Міністерство освіти і науки України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/gromadskosti/publiczna-informaciya>

10. Доступ до публічної інформації / Міністерство юстиції України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/publ_info

Література до п.п. 3.4. Розділу 3:

1. Carlos Santiso. Digitalisation as an anti-corruption strategy: what are the integrity dividends of going digital? URL: <https://oecd-development-matters.org/2021/08/04/digitalisation-as-an-anti-corruption-strategy-what-are-the-integrity-dividends-of-going-digital/#:~:text=Digitalisation%20can%20disrupt%20corruption%20by,and%0data%2Dsavvy%20civil%20society> (дата звернення: 16.12.2021).

2. Новини Live. Електронні вибори в Україні: рух у майбутнє чи спосіб для фальсифікацій? Веб сайт. URL: <https://novyny.live/politics/elektronnye-vybory-v-ukraine-dvizhenie-v-budushchee-ili-sposob-dlia-falsifikatsii-38899.html> (дата звернення 16.12.2021).

3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 16.12.2021).

4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 17.12.2021).

5. Антикорупційний штаб. Запущено чат-бот для перевірки витрат для боротьби з COVID-19. веб-сайт. URL: <https://shtab.net/news/view/zapushheno-chat-bot-dlya-perevirki-vitrat-dlya-bor/> (дата звернення 17.12.2021).

6. Інформаційно-дослідницький центр Верховної Ради України. Законодавче регулювання впровадження антикорупційної освіти в окремих країнах світу. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XCKW.pdf (дата звернення 17.12.2021).

**ПУБЛІКАЦІЇ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ, ВКЛЮЧЕНИХ ДО
НАУКОМЕТРИЧНОЇ БАЗ SCOPUS ТА/АБО WEB OF SCIENCE CORE
COLLECTION**

1. *Rembach O., Liubych O., Antonenko M., Kovalenko V., Valieiev R.* University Students Satisfaction: The Impact of Computer-mediated Blended Learning. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2019.December, Volume 11, Issue 4 Suppl. 1, pages: 221-241. D:10.18662/rrem/186 Scopus
2. *Ivchuk Y., Shamrai V., Tarasenko V., Fedorov H.* Topical Issues of the Application of the Case-Law of the European Court of Human Rights in the Criminal Process of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. May, № 29. Volume 9. Issue 29. pp.6-14. DOI: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.1> **Web of Science, Scopus**
3. *Makarenko O.Y., Makarenko N.A., Nazymko O.V., Hromenko Y.O., Nesterenko K.O.* Problematic issues of criminal prosecution for the illegal extraction of mineral resources. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, 2021, № 4. C. 139-144. **Web of science**
4. *Yaroshenko, O., Pyzhov, O.M., Arsentieva, O.S., Harashchuk, V.M., Inshyn, M.I.* Alternative resolution of public law disputes in administrative proceedings of European Union member states. *Relacoes Internacionais no Mundo Atual*. 4 (33). 2021. pp. 94-128. **Scopus**
5. *Oleg M. Yaroshenko, Dmytro I. Sirokha. Larysa Y. Velychko, Liubov V. Kotova. Valentyna V. Sobchenko*, (2022). Current Problems of Legal Regulation of Remote Work in the Context of the Introduction of Restrictive Measures Caused by the Spread of Covid-19 in Ukraine and the EU. *Brazilian Journal of Law and International Relations*. v. 1, n. 34 (2022), P. 1-16, e-ISSN: 2316-2880 , Q4, **Scopus**
6. *Makarenko O.Yu., Ustinova-Boichenko H. M., Makarenko N.A., Nazymko O.V., Hromenko Y.O.* Strengthening the control of enterprises with industrial pollution of atmospheric air. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. № 3.C. 118-123/ Issn 2071-2227, e-issn 2223-2362, **Scopus**
7. *Oleg Yaroshenko, Roman Prokopiev, Mykola Inshyn, Lesya Maliuha, Viktoriia Hnidenko.* Combating the Illegal Employment of Third-Country Nationals in the Member States of the European Union. *Naukowe czasopismo prawnicze Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem ukazuje się od 2009 roku. Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem Akademia Leona Koźmińskiego*. Jagiellońska 5903-301 Warszawa (ISSN 2080-1084, eISSN 2450-7938), **Scopus**
8. *Oleg M. Yaroshenko, Kostiantyn Y. Melnyk, Dmytro I. Sirokha, Olena S. Arsentieva, Irina I. Teslikova.* Gender Inequality in Social Security on the Basis of the ECtHR Case-Law. *Sriwijaya Law Review*. Vol. 6 Issue 2. July (2022). P.224-238 **Scopus**
9. *Oleg M. Yaroshenko , Nataliia O. Melnychuk , Halyna A. Kaplina , Roman Ye. Prokopiev , Hanna V. Anisimova.* (2022). Violation of Labour Rights in the Context of Compulsory Vaccination Against Covid-19. *Comparative Law Review*”/

Nicolaus Copernicus University. ISSN 0866-9449. e-ISSN 2391-7644. volume 28. page 485-502, **Scopus**

10. *Ivchuk, Y. Y., Pavlichenko, V. ., Zhuravel, V. I. ., Kovalenko, K. V. Havrylyuk, V.* Fundamentos jurídicos y sociales del instituto de resocialización: la experiencia de ucrania y de otros países/ *Novum Jus*. 2023. 17(2). pp.43–68. DOI: <https://doi.org/10.14718/NovumJus.2023.17.2.2> ISSN: 1692-6013 Scopus) (Q1), **Web of Science**

11. *Svitlana Melnychuk, Ivan Zagorui, Liudmyla Zagorui, Ihor Kravchenko, Nadiia Kuderska/* Freedom and human dignity as fundamental constitutional values: the challenge of modernity/ *Lex humana*. Vol. 15 No. 3 (2023). P. 424-437. ISSN: 2175-0947/ **Web of Science**

12. *Hnidenko V. I., Maliuha L.J., Zhuravel V.O., Shabanova S.O., Pikul V.P.* Legal conflicts and gaps in the context of labor legislation of ukraine. *The Indian Journal of Labour Economics: the Quarterly Journal of the Indian Society of Labour Economics*. 2023 Jan:1-15. P.583-597. DOI: 10.1007/s41027-022-00410-9 ISSN 0971-7927, **Scopus**

13. *Yuliia Zaporozhchenko, Halyna Tatarenko, Andrii Fomin, Oleksandr Mezeria, Mykhailo Antonenko.* Historical and legal characteristics of main scientific concepts of origin of the state. *Cuestiones políticas* vol. 41 n° 79 (2023): 244-252 DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4179.16> / Instituto de Estudios Políticos y Derecho Público "Dr. Humberto J. La Roche" de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas de la Universidad del Zulia Maracaibo, Venezuela, **Web of Science**

14. *Petrosyan Kristina, Dobroboh Liudmyla, Panov Ihor, Chernobuk Valentyna, Rashed Yuliia.* Digitalization of the social services system in the context of government decentralization: legal regulation and areas of improvement/ *Khazanah Hukum*. Vol. 5. No. 3, pp. 2023 194-204. DOI: <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3> ISSN 2715-9698, **Scopus**

15. Borysenko A., **Tatarenko H.**, Brusakova O., Pyshna A., & Bilak N. Prevention Of Corruption In Local Self-Government Bodies: Legal Regulation And Foreign Experience. *Jurnal IUS Kajian Hukum Dan Keadilan*. 11(1). 213–225. <https://doi.org/10.29303/ius.v11i1.1079> стр. 214–225, **Scopus**

16. Yaroshenko, O. M., Anisimova, H. V., Koliesnik, T. V., *Kaplina, H. A., & Babych, N.O.* (2024). National Strategy for a Barrier-Free Environment: Problems, tolerance and implementation. *International Social Work*, 67(1), 226-241. DOI: <https://doi.org/10.1177/00208728221126002>, , **Scopus**

ПОСИЛАННЯ

Посилання на сайт юридичного факультету розділ наука, наукові конференції (2019-2023)

<http://pravo-snu.com.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d1%96-%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%84%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d1%86%d1%96%d1%97/>

Посилання на сайт юридичного факультету розділ наука, наукові видання

<http://pravo-snu.com.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d1%96-%d0%b2%d0%b8%d0%b4%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f/>

Посилання на сайт збірника наукових праць (категорія Б)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

<https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/index>

Посилання на Аналітичний звіт «Дослідження впливу діяльності військово-цивільних адміністрацій на розвиток громад на сході України (Луганська область)»:

http://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/Звіт_Аденавер.pdf

Посилання на Звіт за результатами дослідження «Втручання у незалежність суддів під час розгляду справ, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України»

<https://pravo.org.ua/books/zvit-za-rezultatamy-doslidzhennya-vtruchannya-u-nezalezhnist-suddiv-pid-chas-rozglyadu-sprav-pov-yazanyh-zi-zbrojnym-konfliktom-na-shodi-ukrayiny/>